

K stati Miroslava Komárka “Jazykovědná problematika RKZ”, VII. část Sborníku “Rukopisy královédvorský a zelenohorský”, Praha 1969. ⁽¹⁾

Dílem o své újmě, dílem z pověření ostatních zastánců pravosti obou hlavních sporných památek českého písemnictví – Rukopisu zelenohorského a Královédvorského – odhodlal jsem se k napsání této studie, jejímž účelem není úplná obrana RZK, natož jejich komplexní jazykový rozbor. Jde nám pouze o recenzi práce, kterou považujeme za neobjektivnější, nejpůvodnější a tudíž i nejhodnotnější z celého Sborníku.

Oceňujeme předně autorovu nestrannost, s níž uvádí nikoli “důkazy”, ale spíše “námitky” proti RZK; chvályhodná je též snaha o lepší systematizaci, utřídění rozsáhlého materiálu do pevně ohraničených kapitol a samostatné řešení některých problémů. Tím se Komárek liší ke svému nemalému prospěchu od původců jiných rozborů, kteří se namnoze spokojili tím, že konfrontovali mínění obou stran a poté se rozhodli zaujmout stanovisko odpůrců.

Ačkoli se Komárek sám jasně staví po bok našich oponentů⁽²⁾, uvítali jsme přece, že opustil, sám vyvrátil nebo jen jako hledisko svých předchůdců bez poznámek uvedl řadu námitek, jejichž výpočet dodáme níže; některé z těchto problémů⁽³⁾ bude však nutno v našem pojetí lingvistické stránky RZK osvětlit jinak. Vedle toho arci podal Komárek i několik námitek zcela nových, z nichž se některé pokusíme v této stati vyvrátit.

Dosavadní útoky české jazykovědy na RZK se vyznačovaly kromě jiných nedostatků, jako přeceňování kvantity odchylek a “chyb”, případně tzv. “koincidencí”, tedy shod mylných Hankových thesů nebo čtení z jiných staročeských textů z doby před nálezem RZK a jejich potomní výskyt v Rukopisech, také značnou nedůsledností ve snaze o vítěznou rekapitulaci důkazů. Hanka jako domnělý autor nebo redaktor RZK byl hned považován za falsátora velmi ledabylého, který sázel do svých padělků tvary, jaké ho právě napadly, takže mu pod rukama vznikla “jazyková strakatina” (podle slov Zubatého), hned za učence svědomitého, ba úzkostlivého, který si netroufal odchýlit od pouček Dobrovského a vytvořil tak dikci umělou, fatamorganickou, “rajský stav gramatiky, který nikdy nebyl a býti nemohl” (Flajšhans).⁽⁴⁾ Četli jsme i taková mínění, že dovolil-li si Hanka nějakou odchylku od Dobrovského, činil tak úmyslně, aby od sebe odvrátil podezření z napodobení (supinum s akusativem).

Jak je tomu doopravdy? Lze to shrnout velmi jednoduše a je s podivem, že to již Komárek neučinil. RK se hlásí pravopisem a fonetikou do druhé poloviny nebo do konce XIV. století, ale ostatní gramatické kategorie jeví stav starší a patří do věku XII. nebo XIII., ba v některých částech sahá původní jádro skladeb do dob ještě vzdálenějších. Podobně je tomu u RZ, který, jsou-li výsledky experimentálního zkoumání, jež podnikl nedávno “tým” M. Ivanova v pražském Kriministickém ústavě, nevývratné, byl o p s á n (nikoli složen!) v době, jejímž termínem à quo je počátek XIII. století, kdežto vlastní původ této památky je třeba datovat aspoň o tři sta let nazpět. Objev, že RZ je palimpsest s latinským žaltářem jako spodním textem, naprosto není hřebem do rakve RZ, ale naopak vítaným východiskem pro obranu, která by jinak mohla stěžít vysvětlit, proč zde nejsou nosovky a jery a hlavně proč tu pokročila přehláska “a – ě” a nastal vývoj střídnic za “e”, který dokazuje stupeň daleko mladší.

Tento zdánlivý jazykový rozpor v národní epické nebo lyrické poesii není nic mimořádného, naopak. Je to zjev obecný, který lze rozpoznat ve všech dobách i kulturách. Jednak se hláskosloví vyvíjí samo o sobě rychleji než tvarosloví⁽⁵⁾, jednak zde působí přirozený konzervatismus autorů, přebírajících a jen váhavě pozměňujících motivy již zděděné. Tak je

tomu u Homéra, v indických eposech, v textech starogermánských, v českých a slovenských lidových písních; proto je nutno ruské Byliny, jak jsou sbírány a zaznamenávány dodnes, při vydání občas opatřovat slovníčkem a komentářem, aby jim současný čtenář lépe rozuměl; při stejné hláskové podobě s dnešním stavem obsahují obdobné texty vždy mnoho věcných, lexikálních i tvaroslovných anachronismů.

Domnívám se, že lze utvořit tři hlavní teorie o vzniku RZK.

- 1) RK (a RZ analogicky) byly složeny v době, kdy byly i napsány, ale s archaizující technikou asi takovou, jaké používali např. mnozí angličtí básníci minulých století, kteří spontánně nebo bezděčně napodobovali Shakespeara,
- 2) Oba Rukopisy byly sepsány na podkladě ústního podání a jejich text přecházel s generace na generaci toliko přednesem,
- 3) Písaři RZK znali skladby z tradice, ale konfrontovali s touto recitační předlohou ještě jiný psaný text.

Z těchto možností je první nedostačující, a to proto, že by se jednak ukázal v textu větší počet lidových tvarů a neologismů, než se nám jich v díle dochovalo, jednak by nebylo možno tak zřetelně odlišit starší část kodexu od mladší, jak o tom ještě dále pojednáme. Původní rozsah RK a patrně též RZ mluví také proti tomu, že by se byly básně udržely při životě jen recitacemi bez písemných záznamů. Proto se asi nejvíce přibližuje pravdě možnost třetí, tím spíše že se můžeme opřít o část básně “Jelen”, opsanou na rubu “Milostné písně krále Václava”⁽⁶⁾, Dokazovat starobylost tohoto opět domnělého falsa by přesahovalo rámec našeho pojednání, ale příslušný koncept rozboru má obrana i zde připraven. Zde jen stručně připomeňme, že vývody F. Mareše⁽⁷⁾ jsou v zásadě správné a že je při vhodnější příležitosti podepřeme dalšími důkazy. Máme tu nepochybný zárodek “třídy” RK, neboť tento opis Jelena, pocházející z XIII. století, je filologicky “lepší” než příslušné místo z RK samotného.

Dílčích důkazů pro starobylost jazyka RZK bychom mohli vypočítat mnoho; protože nám však jde spíše o recenzi než o komplexní analýsu, zmíníme se při této povšechné charakteristice RZK jen o dvou.

- 1) Že jsou RZK výtvorem ryze národním, prostým latinismů i germanismů, má příčinu v tom, že vznikly v podstatě ještě před zintenzívněním německé kolonizace v českých zemích nebo aspoň mimo ni. F. Oberpfalcer⁽⁸⁾ uvádí mnoho slov, jež většinou považujeme dnes za domácí, ale která jsou převzata z němčiny, např. žok, papír (v RK blanka!), trůn (v RZK stól, stolec), císař, anděl, d'ábel, kostel, mše, oltář, mnich, kříž, kbel, putna, pytel, punčocha, treпка, šňůra (v RK úžě), šle, fěrtoch, knot, hadr, drát, peníz, bouda (v RK chyžice), stodola, vikýř, šindel, došek, loubí, taška, buk, bluma, réva, rek, rytíř, šlechta, žebrák, havíř, rada (v RK “svět”), žert, lusa, škoda, hýřiti, troufati si, šilhati, šlehati, musiti (v RK drbiti). Přestože původ některých těchto výrazů mohl být i Hankovi jasný, zbylo přece dost “pastí”, do nichž by se tu byl padělatel na počátku minulého století lapil! Ale ani jedno z výše vypočtených slov v RZK není, ač leckterá v “pravých staročeských” památkách XIV. století již jsou.
- 2) Jiné úskalí, jež “autoři” RZK bezpečně obepluli, jsou tzv. expresivní výrazy. V Rukopisech bychom marně hledali citoslovce jako “buch”, “bác”, “žbluňk”, “kuku” atd.; a kromě sloves “vrkati”, “kukati” a “zakrakotati” tu nejsou ani výrazy odvozené. V RK se na dveře nebouchá, ale “tluče”, býk nebučí, ale “řve”, les nešumí, ale “zní” a téhož slovesa je užito také pro popis zvuku trub a bubnů. Že těchto onomatopoeických

výrazů ubývá tím více, čím se dále ubíráme do minulosti, dokázal pro starogermánskou poesii Porzig⁽⁹⁾ i Paul⁽¹⁰⁾ a naše Rukopisy se zcela podřizují této zákonitosti, kterou si jistě ani naši filologové v době “velkých bojů” rukopisných, pokud je mi známo, nikdy neuvědomili.

Dotkli jsme se již nedostatku, který jsme zjistili jak v Komárkově článku, tak i v celém Sborníku. Málo bylo přihlédnuto (nebo vůbec ne) k ostatním sporným památkám, přičítaným Hankovi, totiž k Písni pod Vyšehradem (PV), Milostné písní krále Václava (MPKV), Libušinu proroctví (Lib.pr.), zlomku Evangelia sv. Jana (EJ) a glosám Mater verborum (MV), kterou bude nutno podrobit novým chemickým i paleografickým rozborům. Za nejdůležitější z této serie považují EJ, jehož úplný jazykový rozbor má obrana rovněž připraven. Ve vztahu k RZK je tu nutno jen podotknout, že nejen písmo a pravopis, ale také jazyk ve své komplexnosti je u každého z těchto textů zcela jiný, ač objevy následovaly tak krátce po sobě, že je zhola vyloučeno, aby byl jejich původcem jeden člověk nebo skupinka lidí, byť i byli sebegeniálnější ve svém oboru. EJ, které lze vzhledem k jeho homogenosti obhájit celkem snadno a účinně, patří nepochybně do 11. století. Jazyk je ovšem částečně prostoupen tvary církevní slovanštiny. MPKV náleží do XIII. století, ale proti RZK je to památka středočeská, stejně jako pravé i dosud pochybné glosy z MV. V PV vidím napodobeninu, “mozaikový” výtvar ze století XIV. nebo XV., neboť není jazykově jednotná, ale mísí v sobě gramatické jevy různých, patrně i dost od sebe vzdálených století; z toho ovšem naprosto neplyne, že by pocházela z roku 1816.

Pro RZK je třeba si ujasnit trojí m y l n ý předpoklad, z něhož odpůrci vycházeli a dosud vycházejí:

- 1) že RK byl napsán i složen ve XIV. století, RZ v IX. nebo v X.,
- 2) že jazyk obou rukopisů by se měl shodovat v celku i v jednotlivostech ve středočeském nářečím.
- 3) že jejich dikci je možno porovnávat se stylizovaným slovným projevem středověkých českých kronik, legend, žaltářů a evangeliářů. K tomu velmi povšechně M. Hattala⁽¹¹⁾.

Žádají tedy odpůrci na RZK, abychom tak řekli, jednotu času, místa i děje jako v klasické tragedii. Každá dialektologie nás však učí, že se mnohdy mluví v jedné obci jinak než v druhé, vzdálené třeba jen několik kilometrů; že třeba i v jedné a téže rodině je jazyk starší generace jiný než jazyk dětí; a že se mnohdy třeba několik sloves jedné “třídy” časuje jinak proti kanonizovanému vzoru. Kromě toho je třeba si uvědomit, že nářečí s postupem civilizace ubývá a že nám naprosto není možné s určitostí říci, jak vypadala středověká lidová čeština v různých krajích naší vlasti. Namátkou uvádím, že velký odpůrce Rukopisů Zubatý si byl této skutečnosti velmi dobře vědom, když napsal, že český severovýchod byl v nejstarších dobách patrně český a polský zároveň⁽¹²⁾. Jak poznáme, lze tuto thesei opřít zejména o “Čestmíra” z RK. K tomu je nutno připočíst básnickou licenci, na niž má právo každý autor, nepravidelnosti, které jsou na vrub rytmu, hledané euforii, osobnímu vztahu básníkovu k jeho skladbě atd. atd. Vzpomínám na článek L. Nováka u A. Habovštiaka⁽¹³⁾, kde autor vypočítal dvacet sedm variant podoby infinitivu “růstí” ve slovenštině, a na potíže etymologů, kteří dovedli v některých případech podat přes deset možných výkladů jména osobního nebo místního.

Není proto divu, že se někteří obránci i odpůrci klonili téměř k jakémusi lingvistickému nihilismu, jako bychom starou češtinu neznali vůbec a jako by jazykověda nebyla v zásadě kompetentní ke konečnému řešení starého sporu. Ani Gebauer nebyl zcela prost takových

myšlenek a je známo, že se vyjadřoval zhruba takto: “Všechny ty chyby a odchylky by se daly vždy nějak vysvětlit, jen kdyby nebylo těch nešťastných koincidencí...”

Současná obrana RZK však nechce, nemůže a nesmí být tak skeptická. RZ je pro řešení všech otázek svého původu snad poněkud krátký, ale z RK lze nasbírat více pravděpodobností, ano jistot. Víme, že “padělatel” naprosto bezpečně zvládl hláskosloví XIV. století. RK nemá vážnějších úchylek v jeraci, v přehlásce “u-i” (nikoli “u-iu-i”, jde o památku “východní”), dialektickými vlivy nebo opisem ze starší předlohy vysvětlíme i nečetné odchylky u přehlásky “a-ě”. Uvedenému údobí odpovídá i stav jotace, úžení “ie-í”, změny “aj-ej”, případně zvrtná analogie u všech těchto jevů. Nemenší z á k o n i t o s t a d ů s l e d n o s t se zračí i ve skloňování, časování, syntaxi a slovníku, i když, jak již řečeno, nepatří tyto souvislosti do století XIV., ale do dob dřívějších. Obrana si usmyslila dokázat – a v konceptu je to již ve značné míře provedeno – že Zábaj, Čestmír, Jelen a ovšem RZ se výrazně liší od ostatních skladeb a že to lze dovodit jakkoli detailním zkoumáním i velmi odlehklých jazykových jevů a souvislostí, o nichž nejen Hanka a Dobrovský, ale ani Gebauer, Zubatý a Flajšhans neměli tušení nebo je aspoň nepropracovali. Dále víme, že “Jaroslav” je moravského původu a že “Čestmír” v sobě chová mnoho jazykových prvků severočeských, slezských a polských. Ostatní skladby nelze s jistotou lokalizovat. Jasně je, že pisář byl buď Moravan nebo že pracoval v oblasti, do níž tento jazykový vliv zasahoval (psaní “uderiti”, “vícestvie” aj., v RZ je však “vitz”).

Přesný systém jazyka RZK, při němž je ovšem též nutno si uvědomit, že se jeho analýsou blížíme dobám původní všeslovanské jednoty, bude východiskem i cílem komplexní obrany, která se teprve připravuje; četné výpočty a statistiky, komentáře k dokladům, odkazy na literaturu atd. lze na těchto stránkách zachytit jen zběžně. Domníváme se však, že měl Komárek své kapitoly zasadit do širšího rámce a hlubších jazykových souvislostí, neboť k tomu má nepopiratelné odborné schopnosti a zejména značně rozvinutější technické možnosti než pisatel těchto řádků; kromě toho neřeší okrajovou lingvistickou otázku, ale problém, jenž se dotýká národní kultury v pravé její podstatě. Několik příkladů: nemělo by nikomu stačit, že nominativy plur. “voji” nebo “muži”, případně instrumentál “koni” jsou možné, ale věc si vyžaduje pojednání o celém sklonění substantiv v RZK; námitka proti adj. “siehodlúhý” neobstojí bez analýsy hláskoslovných pochodů příslušné nosovky, “ideže”, správněji patrně “jiděže” v RZ by mělo být odůvodněno úvahou o zájmenech a spojkách, uvozujících původně věty interrogativní a demonstrativní atd. Na tyto možnosti nebo spíše povinnosti naší filologické generace i příštích badatelů poukážeme na vhodnějších místech.

Sborník str. 200 a 213 – k osobnosti Gebauerově.

Uzrál tento významný filolog vědecký teprve v bojích o RZK a zocelil se teprve zde i povahově? Získal si trvalou zásluhu tím, že správně oddělil českou historickou mluvnici od srovnávacího jazykozpytu? Nebo to byl vynikající učenec, ale jen průměrný člověk, který byl poplatný ideové a politické vlně, jež jej vynesla nahoru, odtrhl ve shodě s jejími hýbateli a původci lingvistiku od jejích kořenů a zavedl ji na scesti, odkud se dosud nevrátila? Byl jeho odklon od RZK výsledkem těžkého duševního boje, velmi bolestného, nebo tu byly příčiny komerční a konjunkturální? To jsou otázky, které zde nemůžeme a vlastně ani nesmíme řešit; a i když i nejvýznamnější osobnost podléhá soudu dějin, padá na druhou misku vah i náš obdiv k monumentálnímu dílu, které autor budoucím generacím zanechal. Slyšel jsem ostatně kdesi, že největším a nejuspěšnějším obráncem RZK je právě Gebauer hlavně pro svou všestrannost a množství dokladů, z nichž bude vždy možno oběma stranám čerpat.

Osobně si vážím Gebauera nejvíce z českých lingvistů, hned po Šafaříkovi. Ale jedno mu ani já, ani ostatní obránci odpustit nemůžeme, totiž svévolné konjektury a opravy, jimiž měnil na rozličných místech staročeské texty jen proto, že ten nebo onen tvar byl oporou pro RZK. Tak vzniklo např. “táhnúc” místo “tahúc”, dvojice “věsti” a “vědětí”, 2.os.sing. “-ě-li” místo “-či”, 3.os.sing. na “-t” vykládána jako vysvětlovací “-t” bez ohledu na jeho vhodnost nebo nevhodnost, “davše” místo “dáše”, “vyběhšie” místo “vyběhšá”, “vytřes” místo “vytržeš”, “proč je” místo “proče”, opuštěn doklad “hodovón” a prohlášen za chybu, stejně tak sloveso “dajati”⁽¹⁴⁾, čteno “gmenu” místo “gunu”⁽¹⁵⁾ atd.

Sborník str.207 nn

Podle mého mínění se Flajšhans (jako obránci) i jeho nástupci dopustili chyby v tom, že se omezili na pátrání po dokladech “nedoložených a nemožných” slov a leckdy si neuvědomili ani sílu a dosah námitky, ani chronologii dokladu, jež objevili, a tím i jeho průkaznost. Bylo by bývalo účinnější, kdyby byli odpověděli protiútokem a dokázali logičnost systému, jímž se jazyk RZK vyznačuje. K tomuto pohodlnějšímu způsobu boje byli ovšem svedeni též občasnou ledabylostí odpůrců, kteří se namnoze před vyslovením některých ze svých tvrzení ani nepodívali do svých vlastních příruček nebo textových vydání (známý gen.plur “muž”⁽¹⁶⁾). Tím se arci dostávali obránci až k podceňování filologie, a proto o sobě říkal F. Mareš, že “pracoval po léta v oboru daleko těžším”⁽¹⁷⁾. Omluvou, je-li jí ovšem třeba, nebyla však pro obránci jen jejich menší odborná průprava, ale také postupující monopolisace společenských věd v rukou jedné a téže mocenské skupiny, jejíž oponenti se leckdy dostávali jen stěží do “badatelského kontaktu” s prameny a literaturou tak, jak by oběma stranám i věci prospělo.

Kromě toho se mi nezdá v českém a slovanském jazykozpytu ani dnes vše s pořádkem. Čteme-li dnešní historické mluvnice (Dostálovu, Vážného a další) neubráníme se dojmu, že autoři 1) v podstatě zůstávají tam, kde již byl Gebauer – jen dokladů citují méně a 2) povyšují jazyk “pravých” staročeských památek ze XIV. století na hlavní, ne-li dokonce jediný pramen poznání středověké češtiny, nedbajíce mnoho ani ostatních slovanských řečí, ani skrovných pozůstatků jazyka z listinných materiálů, osobních a místních jmen ze století předchozích, nemluvě ovšem ani o památkách, jež jsou středem zájmu přátel RZK. Již naši slovenští kolegové (Stanislav a jiní) si počínají opačně. Nemajíce souvislých textů starších než XV. století, sbírají s mravenčí pílí kdejaký doklad, třeba i sporný, s toponomastiky, z Žalt. Klem, z v. Víd., z archiválií atd. Kontinuity s ostatními slovanskými jazyky si hledí také rušití a sovětskí vědci daleko více, a tak se vyplatí studovat – přes přirozené jazykové rozdíly – jejich příručky spíše než naši domácí odbornou literaturu, která je bohužel, i když si to její pisatelé již ani neuvědomují, stále ještě zatížena protirukopisným komplexem, jehož věcný důvod mi není jasný. Je totiž častým omylem hlavně našich středoškolských profesorů, že mluvnice RZK je v příkrém rozporu s jazykem ostatních staročeských památek. Ona je naopak nezbytným doplňkem pro období zhruba mezi X. a XIV. stoletím, a za to bychom měli být Rukopisům vděční; mezera, jež tu dosud zela, je jejich zásluhou vyplňována naprosto organicky. Drobnější korektury svých názorů budou ovšem musit naši lingvisté provést. K RZK je nutno přistupovat stejně jako ke každému jinému textu, to znamená, že sporný nebo dosud neznámý tvar je třeba opřít nejdříve o češtinu z téhož období; nestačí-li, jdeme do češtiny novější nebo starší (předložka “dle”), do dialektů (“otpravi sie poznat”), do jiných slovanských jazyků (“cválati”) do ostatních jazyků indoevropských (“oř”) a konečně do neindoevropských (“tábor”).

A tak již nestačí dosavadní metody a cíle obrany, ale je nutno předně vypracovat řádný rozbor všech gramatických kategorií RZK, počínaje v to i discipliny dosud téměř nedotčené (sémantika, slovosled). Po skončení tohoto díla bude moci být úspěšně zkorigován i náš dosavadní obraz o staročeském jazyce, neboť lingvistika se vrátí – nehledě ovšem k velikému kvantitativnímu růstu jejích dnešních znalostí – do roků před vypuknutím protirukopisného spiknutí. Úkoly, jež tu budou českou a vůbec slovanskou vědu čekat, jsou ovšem nemalé a bez těsné spolupráce všech objektivních badatelů neuskutečnitelné.

Sborník str. 210

Uznáváme, že v knihách Tiesuce Vardase nebo Žunkoviče a dalších bylo mnoho nepropracovaného a diletantského. Chyba onoho tkví např. v tom, že se směle přenesl přes sounáležitost češtiny a ostatních slovanských jazyků a spekuloval hned s praindoevropštinou, aniž si uvědomoval celou horu potíží a nejistot, jež mu při tom hrozí. Ale nesouhlasím s dvojitým loktem, jež zde Komárek uplatňuje. Bylo by bývalo nestrannější, kdyby byl vedle divokých nápadů Koldových zachytil třeba také Masarykovy “lidičky”, jimiž měl “padělatel” nahradit sousloví “dobří lidé” v RK, ač je to terminus technicus pro staročeskou právnickou literaturu, doložený nesčetněkrát a objevující se také v archiváliích jiných Slovanů. Ale nebyla prý ještě napsána kniha, z níž by nebylo možno se aspoň něčemu naučit. Tak i Koldovo “vévoditi - vojevoditi” má pravdivé jádro v tom, že sémanticky znamenají obě slova něco jiného; kromě toho se kompositum s neprovedeným stažením samohlásek ukazuje jako starší, k RZK lépe přiléhající, kdežto ve XIV. století se “vévoda” apod. zřejmě již ani necítilo jako složené.

Str. 211. Třeskova a Matouškova monografie o EJ.

Nesouhlasím s názorem zde projeveným, že uvedení autoři vysoko hodnotí úroveň Gebauerovy obrany EJ. Spíše ji naopak zcela pomíjejí, ač si to tento spis nezaslouží, mám jej za vynikající – na svou dobu. Autorům brožury šlo o něco jiného: 1) o důkaz, že EJ je psáno zcela jiným jazykem než RZK, 2) že je to padělek slabý, který Hanka vytvořit mohl, na RZK že však by nebyl stačil. Z toho uznávám jen první hesl jako správnou.

Str. 212, Trávníček, Dostál, Maslov, Kopečný, práce o slovesném vidu aj.

Protože obrana prošla všechny práce o slovanském slovesném vidu, pocházející od citovaných autorů a uvedené na tomto místě Komárkem, bude nám možno jak v tomto pojednání, tak zvláště v publikaci teprve chystané ukázat, jak mnoho z nich lze pro obranu RZK vytěžit.

Komárkovu námitku, že ve staré češtině bylo v časových větách jen “dříve než” nikoli pouhé “než”, zkusíme však vyvrátit již nyní, neboť je to námitka nová a v dalším průběhu svých úvah se k ní Komárek již nevrací. Původní význam spojky “než” je zřejmě “ne, že” a užívalo se jí nepochybně nejdříve při vyznačování jednoduchých pojmů nerovnosti, např. “já jsem starší, ne (že) ty”. O tom zejména Trávníček⁽¹⁸⁾. Teprve později sloužilo toto “než” k určování složitějších větných vztahů, zejména časových a později i citové volních (Bauer)⁽¹⁹⁾. Ostatně se zdá, že tu byl stejný protiklad při spojkách “až” a “než” jako při “ano” a “ne”; první vždy znamenají, že děj hlavní věty nastane, jakmile se naplní předpoklad věty vedlejší, u slova “ne” naopak, že děj věty závislé dosud není ukončen. Doklad prostého “neže”, jež ku podivu Bauer i Komárek přehlédli, ač je ve “Vývoji” citován (str. 230), je obsažen v Kat.347: “Za žádnéhoť nepójdú muže, nežť jej

ohledaji.” Závislost v korelaci s “raději” z Dal. je citována rovněž u Bauera na uvedeném místě, ale to je už pojetí novější, druhotné. Ostatně je “prvé než” a “dříve než” nepochybně jen kalk latinského “antequam” a “priusquam”, který se v EJ běžně vyskytuje. Konečně lze uvést na podporu našeho výkladu, že stačí říci “až přijdu domů, budu pracovat”, aniž by kdo žádal rozšíření typu třeba “potom, až přijdu domů...” Obě místa z RK (Čestmír), kde se toto prosté “neže” vyskytuje, nesvědčí tedy o novějším původu básně, ale naopak o její velké starobylosti, neboť spojky je tu užito v primárním, správném pojetí, které má kromě toho i adverbialní odstín, neboť stojí na počátku věty.

Str.217 nn, Koincidence chyb.

Je nám vítáno, že Komárek celkem upouští od přímé argumentace proti RZK na podkladě těchto “vykonstruovaných obvinění”. Má však předchůdce v nejuváživějších z našich odpůrců, totiž ve V. Jagicovi⁽²⁰⁾, který právem hlásal zásadu, že nejdříve je nutno zjistit, zda ta neb ona forma je správná, a teprve když není, pátrat po jejím původu nebo původci. Kromě toho může obrana uvést vedle shod jazyka Rukopisů s učením Dobrovského i řadu neshod, případně jevů, které na počátku minulého století naprosto nemohly být Hankovi nebo jinému jeho současníku známy. Je to pochopitelné, neboť tehdejší znalosti staročeské literatury byly u srovnání s dneškem pranepatrné; Flajšhans⁽²¹⁾ cituje kromě několika listin jen asi deset spisů, z nichž by byl mohl padělatel čerpat.

Tak uvádím jen namátkou z Dobrovského české mluvnice⁽²²⁾. Dobrovský žádá ne “chlm”, ale “chlum”, ale v RZ čteme “chlemka”. D.: instrumentál masc.sing. “-om, em, v RZK jen “em.” D.: 3.os.sing. sloves na “-et”, ale je to jen jednou v EJ. D.: Komparativy na -š-, v RZK jiný uzus, v MPKV zase jiný. D.: 3.os.plur.aoristu na “-še,-ša”, v RZK a všude jinde na “-chu”. D. učí skloňování “malyj, malogo, malomu”, ale v RZK nic takového. Dobrovský žádá postpositivní “dlia, dielia”, ale v RZ je “dle”. D. říká, že archaické české tvary jsou “s krásnau pannau”, ale v RZK tyto novotvary, známé až od konce XIV. století, nalézt ovšem nelze. Totéž lze říci u tvarech “beyk, mleyn, beyvati”. Přehlásku “a-ě” a “u-i” klade Dobrovský do téže doby. Dobrovský má správně “dsky”, v RZ “odchylně” “desky”. D. přepisuje z Kosmy “Vltava”, RZ je “Vletava”. U Dobrovského “Vlastislav”, v RK “Vlaslav”. Dobrovský: “cyrkew, kostel”, v RK “kapla”. U Dobrovského “kázati” je “říkati” nebo “predigen”. V RZK to znamená “veleti” nebo “ukazovati”. Podle Dobrovského je správné “vtorý”, ale v RK je “vterý” devětkrát, v RZ jednou “vtorý”. Dobrovský vyžadoval “dvema” bez jotace, v RK vždy jotováno. Dle Dobrovského je “nedoperné” ne zcela ubité; v RZK je stejnozvuký kořen ve slovese “prnutí”, ale ve významu “létati”. Dobrovský zná slovo “Lubica” jen jako jméno místní. Transkripci svarabhaktických hlásek znal Dobrovský jen jako “ir, il”, ale tento způsob je pouze v MPKV a v MV (způsob mladší), v RZ a v EJ vždy “re, le”, tedy způsob starší. V Dobrovském čteme “Oldrih”, v RK “Oldria”. Dobrovský otiskuje Nekrologium podlaž., v němž jsou doklady na vl. jméno “Věstoň” a na slovo “Zvěst”, tedy “zvěd, posel”. Těchto substantiv sice “padělatel” užil, ale jako dokladů pro obranu jich nebylo dosud využito. Dobrovský cituje ze stč. legend pětkrát částici “-žu”, ale v RZK a hlavně v EJ je vždy plný stupeň “-že”. Zájmeno “če” Dobrovský neznal, v RZK i v EJ je běžné. Dobrovský neví o slově “svět” ve významu “rada”, to však je v Dal. a v RK. Dobrovský uvádí zájmeno “ov”, ale to nikde ve sporných památkách není, leda v Lib. pror. Dobrovský užívá hyperkorektně genitivu záporového, v RZK se vyskytuje i záporový akusativ.⁽²³⁾ Tak by bylo možno pokračovat takřka do nekonečna.

Zájmeno “ves” a “veš”, str. 218

Zde jen stručně: dobu, kdy se přestalo vyslovovat “veš” a výslovnost se změnila na “ves” nám umožňuje poznat EJ. Zde je totiž užíváno znaků “s” a “z” podle určitého klíče, který je pouze asi na dvou nebo třech místech porušen, a to právě u tohoto zájmena, vidíme tedy, že tu palatalisace nastala v průběhu 11. století.

Zájmeno “siem” str. 219

Tento způsob psaní nevysvětluji, jak se někdy činilo, nadbytečnou jotací ze zvrtné analogie ke staršímu “sen”, ale jako tvar zcela správný, skloňovaný však složeně. Původní forma je nejen “sъ”, ale i “sъjъ”, tedy “hle, ten”, jako se novočesky říká “tenhle, tenhleten”. Zájmeno přesně odpovídá původně ukazovacímu “jenъ” a je doloženo též ve tvaru “sij” v EJ a napjatým jerem (o tom též při výkladu o tvaru “píješi”).

Str. 220. Chronologické nesrovnalosti v přehlásce.

Ve tvarech “králov, kyjev” nevidím novější přehlásku, ale staré a správné koncovky -jo kmenů.⁽²⁴⁾ Jsou i v dativu plur. a v dativu a instrumentálu duálu.

Zde proklouzl Komárkovi malý věcný omyl: v RK není “puščáchu”, ale jen “pustiáše”, čtuli dobře podle fotografie. Je to zřejmě náhodný zbytek starého imperfekta od “pustiti”. Přehláska zůstala v tomto imperfektu neprovedena v celém RK jen na tomto jediném místě. Tvar dokazuje krásnou zákonitost, s níž jsou imperfekta v RZK i v EJ tvořena zásadně starším způsobem, totiž od kmene infinitivního; proti “brách” je “beřiech” novotvar, vzniklý na české půdě. Přehláska a-ě je v RK uvnitř slova takřka dokončena, kdežto na místě koncovek jsme našel asi 17 moravismů v Jaroslavu. V jiných básních RK se tento úkaz jeví jen sporadicky. Jak v RK, tak i v RZ a do značné míry též v EJ se zračí tendence ponechávat toto -a (doložené též ve formách, jež pronikly z nářečí do Ev. Ol., Modl. a jiných textů) především tam, kde je kryto analogií podle obdobných vzorů; např. “toho srdca” jako “toho města”. Pozoruhodnou podobnost jsem našel – vedle mnoha jiných dokladů z archiválií, kde je tendence obdobná – např. v listině, kterou uvádí Šmilauer⁽²⁵⁾ a kde je psáno “Iesutboricih”, ale “Moscenica”. K tvaru “oběcati” upozorňuji na imper. “oběcávaj” v Alx.⁽²⁶⁾ Náзор, že by se nepřehlasované tvary udržely v nářečí jen tam, kde tomu nevadilo násloví následujícího výrazu, nebo dokonce že byly teprve v novější době znovu obnoveny, jsou stěží správné; lid nepochybně mluvil na Moravě a snad i na moravskočeském pomezí stále stejně. Tuto možnost připouští sám Komárek.⁽²⁷⁾ “Vša Praha” jako německé “ganz Prag” je asi ustrnulina, “bez hnutia” vzniklo nejspíše mechanickým opisem starší předlohy.

Str. 220. Tvary jako “svojem”, stahování

Zde lze opakovat s malými odměnami totéž, co je řečeno v přechozím odstavci. Jestliže je – a nepochybně ano – RK pořízen podle staršího podání, nebylo by možno zde proti němu namítat nic ani v případě, že by měl všechny tvary nestažené. Jsou tu však jen výjimečně; RZ má ku podivu formy pouze stažené, EJ zase pouze nestažené, MPKV rovněž stažené. Jako jediné doklady nekontrahovaných forem v nenáležitých pádech (tj. v nepřímých) se cituje Žalt.Klem. II

146 a II, 709,1. Doplnuji o doklad z Leg.Kat.657 “s matkú svojí”. Odmítáme mínění, že by byly širší tvary obnoveny podle nom. sing. masc. “mój” až v době nové. O nepravidelnosti a nevypočitatelnosti stahování v češtině jedná např. T. Lehr, -Splavinski-J-Stieber⁽²⁸⁾ a říká, že paralelnost tvarů “hrá” a “hraje” snad ani nelze vysvětlit. O starobylosti širších forem v duálu viz V. Vážného.⁽²⁹⁾ Nelze nezpomenout k této a předchozí kapitole ani slov V. Vondráka⁽³⁰⁾, který praví: “In dan mährischen dialekten ang der Umlaut nicht durch; wenn ihn altböhmisches in Mähren geschriebene Denkmäler aufweisen, ist es der Einfluss der aus Böhmen basierenden Schriftsprache überhaupt.”

Jmenná adjektiva v přívlastku, str. 224

Souhlasím s názorem, že snaha o důkaz, že “v hustie tmě” může být chápáno jako sklonění složené, je příštipkování a nemá smyslu. V RZK je přes čtyřicet případů nepochybného užití adjektiva se skloněním jmenným jako přívlastku. To byl zjev ve slovanských jazycích starší periody obvyklý, i když v “pravých staročeských” spisech ze XIV. století z toho máme jen několik náboženských archaismů typu “noc velika” a ovšem značný počet místních jmen typu “Suchdol” nebo “Stargrad” apod. Učenci by se však měli při řešení otázky jmenných adjektiv RZK soustředit spíše na tyto problémy:

- 1) je-li jejich užití v RZK syntakticky oprávněné a která z hlavních teorií o postupném přibývání adjektiv složených,⁽³¹⁾ se dá nejlépe aplikovat na Rukopisy a ostatní sporné texty,
- 2) jaká je frekvence těchto adjektiv v částech kodexu, jež považujeme za starší, a jaká v částech mladších,
- 3) jaké jsou rytmičné nebo metrické důvody k jejich užití,
- 4) jaká je jejich volba z hlediska kvantity a slovního přízvuku,
- 5) jaké je jejich postavení podle logické závažnosti, zejména zda předcházejí svému substantivu nebo za ním následují (otázky slovosledu).

Ačkoli odpovědi na tyto otázky jsou komplikovány tím, že tento typ adjektiv je v RZK již “defectivum casibus” (chybí zejména instrumentál sing. i plur. a celý duál, pro nějž není jistých dokladů), lze přece na nahozené problémy odpovědět; činíme to zde co nejstručněji:

- 1) Protože složené adjektivum odpovídá sousloví s členem určitým v jiných ie. jazycích, drželo se i ve staré češtině jmenné adjektivum v přívlastku tam, kde buď nebylo třeba určitého označení, nebo kde se předmět rozuměl sám sebou. Tedy a) u vl.jmen Novgorod, Kamen Most v RZ, b) u číslovek typu “sedmery boty” řadím sem, i když jde o číslovku, c) bratrův dům, tedy u adjektiv posesivních, d) u jmen “jedinečných”, samozřejmých a např. “slunce jasno” (RK Jar.), e) v syntagmatech typu “ot silna k silnu, ot muža k muži” Záb., chceme-li a jak uvádějí odpůrci, “von Mann zu Mann”, f) v doplňku a g) u konstantních epithet, jež jsou básnická, zdobná a ustálená bez většího logického dosahu.
- 2) Jmenných adjektiv od starších textů RZK k mladším rovnoměrně ubývá. V lyrice již takřka nejsou.
- 3) Básníci jich zhusta užívají tam, kde jsou slabikově kratší, tedy kde přesně vyplní verš. Jde totiž o skladatele s význačným frázováním, kdy každá myšlenka tvoří téměř vždy

zároveň i verš. “Z tvrda hrada” je vhodnější pro tuto rytmickou stavbu než “z tvrdého hradu”.

- 4) V RZK jsou jisté doklady jmenných adjektiv v přívlastku jen tam, kde je kmenová samohláska přídavného jména krátká; je-li dlouhá, bývá sklonění složené. Tedy “ot Otavy krivý”, ale “ot Lubice bielé”. To si ovšem žádá delšího odůvodnění, které podáme na vhodnějším místě.
- 5) Je-li vztah adjektiv k ostatnímu obsahu věty “relační”, tedy mají-li větší logickou závažnost, bývají častěji ve formě složené a před jménem, k němuž patří; je-li tento vztah “inherentní”, tedy doplňuje-li jen obsah bez dalšího dějového momentu, bývají tato adjektiva za svým jménem a ve formě jmenné. Výjimky jsou ovšem početné.

Poznamenávám zde hned, že tvar “tatarska cháma” má obdobu v Greg. 74b13 “ludska”. Tyto formy se déle držely tam, kde nedocházelo k palatalisaci, tedy hlavně v dativu a genitivu sing., jak dovedl Šachmatov.⁽³²⁾ Tento požadavek je v našich textech splněn.

Adverbia na -o.

Také zde nám nelze souhlasit s některými tvrzeními Komárkovými. Hned na počátku kapitoly: věty jako “je sychravo, mlhavo” neobsahují příslovce, ale adjektiva, neboť je jich užito po sponě; pouze ve větách s jinými slovesy než sponovými jde o skutečná adverbia.

Ve starší češtině – i v té, kterou známe z “pravých” památek – bylo adverbií na -o více než v dnešním jazyce. Tak dokládá již Gebauer⁽³³⁾ “tvrdo, husto, kruto, hanebno, rychlo, zřejmo, hrubo, řiedko”; Mašek⁽³⁴⁾ ještě tento soupis rozhojnil o “myslno, novo, tenko, tuho, silno, kuso, brzko, koso, krátko, krupno”, většinou z moravských dialektů, ale také z Poličska. K tomu lze ještě přiřadit – jistě ne úplným výčtem - “rovno, upriemo, úsilmo, pilno, překruto, teprvo, hodno, čisto, denno a brzo” (mnohem častěji než “brzy”). Je tedy pochopitelné, že ještě více těchto adverbií bude v RZK, i když nelze mluvit o žádném pravidle a i když se vyskytují též adverbia na “-ě”, zvláště v mladší části kodexu. Není též od místa poznamenat, že v MPKV a v MV, tedy v textech, rovněž Hankovi připisovaných, jsou pouze a důsledně adverbia na -ě.

O původu adverbií na -o jsou dvě hypotézy. První je pokládá za staré vztahové akusativy.⁽³⁵⁾ A. Vaillant považuje v této souvislosti za nejstarší “mного, skoro, priležno, světlo, to, prosto, tamo a další”, druhá vychází z “adverbialisace doplňku” a dovozuje, jak postupně ubývalo staršího typu a jak byl nahrazován mladším. Tak Trávníček⁽³⁶⁾ zde vidí řetěz “mrtev – mrtvo - mrtvě” nebo původní “kóň běží rycheľ”, z toho “rychlo” a posléze “rychle” a polemizuje dosti ostře proti Smetánkovi, který svou kvantitativní methodou prostého počítání obou druhů adverbií, k nimž řadil neprávem i příslovce vzniklá nikoli z adjektiv, ale příslovce od původu (tamo, samo, kamo a další) připravoval vlastně útok na Rukopisy na tomto úseku. Jinak jsou ovšem adverbia na -o hojnější v nářečích východních, v ruštině, ukrajinštině a v jazycích balkánských než v češtině, kde se udržel archaický stav hlavně při nejběžnějších adverbiích “daleko, blízko, nízko, vysoko, hluboko” atd. Že tu jde právě o tato adverbia, jež vyznačují nejčastější vztahy, je ovšem důkazem starobylosti i pro češtinu; je to zřejmé i z toho, že v tomto případě mají adverbia na -ě význam novější, přenesený: tedy “ptáci létají nízko”, ale “nízce jednati” apod. Adverbia na -o dále vyjadřují, jak se ostatně praví i ve Sborníku, různé časové a prostorové vztahy, kdežto adverbia na -ě by měla spíše význam statický. Pravidlo ani z této poučky učinit nelze, ale při plastickém líčení děj v RZK by byl jistě očekávanější způsob první.

Věc si ovšem žádá podrobnějšího rozboru též ostatních adverbii nebo adverbialních spojek, např. “opěti, paky, záho, jako, tako, sěmo, tamo, kamo” a jejich výskytu proti kratším nebo modifikovaným tvarům “opět, pak, záhy, jak, tak sěm, tam, kam”. Tyto adaptované formy jsou převážně v mladší části RK, první, původní, ve starší, a takovouto tendencí nacházíme téměř při zkoumání každého gramatického jevu. Zda by byl padělatel mohl uvážit při své kvapné práci i tyto jemné jazykové nuance, ponecháváme soudu čtenářů.

Složení

Tento odstavec pokládám za nejslabší článek řetězu protirukopisných námitek. Komárek se tu omezuje na zjištění, že kompozit v RZK je více a že jsou jinak tvořena než v ostatních staročeských textech, které obsahují spíše kalky z latiny a němčiny (Klaret). Nepřihlédl zejména k těmto skutečnostem:

- 1) K rozdílu mezi jazykem básnickým a prozaickým, mezi tvorbou původní a překladem nebo v nejlepším případě parafrází a kompilací. Již Aristoteles pěkně ukázal ve své Poetice význam (složeného) adjektiva pro názornost líčení a oživení děje. Nejinak tomu bylo ve slovanských jazycích, kde např. čteme v nekrologu na Borise a Grěba⁽³⁷⁾ v krátkém odstavci třináct komposit, jež nejsou přeložena z řečtiny, která je ovšem v tvorbě těchto výrazů nevyčerpatelná. Uvádím je zde v českém překladu: zákonopřestupník, strastitřpící, jedinomyšlný, jedinobrazný, jedínodušný, bohomoudrý, životonosný, svatozářný, neúhybný, zlatozářný, světonosný (tj. dávají radu), Kristomilec, blahoslovený. Při pathetické pasáži je toto nadměrné hromadění jednoho a téhož stylistického prostředku jistě pochopitelné.
- 2) Frekvence komposit ve starší a mladší části Rukopisů: opět jich průběhem staletí ubývá; vrchol v RZ a v Záb., v lyrice nejsou, ba ani v Ludiši.
- 3) Hanka byl v tomto směru velmi neobratný, jak seznáváme z jeho původních skladeb: rodohrdý, krutokrutý apod. Kromě toho byl neschopen některé složeniny v RZK věcně vysvětlit: ve “vletorečný” viděl třeba “v létě říčný”, tedy zpocený uřícený.
- 4) Některá z komposit RZK byla již doložena, případně k nim nalezeny blízké analogie. Je možno si snadno pomyslet, jaká by to byla náhoda, aby se Hanka nebo kdokoli jiný “strefil” do dokladu, který byl objeven až léta po nález RZK. Komárek sám cituje “hlasonosný” – hlasonošující, krupobitie – hradobitie (je ovšem i “vlnobitie”), jarobujný z Tkadlečka. K tomu lze připočítat “běloskvúci”⁽³⁸⁾ a Husa, “zlatovln” z Klareta (podobně jako “strebropěný” z RZ). Po vyjití plánovaného Staročeského slovníku se tento počet ještě značně rozhojní.
- 5) Komárek neuvážil schopnost slovanských jazyků k vytváření těchto komposit. Nebyla sice tak početná jako v řečtině, staré indičině a v germánských jazycích, zejména nové němčině, ale sahá od prehistorických dob až do XX. století. K nejstarším kompositům jistě patří často uváděný “medvěd”, dále třeba jestřáb, strakapoun, hospoda, z botanického názvosloví stulík, čičmuž, ocún; ze slovanské mythologie třeba Radegast, Svantovít, Černobog; na počátku doby historické až asi do XIII. století vznikalo nespočetně osobních jmen složených, ba i jmen místních, jež se obecně uznávají za nejstarší. Šmilauer jich uvádí jen v jedné své toponomastické publikaci⁽³⁹⁾ asi sto, z nichž cituji aspoň pět příkladů, majících vztah k RZK: Bujesily, Všedobré (složení s “vše...”), Napolisy (z původního “Lepo...”), Nebovidy, Nedaříž (, s

“...žír”). Doba těchto “epických” komposit byla ovšem v 15. a v dalších stoletích vystřídána tvořením složenin “realističtějších”, jako “břucho plncě, Duspiva, helmbrechtník”, “povsinoka” apod.

Komposita byla vytvářena jak v jazyce literárním, tak i lidovém. Zde jen minimální počet ukázek ze staroslovenštiny: několik výrazů, jež jsou složené, ač jejich řecký originál je jednoduchý, tvořený leda hypostasí (zvěcněním) předložkového výrazu. Nacházíme zde např. dvojice: nevyzbla odětín: - acharistos; liceměръ – hypokrita; zajmousvъcъ - anisté; milosъdovati – splagchnizomai; vinogradъ-ampelón; vrъtograd – képos; zakonoprěstorъnikъ – paranomos; Bogorodica – Métér Theú; čr noriz c – monachos a další. A jen u “J.Š.Kubína čteme slova jako “bělolíbezný, bělosladký, divotvorný, hromobitný, zlatokrásný”⁽⁴⁰⁾

b) Proti RZK chybějí nebo zcela jinak jsou tvořena komposita v ostatních Hankovi připsovaných domnělých falsech; složeniny jsou takřka je v MV a není celkem rozdílu mezi nimi a jinými obdobnými útvary ze staročeských slovníků.

Parataxe v RZK: spojky “a” a “i”

Spojka “a” ve významu slučovací je poměrně mladší, a proto ji také ve starší části Kodexu téměř nenalézáme; v RZ chybí vůbec. Podle Flajšhansova soupisu⁽⁴¹⁾ by bylo v RK asi dvacet “a” a 270 “i”, ale básník RZ užíval častěji spojení asyndetického. “A” v RK, pokud tvoří část souvětí, je dvakrát ve významu odporovací a šestkrát slučovací, ale vzhledem k razurám není čtení vždy zcela jisté.

Častá opakování spojky “i”, případně i adverbii “siemo” a “tamo”, nad jejichž hromadným výskytem se tolik pohoršil J. Vlček⁽⁴²⁾ jsou podle O. Jaspersena⁽⁴³⁾ znakem archaičnosti: autor si postupně vybavuje v mysli jednotlivé děje a přiřazuje je primitivním způsobem.

Pozoruhodná je též absence spojek z tohoto “a” nebo “i” složených. Proto nenacházíme v RK ani jedno “ale” (nehledě k racionalistickému charakteru této spojky). Výjimkou je pouze “aj”, povstale ze spojení obou a znamenající vždy – zcela podle požadavku J. Bauera⁽⁴⁴⁾ úvod k novému ději.

Porovnáním s ostatní staročeskou literaturou i s výpočty Komárkovými⁽⁴⁵⁾ docházíme opět k témuž závěru jako v předešlých i v následujících kapitolách. RZK jeví starší, ale naprosto zákonitý stav, který vylučuje jejich s l o ž e n í v době století XIV., ale místní rozložení obou spojek a jejich významů vyplynulo tak automaticky a tak ve shodě s dnešním stavem našich vědomostí o jejich užívání v různých dobách, že je zcela absurdní, aby mohl Hanka nebo kdokoli z jeho vrstevníků pořídit text s tak přesným “rozpisem” obou těžko kontrolovatelných slůvek.

Zájmeno “sien” a “sen”

Námítka se týká 1) frekvence, 2) významu tohoto zájmena.

- 1) Co platí pro předešlou kapitolu, lze opakovat i zde. Ve staročeštině – tj. v “pravé” staročeské literatuře – je “sien” i “sen” velmi vzácné, některé pády vůbec chybějí, ale v RZK ještě žije v plné síle. Tak např., v RZ “v sieže žirné vlasti” je správný nom. plur. fem., který Gebauer⁽⁴⁶⁾ uvádí toliko jako předpokládaný. Myslím, že pro rok 1817 by nebylo zanedbatelným výkonem i správné skloňování tohoto zájmena ve všech pádech, rodech a číslech. Je zajímavé, že v RZ není ani jednou zájmeno “ten”, které autor asi odmítal jako nebásnickou výplň. V RK je zastoupeno 25 x.

- 2) Námitka proti užití tohoto zájmena je u Komárka formulována poněkud jinak než u Flajšhansse⁽⁴⁷⁾. Tento žádá, aby zájmeno ukazovalo vždy na předmět bližší nebo takový, o němž se již mluvilo, aby “sen” zhruba nahrazovalo novočeské “tento”. Flajšhansovo pojetí je naprosto mylné, neboť třeba ve staroslověnině je “sien” mnohokrát doloženo ve spojení “Řekl Ježíš podobenství toto”, ač se teprve bude o něm mluvit. Je tedy třeba spíše zaujmout stanovisko ke Komárkově výtce, že “sien” má v RZK i význam odkazovací, jinde ve staročeštině nedoložený.

Kurz⁽⁴⁸⁾ uvádí tyto případy užití “sien” ve staroslověnině (a tedy nepochybně též v archaickém období slovanštiny vůbec): a) přímo ukazovací, b) jde-li o něco, o čem již bylo mluveno, c) ukazuje se na to, o čem bude teprve řeč – a to je náš případ, d) při emphasi, prorockém důrazu. Pro skupinu c) cituje zde Kurz např. místo z Životopisu Methodějova: “сѣ же единѣ охранити обыčajъ, да на мѣши рѣгвѣе чѣтутѣ апостоѣ римьскы. A dále z Friz. II, 18: останемъ сичѣ мрѣзъкычѣ дѣлеše сотѣ дѣла сотомина. V RZK platí pro “sien” i “ten” jiné pravidlo, než které bylo abstrahováno z ostatních staročeských textů XIV. století, totiž takové, že “sien” ukazuje na předměty bližší (ať fakticky v ději nebo v myslí básníkově), kdežto “ten” na předměty vzdálenější nebo i pomyslné. Toto členění je v RZK zachováno naprosto důsledně; platí ovšem i pro adverbia, jejichž komponentem je “ten” nebo “sien”. Zvlášť dobře je vidět tuto zásadu ve verši Čestm. “horami s_{dě} ot_{sud}, horami t_{am} ot_{ud}”, obsahujícím jemnou nuanci, které by byl Hanka nebo kterýkoli jeho současník stěží schopen.

V RZK je užitó zájmeno “sien” asi pětáctřicetkrát. Poněkud nesnadná k výkladu jsou jen dvě místa: Jar. 10,14 “k siemu chlumku” a Čest. 16,9 “Jest nám dokročiti na sie miesto, kde...”. Myslím, že měl Komárek buď uvést obě místa nebo žádné z nich. Citované spojení z Jar. lze vysvětlit buď tak, že jde o odkázání na počátek básně, kde je Hostýn výslovně jmenován a pokládá se tedy za něco známého, anebo byla báseň recitována přímo na tomto poutním místě. Druhý případ vykládám tak, že pochod slunce není míněn místně, ale časově, jak souvisí i s primitivním způsobem myšlení tehdejších lidí. Poledne nastává v době, kdy je slunce v zenitu, a to je “sie miesto”, k němuž dojdou i bojovníci. Větu uvozenou příslovcem “kdě” by bylo možno vykládat jako nepravou vztažnou. Náš výklad lze opřít také o rčení, jež bezprostředně předchází: Vojmír chtěl původně vykonat oběť “v siemže miestě, v siemže krocě slunce” (Čest. 16.5). Obdobné místní i časové určení je i ve v 17,7 téže básně.

Naopak by byl mohl autor RK snad jen dvakrát nahradit zájmeno “ten” zájmenem starším, totiž v Záb. 22,2 a 23,25 “vešken ten les”, ale nevíme přesně, jak si skladatel scénu představoval.

“Sien” je v Ludiši jen jednou, v lyrice a ve Zbyh. jednou, v Oldř. dvakrát, v Ben. nikdy. To znamená, že v básních nepochybně českých (nikoli moravských) nebo mladších je vzácnější než ve starší části kodexu a v Jar. Pozoruhodné též je, že se “sien” nevyskytuje v PV ani v MPKV.

Důležité jsou i závěry Kursovy⁽⁴⁹⁾, pokud jde o důrazové a nedůrazové formy tohoto zájmena a jejich postavení vzhledem k substantivu, na něž se vztahují. Autor pěkně dovodil, že “sien”, příp. “sij”, tedy tvary důrazové a patrně i silněji přízvukované stávaly častěji před substantivem, formy “sѣ” a “sen” bývaly enklitické. Toto pravidlo je zachováváno i ve staré češtině – stejně jako v RZK – dosti důsledně a platí také pro EJ, kde čteme “člověka sego”, ale “sij syn člověč”. Stojí-li za tímto zájmenem příklonka “-že”, je “sienže” vždy před jménem. I této “pasti” se “padělatel” dokázal vyhnout!

Zájmeno “če”

Historické mluvnicí akceptují původní tvar “čъ”. Ujasníme-li si přirozený odpor živého jazyka k expresivním monosylabům, dojdeme jistě k názoru, že se takový tvar (k tomu ještě s polohláskou) nemohl dlouho udržet a že se samočinně vokalisoval (srv. i volání na kočku nebo fonetická výslovnost čtvrtého písmena v abecedě). Ale ani takovýto výklad by nebyl správný Kulabakim⁽⁵⁰⁾ dokázal pro staroslověnštinu statisticky, že “česo” je starší než “čъso”. Je to genitiv, odpovídající ie. tvarům “meio, seio, heio” a hlavně ques-jo⁽⁵¹⁾. Jako genitiv byl tento tvar cítěn i ve staré češtině (čeodle – proč). V RZK se vykytuje mladší “čeo” jen jednou (v Jahodách, tedy opět ve skladbě mladší), jinak je všude důsledně “če”, v EJ rovněž. Rozpad staré zájmené deklinace tedy opět v RZK ještě nepokročil tak daleko, jako v ostatních staročeských textech. To však neznamená, že by “če” nebylo vůbec nikde jinde než v RZK a v EJ doloženo. Jistě je nutno tak číst aspoň některé doklady s “nicze”, i když musíme mít na paměti nesnáze, plynoucí ze spřežkového pravopisu. Dokladem naprosto jasným je též útvar “pročež”, neboť Gebauerem anticipované “pročъžъ” je umělá konstrukce; je spousta dokladů na různé spojky a příslovce s plnou příklonkou “-že” ještě ze 14. a 15. století. kromě toho můžeme mnoho veršů v Alx., Hrad., i v jiných památkách “natáhnout” na osm slabik prostě tím, že čteme “-že” místo rukopisného “-ž”, pocházejícího nepochybně od neologisujícího písaře; znám i nemálo případů, že si metrické schéma verše žádá tvaru s “-če” místo s “-č”. Nadto je “če” doloženo, jak již obránci častěji dovodili, též v některých dialektech na Slovensku, u jižních Slovanů a v ruských nářečích.

Tvrzení Sborníku⁽⁵²⁾, že samostatné “cze”, ať je čteme jakkoli, nebylo ve staré češtině známo a že je doloženo pouze “nice”, je snad jediný skutečný Komárkův v ě c n ý omyl. Tvar totiž je doložen, např. v Brn. nauč. 1,4 123 a nepochybně i na dalších místech. Jednou tu nalézáme i “pročež” nebo “pro čež” jako přímo tázací. Nevěřím, že by to šlo o variantu o/e jako u zájmeno “koho - keho” apod, protože, jak již řečeno, bylo “czo” dlouho chápáno jako genitiv.

Dalším důvodem pro správnost zájmena “če” je fakt, že nikde a nikdy nenalézáme tvary jako “čo, čmu”, ač ovšem známe “jho, jmu” a z toho “ho, mu” od dob nejstarších. Novější suffix “-ho” (proti staršímu “-so”) byl připojován k původnímu “če”, jak je z RZK i odjinud známo. A posléze ještě důvod psychologický: Proč by byl Hanka nebo jiný padělatel psal “cie”, mohl-li užít méně jasně čitelného “czo” nebo “cze” úplně bez rizika?

Válel bysi, piješi

Tyto tvary jsou postaveny ve Sborníku úmyslně vedle sebe, aby bylo zdůrazněno velké časové rozpětí mezi kondicionálem a “bysi” a koncovkou “-ši” v 2. os. sing. praes. sloves. Tedy nejdříve ke kondicionálu: nepopírám, že “bysi” lze ze staré češtiny do XIV. století stěží doložit. Slovanské jazyky tvořily kondicionál třemi způsoby: 1) tzv. optativem s “bim”, na dnešním území ČSSR patrně nezastoupeným, 2) běžným původním aoristem s “bych” a 3) spojením “by (j) sem”. Ve starých památkách nacházíme toto “biš” snad jen v čakavštině⁽⁵³⁾. Důvodem, proč nalézáme v mladší části RK toto “bysi”, je snad metrum, jehož je dbáno ve Zbyh. velmi přísně; pravděpodobně existovaly tyto tvary odedávna v lidové řeči, neboť kondicionál s “by”, který by byl stejný pro 2. i 3. osobu sing., by byl nezřetelný a pro rychlé, naléhavé dorozumění nevhodný. Sem patří i zjev, že také aorist ostatních sloves začal nejdříve mizet v 2. os. sing. Ostatně je v RK i tvar “správný”: ty by s niem “le'al”, Skřivánek.

Mínění, s nímž se dodnes střetáváme v českých historických mluvnicích, že koncovka “ši” byla jen ve staroslověnštině a že v ostatních slovanských řečech bylo jen “šъ”, je dnes stále více

opuštěno. Skutečně nalézáme tuto koncovku ve Friz., v Igoru, ve staroruských rukopisech, v bulharštině až do XVII. Století; a co je zvlášť důležité, i v textech, kde staroslověnské vlivy nelze uznat, např. ve staroruských listinách na březové kůře z okolí Novgorodu. Doklady, které snesli obránci ze staré češtiny a které Gebauer, jak jsme již uvedli, odmítl, doporučuji znovu prověřit, a to zvláště spojení “ač nepotřebuješ”⁽⁵⁴⁾, neboť je tu při nejmenším patrné, že písařům nebyla tato koncovka cizí. Věc si ovšem žádá důkladného pojednání o příponách stč. presentu vůbec zvláště s ohledem na koncovky duálu, na příponu “-t” v “ostanet” nebo “budet” z EJ a snad i hypotetického “tlučet” ze Zbyh. v RK (místo “tluket”), máme-li tak čísti. Koncovka -ši je opět důsledně jen ve starší části RK (Záb.) a v RZ i v EJ. ač i v Záboji je již vedle “píješi” i “pěješ”.

Odkazuji zde na sovětské historické mluvnické, hlavně Ivanovovu a Barkovského-Kuzněcovovu⁽⁵⁵⁾.

Dnes je už také znám (a většinou antikvován) důvod, proč se stará mediální koncovka “-asi”, kterou známe ještě u sloves athematických (“ty jsi, věsi, dasi” atd.) palatalisovala na -ši. Patrně nastal tento vývoj účinkem předcházejícího úzkého vokálu -i- nejdříve u sloves typu “prositi” a “trpěti” a přenesl se potom analogicky též na ostatní slovesné třídy. Není bez zajímavosti, že sloves s tvary “prosíši” a “trpíšši” byla ve slovanských jazycích zřejmě od pradávna nejvíce; statisticky lze dovodit, že v RZK je jich téměř tolik jako všech ostaních sloves dohromady.

Místo “piju” se běžně pokládá v českých historických mluvnicích za starší forma “pju” po zmizení jeru. Ale i staročeské doklady na -ij- jsou velmi archaické; tak Ev. Ol. má zásadně jen -ij-, pro něž jsou nejstarší příklady asi v Žalt. Brn. z poloviny XIV. století. Z různých důvodů (též akcentologických) lze předpokládat, že tvary na -ij- převládaly od nepaměti zejména v nářečí slezském, zlínském a doudlebském. Ve staroslověnštině je jak forma s plným, tak i s oslabeným stupněm, ale tato je v menšině. Nesmíme tu ovšem sledovat jen sloveso “piti”, ale také “báti, štíti, líti, víti, bříti, hníti, vzúpiti a snad ještě další”.

O vzniku tvarů s “-ij-” jsou dvě teorie. První, kterou pokládám za méně správnou, vychází z nauky o tzv. napjatých jerech, které se měnily před “-j” v “-i”. Tak např. V.V. Ivanov i Borkovskij-Kuzněcov⁽⁵⁶⁾. Ale spíše tu máme příklady tzv. těžkých basí -bei- a -pei-, jak lze dovodit z mnoha příkladů z neslovanských jazyků: k “líti” litev, “líegu”, řecké leibó: staroind. “pütih”, bylo i praslov. “živ”, staroind.gui; české “štíti” je k basi “siüti”; řecké “pínó”, snad i “pídex”, zřídlo, přímo k “píti”; k “bíti” je bāse “bei”, něm. “Beil”, české “bidlo”; další příklady u van Wijka a Vaillanta⁽⁵⁷⁾. Střídání forem ve slovanských jazycích též u Pastrnka⁽⁵⁸⁾ doloženo dalšími doklady.

Z toho všeho vysvítá, že “píješi” a “píje” (to v RZ) nejsou novotvary, ale naopak pozůstatek velmi starého stavu. Patrně je nutno transkribovat “píje” a “píješi”.

Žádaný “správný” tvar je “víte”, imper. od víti (věnce), který je v RK Ben., ač bychom podle celkové tendence jazyka RZK čekali spíše “vijte”.

Střídání i-/j- na počátku slov

Souhlasím s Komárkem, že je v Jar. třikrát i- místo pravidelného staročeského j- ve slovech “imě” a “iměti”. Flajšhansovy interpretace na těchto místech i jinde (např. v Ludiši) “káže” místo “ukáže” jsou skutečně svévolné a je nutno je odmítnout stejně nekompromisně jako Gebauerovy

úpravy jiných stč. textů, jak jsme o tom mluvili. Kromě toho jsou zde tyto pokusy úplně zbytečné, nehledě k tomu, že jsou na újmu eufonii jmenovaných skladeb. Ale RK zřejmě vznikl v oblasti, ležící mezi územím, kde staré “jъ” přešlo v “j”, a krajem, kde dávalo “i”, tedy Moravou, kde se tyto tvary uchovaly ve značné míře dodnes. Protože i dnešní severní Morava a Slezsko je území dialektologicky smíšené, není nic nezvyklého, slyšíme-li zde na otázku “kam (j) deš” odpověď “idu do lesa”. Ostatně se toto “i-” zachovalo i v některých slovech v jižních Čechách. Machek⁽⁵⁹⁾ uvádí třeba vedle spisovného “jmělí” tvary “omelo, jimelo, jimelí, himelí, omelí” a další; v nářečích se setkáváme s výrazy jako “jímel, ímel” (místo “jilm”), ikavec, idu, ihra, ihla, ikro, iný, inhed, ískati, inovatý, ískra (chod.), ihoch(jho), ivera, izok, yzok (květen), nehledě k předponě “is”, dochované i v uznávaných stč. památkách. I když neměla všechna výše uvedená slova náslovně “jъ”, patří přece do dialektů, které neprovedly prejotaci. I v “normalisované” staročeštině máme doklady na “ešče, ež, estli”, a i když sem přímo nepatří, jde o jev obdobný, jenž měl za hlavní úkol usnadnit práci mluvidlům v živé řeči.

Kromě toho musíme i zde počítat s nesnáze spřežkového pravopisu. Není jisto, že každé “i” ve staročeských textech je opravdu nutno interpretovat jako “j-”, a zdá se, že i zde jsou vydavatelé vědomě nebo bezděky poplatní protirukopisnému postoji Gebauera a dalších učenců jeho doby. Tak např. v Leg. Prokop⁽⁶⁰⁾ si metrum žádá čtení “těj vsi imě Chotůň dějí”, ač Hrabák⁽⁶¹⁾ ponechává verš sedmislabičný po “jmě”. Nelze ostatně měřit stejně i RK a povolit mu takové výjimky?

Kromě toho je i “najide” v Brn.nauč. (passim), jež nelze vyložit jako aorist, který byl v té době již mrtvou formou. Jiným pádným dokladem pro možnost náslovného “i-” v těchto případech je již uvedené “iskati” (též “získati”), pocházející ze staršího “jъskati”.

Je třeba si povšimnout i toho, že v EJ je předložka “iz” běžně, ale v RZK pro ni není ani jeden jistý doklad.

Vokalisace předložek. Jerace.

První odstavec této kapitoly⁽⁶²⁾ dokazuje, že je nutno podat řádný rozbor jerace v RZK. Gebauerova kapitola o tomto jevu⁽⁶³⁾ je podle mého názoru vynikající, i když zde ještě nejsou osvětleny důvody, proč došlo k odchylkám; podává se jen rozsáhlý výčet případů, kdy se Havlíkovo pravidlo zachovává a kdy bylo porušeno. Poměr těchto nepravidelností k formám “správným” je snad asi 1:3. A nejinak je tomu v RZK; proto se snad Komárek jerací v RZK systematicky nezabývá. Napočítal jsem v RZK asi 120 případů správné jerace a asi 40 odchylných; rozumí se, že jsem bral v úvahu jen ta slova, v nichž mohl “padělatel” pochybit, ne tedy případy samozřejmé jako “les, den, řev” apod. Výjimky jsou buď na vrub rytmu (“v dva kusy”), výslovnosti (“rozepě”), a analogii (“v drva”). Je nutno počítat též s epenthesí v případech, kdy vznikly skupiny souhlásek, nesnadné pro výslovnost. I “pravé” staročeské texty znají mnoho takových případů od nejdávnějších dob, např. Lihota = Lhota, podekoní = podkoní, koterý = který a mnoho dalších dokladů z toponomastiky. Žádná indoevropská mluvidla nevysloví “rozpě”, neboť vždy dojde k progresivní nebo regresivní asimilaci, případně ke vložení samohlásky. Též „sebeř” z RZ místo žádaného “sberi” by bylo možno tak vyložit, neuchoval-li se tu po delší dobu jer právě z fonetických příčin. Takové případy jsou ovšem i v EJ a zdá se, že má pravdu Vyskočil, který posunuje zánik jerů až do XI. století⁽⁶⁴⁾. Tak i Trávníček⁽⁶⁵⁾ uvádí z listin MJ jako Kladesko, Vrbečany a nikdo neuvažuje o novodobém původu těchto dokladů, naopak se předpokládají jen pro nejstarší dobu stč. písemnictví. Naprostá libovůle v jeraci se jeví ve

staroruských listinách na březové kůře⁽⁶⁶⁾. Odchylky, jež uvádí Komárek z RK ve spojení s předložkou “ot” (ot vzhoda a ot všech) jsou zcela bezvýznamné, neboť není dodnes jisto zda bylo “ot” jerováno, a bylo-li, tedy zda ve všech případech. Pro “rozepě” je přímý doklad: Izrahel rozepě stany stran hor.⁽⁶⁷⁾ Práce Rozwadowskiho, jež jsou stěžejní pro tyto otázky, mi byly zatím bohužel nedostupné.

Vliv přízvuku na jerové pochody bývá odmítán, ale sovětští lingvisté jej většinou uznávají. Nás tu zajímá plurál “desky” místo žádaného “dsky” v RZ. Zde se akcent opravdu mohl uplatnit, neboť bývalo “dèsky”, ale “dskà”.

Spor o to, zda se mohly v češtině jery měnit i v jiné samohlásky než “-e-” by mohly RZK rozhodnout ve prospěch těch, kteří tvrdí, že jiné samohlásky nevznikly přímo z jerů, ale odlišnými hláskoslovnými změnami. Kromě nešťastné “bodrosti”, o níž bude ještě řeč, mají totiž monopolní postavení slabiky s pojerovým “-o-” zvláště ve slovech “sykot, drakot, tlukot, jekot a rachot”. Formy s -o- by tedy byly skutečně sekundární. Komárek sám je tohoto mínění.⁽⁶⁸⁾

Předložky “k, ke, ku” a “u, v, ve”.

Sborník správně říká, že pravidlo o tom, že “ku” má stát převážně před retnicemi, je v RZK celkem zachováno. Odpověď na nadhozenou otázku, proč je v Čestm. “k vrchu ku hradovu” a ne “ku vrchu k hradovu”, lze rozřešit snadno “ku” bývalo i před hrdelnicemi a předloha k Čestm. měla nepochybně ještě “k vrchu ku gradovu” nebo podobně. Ale v RK jsou ještě tři případy, že je “ku” i před jinými souhláskami. Jak vysvětlit tento úkaz?

Nejlépe tak, že vyjdeme z tvaru “ku” jako původního pro tuto předložku. Komparatistika dokazuje, že i v praslovanštině zněla tato přeložka asi “kom” jako latinské “cum, com”. Byla i nějaká adaptace tohoto druhu u předložky “s”, ale udržela se jen jako přepona (např. “súsed”, srv. Řecké “syn”, vyslovované “sun”). Toto “kom” se objevuje např. ve slově “kúdel” (“del” = svazek nití), kudlati někoho; patří sem i “kaluž” a “kmotr” z “kom - pater”, кѡпетръ. Dokázal pěkně Vasmer⁽⁶⁹⁾. Toto “ku” se udrželo v původní podobě před retnicemi z důvodů fonetických. Při výslovnosti vokálu “u” se totiž činně účastní i rty, jež se mírně pootvírají, a případné náslovné “k” umožňuje návrat mluvidel i do původní polohy, následuje-li další hrdelnice. Proto je výslovnost “kup”, “kub”, “kuk” a “kug” snazší než jiná hlásková seskupení, při nichž je nutno polohu mluvících orgánů měnit. Z této příčiny bylo v češtině původní “ku” nahrazováno snazším (pro výslovnost) “k” nebo “ke”. V RZK však nacházíme ještě zbytky archaického stavu. Je tu pěkně vidět, jak každá námitka proti Rukopisům, zamyslíme-li se nad ní hlouběji – vede k důkazu pravosti.⁽⁷⁰⁾

Těžším problémem je čtení “u vše”, jež se v RK vyskytuje třikrát, a to vždy v Oldřichu. Je zajímavé, že při velké frekvenci této předložky, kterou jsme našli v RK asi na 232 místech, je podoba “ve” jen čtyřikrát, a to vždy v básních, jež pokládáme za mladší. Máme tu několik případů psaní “u” před retnicemi (tedy způsob “správný”), totiž “u Polany”, u přieč (2x), u věk, u boj, u přesilú, u vrahy, u Pražany. Podtrhl jsem případy, kdy je čtení podloženo nepochybným rytmem. Zde je “u” vždy před nejerovanou retnicí. Odchylné “u” před jerovnou retnicí je výsledkem mechanického přepsání textu, který mohl pocházet i z XI. století. Víme, že v ostatních slovanských jazycích zní tato předložka v archaické době i “va, ve” apod. Snad se tam držel zbytek jeru nebo byla oboureté “w” vyslovováno slabičně. Mínění, že ve staré češtině vůbec nebyly případy, kdy bylo “u” před jerovanou retnicí, je mylné. Gebauer⁽⁷¹⁾ uvedl “u mdlobu, u kletvě, u přistě”. Patří sem i nepravidelné “uvnitř” místo žádaného “vevnitř” a “uzmouti”. Pro

obě tato slova bude nutno stanovit jejich historii a isoglossu. Pro básnický jazyk RK je nutno uvážit i důvody rytmické a eufonické, neboť autoři se kakofoniím (stejnozvukům, nemají-li umělecké příčiny, biátům a shlukům souhlásek) vyhýbají velmi úzkostlivě.

Předložky

Bude nutno podat řádnou analýzu předložek v RZK. Zde však pro nedostatek místa a vzhledem k tomu, že píšeme toliko recenzi, omezíme se na jevy, které zkoumal Komárek. Jen v rychlosti podotkneme, že RZK je neobyčejně důsledný a takřka bez odchylek v tomto pravidle: proti “z” (tj. “iz”) stojí “v”, proti “na” je vždy “ot” nebo “s” (s gen.). O tom Herodes⁽⁷²⁾.

O předložce “po” jedná zvlášť; užitečné jsou pro nás i jeho postřehy k významům předložky “ot” místnímu, resp. vyjádření původu děje (válema ot Slavoje), příčinnému (zamúti sie ot krajín) atd.

“Kruto je po sobě hnachu”. Komárek našel pěkný výklad tohoto hlavolamu, jež dosud nikde z odpůrců asi z obránců uspokojivě nerozluštil, a dokázal, jak naléhavě nutná je spolupráce filologů na RZK. Výklad “hnali je jako zvěř jednoho za druhým” je velmi slibný, ale je proti němu také možno vznést námitky, hlavně tu, že v RK se užívá v těchto případech spíše předložky “za”, ač i “ráz po ráze” máme v Ludiši. Je možné, že “po sobě” je básnická brachylogie místo “po jejich stopách, směrem jejich původního postupu”. Nesouhlasíme ovšem s Komárkovým míněním, že obrat je převzat z Jungmanna, neboť koincidence s německým “hintereinander” není v Jar. nijak jasně patrná.

Předložka “po” je pozoruhodná v RZK ještě z dalších důvodů. Toporov⁽⁷³⁾ kárá Hanku, že užívá v RZ této předložky s dativem a akusativem, nikoli však s lokálem, který předpokládá pro “pravou” stč. literaturu, kdežto staří odpůrci žádali naopak, aby “po” s lokálem v RZK nebylo. Pravda je tato: v RZ, v EJ a ku podivu i v PV je “po” spojováno jako v nejstarších slovanských textech vůbec pouze s akusativem a dativem; s lokálem bývalo jen tam, kde jde o přímý pohyb v prostoru nebo v čase. Naproti tomu se pojí “po” v RK také s lokálem a to i ve starobylém Záboji (doloženo ovšem i v legendách z XIII. století). Zda tu jde o vývoj jedné a téže předložky, jak se domýšlí Toporov na uvedeném místě, nebo zda je toto “po” s lokálem odlišné od “po” s dativem a akusativem, bude třeba ještě zjistit. (Machek)⁽⁷⁴⁾

Tato rozdílnost vazeb u jmenované předložky ve všech sporných památkách je jedním z nejsilnějších důkazů jak jejich starobylosti, tak i zúžného dobového, krajového a žánrového původu.

Předložky “vz” a “na”

Ano, předpona “vz” je v RK častější než “na”. Věc patří částečně i do pojednání o slovesném vidu v RZK. Předložka “vz”, ve XIV. století již vzácná, je doložena v RK devětkrát, předložka “na” zhruba 150 x. Je to pochopitelné, neboť předložku “vz” již dnes v češtině nemáme, předponu ano. Kdyby se pořídil nějaký statistický vývojový koeficient, zařadily by se RZK do tohoto “trendu” zcela organicky (arci při umístění básní do X. až XIII. století). Provedl jsem náhodnou kontrolu: předponu “vz” je v RK asi třikrát častější než v Otc., kde je poměr “vz” k “na” asi 1:1. Pokud jde o význam předložky i předpony “vz”, je patrné, že se déle uchovala ve

funkci předložky nebo adverbia “proti”. Nejdříve asi znamenalo toto “vz” směr do výše a mohlo se užívat i místně, jak dovodil (I.B. Mašek⁽⁷⁵⁾), který upozornil na tato lokálová spojení: “vz hotově, vz chrámě obličejě tvého, vz Čechách, vz Stráži (jméno hradu) aj.”⁽⁷⁶⁾ to je důležité zvláště pro známý verš z Ludiše od slovy “vzvýši na pavlači”, v němž byla viděna “nekrasa” nebo chyba. Místo je však kryto – kromě citátů objevených Maškem – též obdobným určením v Mil.100, kde se mluví o ostrově, který byl “vzdáli mil tisíc”, tedy vzdálen od břehu, nikoli snad tisíc mil dlouhý. Proto také máme dodnes slovesa “vzíti, vzbuditi, vzhlédnouti, vzplanouti, vzkypěti, vznítiti” a další. Rčení “vz rané blaho” má přeložku u abstrakta asi proto, že jde o vystoupení na plochu, na niž svítí slunce. Je tu opět prolínání času a místa spolu se sluneční drahou v Čestm., jak jsme o tom mluvili při rozboru funkce zájmeny “sien”. Obrátit sousloví básník nemohl, neboť “vz skálu na blaho” nevyhovovalo ani logicky, ani poeticky, ani zvukově.

Předložky “v” a “do”

Komárek právem pomíjí Flajšhansovu výtku, že “do řad” je chybné místo “v řady”. “Do” totiž znamená v zásadě směr pohybu včetně konečného vniknutí, kdežto “v” pouze výsledek tohoto pohybu, jeho poslední posun. Protože v epickém básnictví děj více spěchá, máme v RZK tolikrát “v”. V RZ není “do” ani jednou. U spojení “V Spytibora” a “vyrazi Záboj hořúciema očima v Luděk” býval text upravován na “V Spytibora” a “vyrazi Záboj hořúciema očima v Luděk” býval text upravován na “Vz Spytibora” a interpunkce kladena za “vyrazi Záboj,”, ale není to nutné. I ve staré češtině bylo jistě i “v” “exprimens relationes hostiles”, jak uvádí současně vycházející Staroslověnský slovník.⁽⁷⁷⁾ “Hořúciema očima” lze vyložit jako instrumentál průvodných okolností, komitativní aj.

“Dle” z “dělja” a “dle” z “dlě”

Souhlasím s Komárkem, že tu jde o dvojí předložku různého původu, jejíž funkce se dnes zaměňují, protože se původní významový a tím spíše morfologický rozdíl dávno vytratil. Stejně správně je Komárkovo konstatování, že pokusy starší obrany, zejména Flajšhansovy, která se snažila vidět v každém “dle” v RZK význam “pro” nebo “kvůli” jsou mylné a odsouzeny k nezdaru. Náš výklad věci je však zcela jiný.

První “dle” je doloženo v RK jednou (Jar. 7,29). Ve všech ostatních případech jde o druhé “dle”, totiž o ustrnulý bezpředložkový lokál od “dlja”, tedy délka. Původní význam byl tedy nepochybně místní nebo polohový (po délce), tedy vedle něčeho, přeneseně i “v rámci” něčeho, jak se dnes o oblibou říká, tedy “podle”. Je-li od nejstarších dob doloženo “vedle” a “podle”, musil přec mít i druhý komponent této složeniny svůj význam! Když na jedné straně zmizely bezpředložkové lokály a na druhé se dokonala přehláska, splynuly obě předložky v jednu a druhé “dle” obdrželo pro větší zřetelnost praefix “ve” a “po”. To znamená, že “sebe dle” je zcela správné, je to archaismus ve významu “vedle sebe” a do kontextu Čestmíra se dobře hodí.

Ostatně je možno se opřít při tomto sporném “dle” ještě o jiné doklady. Předně je tu staročeské “mnedle”, neboť jeho význam vůbec neodpovídá německému “meinetwegen”, není to ani “kvůli mně” nebo “pro mne za mne”, ale “podle mne, jářku”. Patří sem dále stč. rčení “najmenšieho dla prsta”⁽⁷⁸⁾, tj. “ani za mák”, doslovně “ani na délku malíčku”. Je to petrifikace staré předložky z RZK. Konečně je nutno znovu prověřit i glosu z MV “zákona dle”, vyskytující se též v Žalt. Klem. 109,4; je to prý glosa padělaná. Seriosnost tohoto přesvědčení bude třeba podrobit zkoušce.

Vidové a časové poměry v RZK

Ke střídání historického praesensa s aoristem: Doporučuji vykládat tvary, jež vzhledem k pravopisu RZK nelze jako přítomný čas a jistotou identifikovat, spíše jako aoristy. V epice je totiž historické praesens tím řidší, čím je skladba delší; v kratších skladbách RK, jež by bylo možno charakterisovat jako epyllia, je tento čas plně odůvodněn. Samo historické praesens je nedílnou součástí lidového vyprávění, jak zjistil již Delbrück⁽⁷⁹⁾, v Herodotovi se vyskytuje dosti často, v Homérovi nikoli. Nacházíme-li v RK (hlavně v Jar.) bezprostřední sled různých časů za sebou, můžeme aspoň v některých případech napravit tento “nedostatek” při parataxi rozdělovacími znaménky nebo jiným členěním na odstavce.

Při této příležitosti je nutno zaujmout stanovisko též k výtce, že RZK jsou “snadné k četbě” nebo že “mají velmi nepočetné a chudé participiální vazby”. Je to ovšem věc stylu, nikoli jazyka. V epických básních totiž převažuje: přítomný čas nad minulým, oznamovací způsob nad podmiňovacím, určité tvary nad neurčitými, aktivum nad pasivem. První kategorie je vždy výraznější a účinnější.

Pro posouzení “chybných” imperfekt, tvořených v RZK od sloves dokonavých nebo zdánlivě dokonavých, přidržíme se stati Maslovovy⁽⁸⁰⁾, která je jednak velmi instruktivní, jednak ji Komárek cituje jako práci pro naši otázku velmi důležitou⁽⁸¹⁾, jednak je tu podán v kostce i přehled starších názorů. Maslov shrnuje problém tak, že imperfektum může být tvořeno od sloves dokonavých v těchto čtyřech případech: 1) při ději opakovaném (tento případ je možno ještě dále členit), 2) při ději “modálním”, tedy naznačuje-li autor, že by se něco mělo nebo mohlo stát – jde o druh imperfekta snahového “de cotantu”, 3) případy, kdy je sloveso dokonavé jen zdánlivě, kdy tedy měl praefix spíše adverbální než vidovou funkci a 4) hybridní imperfekta, jež vznikla v době, kdy se tento čas počal másti a aoristem. Jsou ovšem i jiné názory: podle Gebauera⁽⁸²⁾ mohlo stát toto nepravidelné imperfektum po záporu, případně bývalo vynuceno rýmem; J. Stanislav⁽⁸³⁾ říká lapidárně, že “každé imperfektum” znamenalo původně děj, který trval delší dobu “a je známo, že” v každém textu nacházíme případy, které nelze vůbec vyložit řádným ze způsobů dosud uvedených. Lze připustit i výjimku, že v překladové literatuře nahrazovalo toto imperfektum latinský konjunktiv (hlavně ve větách časových), jenž v historické slovenštině ovšem chybí, a že se tak dalo překladatelovou neumělostí. Ale podle našeho mínění je i toto imperfektum pravidelné potud, že vyjadřuje děj průvodní, méně důležitý než měla věta hlavní; jsou totiž dobré důvody (opřené hlavně o slovanský slovosled) k výkladu, že v úzce syntaktickém smyslu nebyl v archaickém období jazyka rozdíl mezi větou hlavní a “vedlejší”, tedy větou původně tázací nebo určující.

V RZK, které by snad měly jako původní básnické dílo nárok na větší toleranci, lze stanovit toto zásadní pravidlo, jež je zcela ve shodě s naukou o slovanském a indoevropském imperfektu vůbec: zřídka nebo vůbec nikdy je nenajdeme ve funkci děje hlavního, vždy jen průvodního. V líčení bitev, soubojů a vůbec napjatých situací nenacházíme ani jednu odchylku tohoto charakteru. Kromě toho jsou všechna tato “chybná” imperfekta o slabiku delší, než by byl aorist, a co je dovoleno v ostatních stč. skladbách k získání hledaného rýmu, lze snad akceptovat i v RZK z ohledu na rytmus nebo “frázování”, tedy na snahu ukončit s veršem i myšlenku nebo aspoň mluvnický celek. Nezapomínejme také, že proti jiným slovanským jazykům se koncovka 3.os.plur. v českém imperfektu s aoristem shoduje, a to by mohlo potvrzovat teorii, že oba časy vznikly z nějakého společného základu. Osobně se domnívám – a to je aspekt, jehož se Maslov ve své stati nedotkl – že imperfektum jako tvar původně složený lze srovnat s latinským

“amabam”, tedy “amans fam”, “byl jsem milující” (jako třeba i anglické opisné časování s “to be calling” atd.), neboť z toho lze vyvodit jak opakování děje, jeho složení z menších úseků, tak i jeho delší trvání.

Podle toho můžeme vyložit “rozvlajáše” jako integraci několika podružných, po sobě následujících dějů, vedoucích ke zkalení vody, totiž déšť, spláchnutí vody s hor a zvíření bahna a písku. “Příletieše” (není-li tu neporozumění staršímu originálu a neříkal-li básník “přiletě že” s příklonkou) nás nutí vzpomenout na často citovaný příklad z ruštiny: “втечесть” značilo “vtéká”, tedy nedokonavě; v RZ by to bylo též nedokonavé sloveso “letěla sem”, “při” jako adverbium se vyskytuje hlavně u prostorových pojmů bez vidového rozlišení, viz i “přistojácích slug” v RJ, tedy “vedle stojících sluhů”, proti tomu novočeské “lod’ přistala”. Po tomto trvácím ději přichází často rázný jednodobý aorist, jak i v RZ: “siede na okénce...” Dále: “proměníše” – ani jaro, ani noc nepřichází najednou, proto i slova, že “noc konec bojém sdiěše”. “Búra vstáše” patří též do této skupiny. “Trest svíceziše” by se dalo vyložit jako děj modální: měla zvítězit, vítězila, bylo určeno, aby zvítězila; tento výklad by se mohl zdát násilný, a tak snad je lépe akceptovat uvedenou formu jako “hybridní”. Vlaslav ruku podáše = podával, asi imperfektum “ce conatu”. Je možné, že Neklan ruku nepřijal. “Trnie si zadříěše”, snad děj opakovaný, neboť “trnie” je singulare tantum; básník o něm dále říká, že bude “vymýtěno”, předpokládá tedy více rostlin toho druhu na jednom palouku. “Zvoláše” na voje je Komárek ochoten uznat jako opakovaný děj.

Je samozřejmé, že všechny tyto případy mají analogie v ostatních staročeských textech, např. “Krev v nadřiech zmrzniěše”, kde je asi nutno brát sloveso jako nedokonavé, i když se nám to dnes nezdá možné; mnich, což dobudieše, rozdadiěše, děj opakovaný; jala sě jeho často bítí, však on proto své zlosti neostaniěše, děj modální; všichni (tři králové) zajedno klekniěchu, příklad imperfekta hybridního.⁽⁸⁴⁾ K tomuto poslednímu typu je nutno, striktně vzato, přiřadit i všechna “správná” (ve skutečnosti odchylná) imperfekta od kmene “dadě”, “dadiěch”, tvořená od dokonavého základu.

A konečně je i možné, že všechny tyto nepravidelné souminulé časy jsou již skutečné odchylky lidové řeči, zejména v mladších částech RK. Že jednoduchá preterita vyšla ve XIV. století již plně z užívání, dokazují spisy Husovy, kde je nalézáme vlastně již pouze v citátech, ač tento náboženský reformátor patří ještě většinou svého života XIV. věku. Hus vždy usiloval o to, aby jeho řeč byla lidu co nejsrozumitelnější. Ze staroruských materiálů, hlavně listinných, pak víme, že úpadek imperfekta počal jít ve století XIII., ne-li ještě dříve. Ve spisech konservativního theologického nebo právnického obsahu se tradiční formy držely ovšem déle – a nemáme důvodu k pochybnostem, že takový tradicionalismus přežíval i ve staročeské lidové epice a lyrice, byť i s nepravidelnostmi.

-ievati – -ívati – -ovati atd.

Nejdříve poznámku ke grafice: záměna “í – ie” by mohla být pokládána i v tomto případě za jev hláskoslovný nebo pravopisný (ale asi neprávem, jak dále uvedeme) a bude ji nutno v celém RK řádně rozebrat. Statistika dokazuje, že případů správného užití “í” a “ie” proti nesprávnému (a vice versa) je daleko více. Kolísání je dostatečně doloženo i v jiných stč.spisech z konce XIV. století, takže hláskosloví RK plně odpovídá této době.

K dalšímu obsahu Komárkovy kapitoly mám tuto připomínku: postrádám podrobnějšího rozřídění sloves na -ova a -ieva nebo -íva. Autor ví pochopitelně lépe než kdo jiný, že všechna

tato slovesa nejsou násobená nebo opakovací. Některá z nich jsou obojvidová: hlavně tu jde o denominativa typu “korunovati” nebo stsl. “svědětstovovati” = “svědčiti”; ta tvoří aorist celkem běžně. Slovesa typu “rozhořievati sě” mohou, ale nemusí vyjadřovat děj opakovaný, ale i tzv. durativní, distributivní nebo obvyklý. Provedeme-li statistiku těchto sloves s tohoto hlediska, nacházíme asi taková rozvrstvení, jaké vysledoval Dostál pro staroslověnštinu⁽⁸⁵⁾. Ani dnes nejsou všechna slovesa s komponentem -va- opakovací: viz např. prodávati, vstávati, omdlévati, vyřezávati, vyssávati, nalévati, usmívati se, ohřívati a mnoho dalších. Ale i nepochybně opakovací slovesa jsou starobylá, jak dokazuje “dávati”, “bývati, ubijivati”, litevské “begodovan” = obyčejně běhal. V Alexandreidě nacházíme např. shledovati, potykovati sě, proměňovati a proměňávati,⁽⁸⁶⁾ jejichž děj lze chápat jako opakovaný; Obnorskij⁽⁸⁷⁾ cituje mj. pěvati, birati, davati, umyvati, obuvati, pekati (tedy i bez -va- ale s významem zřejmě iterativním).

O stáří sloves tohoto typu svědčí i sám infix -va-; jde tu o vkladný konsonant, antihiátový, a to před “-i-” původně “j”, před “y” původně “v”, ale obojí způsob se od nepaměti zaměňoval. Více o těchto iterativech např. M. Weingart⁽⁸⁸⁾.

Ačkoli tato slovesa nejsou ve staré češtině příliš hojná (asi proto, že se málo hodila do textů theologického zabarvení), je od nich i aorist bezpečně doložen. Můžeme sem řadit – namátkou cituji – doklady z Otc. “Dlúho na to usilova” “Mužem lovu”⁽⁸⁹⁾. U Srezněvského jsem objevil v archiválii v XI. století “vaju protekova zemlju” (totiž zvěst o spáse, děj opakovaný nebo snad distributivní, tj. složený z několika menších úseků, dávajících jeden celek) nebo “mnozí cěsarstva radi sědovaša na popelě”, děj nepochybně iterativní.

Kromě toho se musíme – pokud jde o frekvenci těchto aoristů – ptát v souvislosti s RZK takto: jakého času měl básník u sloves “poskakovati, běhati, létati, vraceti sě” a dalších užít? Imperfektum by bylo vhodné jen tam, kde jde o děj vedlejší, a složené preteritum nevyhovovalo proto, že v RK (v RZ chybí vůbec) a také v EJ stojí takřka bez výjimky jen tam, kde následky děje zasahují z minulosti do přítomnosti (kamének se svlekl, smekl, zabili, bozi nás vícestviem dařili) v EJ “přišel jesi” a další.

Dokladů na durativní slovesa typu “prositi” nebo “létati” je ve staročeských památkách aspoň tolik, aby byl uzus RZK dostatečně kryt. Pro úsporu času a místa cituji jen dva příklady: “Bohatec sě kácě, voj sě mieše”⁽⁹¹⁾

Ostatně se lingvisté již celkem shodli na tom, že ani aorist, ani imperfektum nejsou formy vidové, to znamená, že první nemusí vyjadřovat děj dokonavý a druhé děj nedokonavý. Tento rozdíl se vytvořil teprve během času – a právě pro potíže vidového rázu byly obě tyto formy vytlačeny složeným preteritem “chválil jsem”, které lépe vyjadřovalo tyto odstíny. Protože právě v RZK je častým zjevem, že aorist vyjadřuje děj nedokonavý a imperfektum dokonavý, máme další důkaz starobylosti textu proti uznávaným památkám ze XIV. století, kde lze již hovořit o obou preteritech jakožto formách vidových,

Pro důkladnou analýsu “vidových a časových poměrů” v RZK je nutno ještě mnoho vykonat, a to zejména:

- zjistit vývoj a vzájemný poměr vidové derivace a prefixace ve starší i mladší části kodexu,
- provést statistiku simplicii a komposit u sloves; první převažují v RZ, druhé v RK,

- podat rozbor sloves s přeponami významotvornými na straně jedné a pouze vidovými na druhé. Objevujeme velkou převahu prvních nad druhými, zvláště ve starších skladbách. Je to jedna z příčin, proč je děj básní zpodobován tak názorně. Poučné jsou zejména případy jako “sesypavši tuču šira neba”. Ještě Flajšhans se domníval, že je nutno číst “s šira”, ale dnes víme, že to není nutné, a proč.
- zjistit frekvenci jednotlivých slovesných předpon. Již jsme se dotkli archaického poměru praefixu “vz” k “na”. Bude velmi poučné (ale i náročné) vyzkoumat, zda a jak se liší RZK v tomto směru od ostatních stč. památek nebo, pokud jsou, od obdobných slovanských skladeb (Igor aj.),
- zkoumat poměr aoristů dokonavých k nedokonavým. V RK je asi 3:1, téměř shodný s poměry ve staroslověnštině, v EJ rovněž – a opět je tu rozdíl mezi staršími a novějšími básněmi RK.
- zjistit výskyt aoristů značících náhlou změnu stavu: leže, siede, vzprchú, pade atd.,
- vyšetřit důslednost v užívání imperfektivního aoristu “běch” a perfektivního “bych”. Prvního se užívá při popisu a motivech spíše statických, druhý je nositelem děje. V RZK toto pravidlo bez odchylky. Nevím, zda je “Hanka znal”, jestliže tápal i ve znalostech o prostém imperfektu.
- zjistit důslednost v préteritu, jak již uvedeno,
- rozdělit tzv. iterativní slovesa podle jemných dějových rozdílů do podskupin,
- zkoumat futurum a jeho opisy. V RK lze vidět několik takových případů (např. “bozi chtějú stepati Vlaslav”, Čestm.), ale celkem převládá běžné tvoření futura. Vzácné případy, kdy praefix uvozuje sloveso ve futuru nedokonavém, tedy způsob velmi starobylý, při němž předpona neznamenal ještě změnu vidu (jde hlavně o předponu “vz-”) nacházíme v EJ, jinak v stč. literatuře asi 20 příkladů, zejména v Žalt. Witb. Jsou však i jiné předpoklady: “neumyješi mi nogú u věky”, spojení z EJ, které nemá obdoby v textech z EJ pocházejících, totiž v Zimm. a Ev.O1., kde je prosté “nebudeš mýti” – opět pádný důkaz pravosti EJ, největší jazykové opory RZK,
- vyšetřit rozdíl mezi dokonavostí a nedokonavostí imperativů, hlavně záporných, a supin. Obě kategorie spolu těsně souvisejí, ač se to zdá překvapivé, a jsou tu analogie i s prostým participiem na -l. Slovesný děj lze chápat buď jako výsledný nebo postupný: řekneme-li “psal jsem list příteli” znamená to dnes “napsal jsem”, protože dnešní mluva má spíše na zřeteli průběh děje než jeho celkový resultát. Tento vývoj počal již ve staré češtině, ale v RZK je teprve v počátcích. Bylo třeba zjištěno, že v Dal. je na 40 záporných imperativů nedokonavých a jen asi 4 dokonavé. Dnes bychom řekli spíše “bohové, nehněvejte se na svého sluhu”, ale v Čestm. čteme “nezjařte sie, bozi, svému služě”, i když je ovšem rukopis na detailní rozbor tohoto zjevu příliš krátký. Epická skladba užívá arci spíše takových slovesných tvarů, jež mají za účel zpodobnit výsledek, nikoli trvání děje. Proto nalézáme také v RK spíše supina od sloves dokonavých než nedokonavých, viz ještě dále.

V této kapitole se zabývá Komárek dále smělymi vidovými derivacemi v RK, totiž “cházievati, pienati, palovati, zývati”. Z nich je “zývati” a “palovati” dnes doloženo přímými doklady.⁽⁹²⁾ Kromě toho uvedl Trávníček⁽⁹³⁾ desítky takových sloves ze staré i nové češtiny, z jazyka spisovného i z nářečí, např. “bezpečiti, bíjeti, blažovati, bierati, ciziti, čitovati, dařiti,

drážati, drzovati, hlazovati, hlézati, háněti, hodívati se, hrděti, hrzeti, hromazditi, hrúzati, hryzovati, chvátiti, chozovati, kazovati, klopovati, hřívati, lkývati, (polykati), ložiti, míňati, minovati, minavati, mláceti, mlazovati, mlativovati, mohati, naviti, nažiti, násěti, núkati, památati, padovati, patřovati, pichovati, píjeti, plákati, pírávati, pravievati, pršuje (= prchá), ptýleti, raňovati, rušovati, slabiti, slychovati, slyšávati, stačovati, stáčeti (= stačiti), stupovati, sívati, stazovati, tlučovati, veselovati, vojivuju, věřovati, vládati, vítězovati, vracovati, zývati, žadovati” a další. Na str. 227 uvedeného spisu vyslovuje Trávníček domněnku – a tu s ním sdílíme – že vůbec všechna iterativa byla kdysi prostá a předpony až pozdější: tedy “honiti – háněti - vyháněti”. Nevzniklo tedy ani “pienati”, ani “cházievati” mylnou dekompozicí z pera domnělého padělatele, ale jsou to naopak případy starobylých vidových derivací, neboť kmenostup, jenž tu byl hlavním morfologickým činitelem, je starší jev než přeměna adverbii ve vidové praefixy.

“Cházievati” má oporu v lašském “chozovati”. Jiná obdobná slovesa jsou ještě “hlídati” (tj, vzhlídati na někoho, nepřátelsky se dívati), “dvíhati, krádati, nosovati, přádati, přáhati”.

U nedokonavého “rozkotati” se zřejmě projevila potřeba durativa s předponou, neboť jiné varianty tohoto slovesného kořene, např. “překotiti” nebo “vykáceti” jsou dokonavé.

Dosavadní nauku o stč. supinu bude nutno podrobit částečné revisi. Protože je to původně tvar slovesný, mělo kdysi nepochybně i slovesnou rekcii. Dokazují to i slovesa se zvrtným zájmenem “sie” (aspoň některá), u nichž je pronomen vždy v akusativu, nikdy v genitivu “sebe”. Teprve později bylo supinum chápáno jako substantivum (ustrnulé “ze spatu”) a spojováno spíše s genitivem, a to partitivním. Ve staroslověněštině je asi 50% supin utvořeno od sloves dokonavých. Proč je tak i v RK, uvedli jsme výše.

V indoevropských jazycích nacházíme častý postup, jak se sloveso substantivisuje, kdežto opačný pochod je vzácný. Máme třeba “bycha honiti”, anglické “go hunting” je starší a správnější než “go on hunting”, patří sem řecká obdoba gerundií a gerundiv na -os a -teos, latinské vazby “operam dare libris legendis” místo staršího “libros legendo” a dokonce “divitias dator” místo klasického “divitiarum dator”.

České historické mluvnice uvádívají jen nepatrný počet dokladů na supinum od sloves dokonavých a s akusativem. Ale počet takových spojení je daleko početnější; kdybychom pak chtěli některé případy vyložit jako zkrácené infinitivy, bylo by nutno žádat stejnou toleranci i pro RZK. Nalezl jsem sám hojně dokladů z “Čtenie kněžě Benešovy” i jinde. Tak např. “poslal sluhy (plur.) zavolat; nepřišel sem pokoje pustit... ale meč; přišel sem rozlúčit člověka... a dceř... a nevěstu...; jdu přiřhotovat vám místo; předejde --- hotovat Hospodin lid svrchovaný; přišla slyšet múdrost Šalamúnovu; přišel jest spasit, co bylo zahynulo; A přide jest súdit živé i mrtvé” a další⁽⁹⁴⁾.

Konečně lze ze čtyř dokladů, jež cituje v této spojitosti Komárek jako chybná supina, vyložit aspoň dvě jako nedokonavá. Vedle “pohřebat”, jež mohlo být obojvidové, je tu i “poznat”, které má ve východních nářečích vid nedokonavý (poznám = znám) a “dát pokrm” může pocházet ze staženého “dajat”.

O substantivisaci slovesa jedná obsáhle Oberpfalcer⁽⁹⁵⁾

Rusismy v jazykú RZK

Holedbati sie: Ani ruské gordyj, ani "golydba", ani "golog" (hlad) v tomto slově není. Takové etymologie bylo možno tvořit v době Hankově, nikoli však dnes. Správný výklad nalezl Seliščev⁽⁹⁶⁾, arci v jiné souvislosti. Základem je "goljad" s původní nosovkou, stejně jako bylo i černjad', čeljad'. Slovo bylo i ve staré češtině: Holedeč, os. jméno Holada i Holeda (zde je dobře vidět střídnice za nosovku), snad i Galanta. Význam tedy byl původně "naholo, naprázdno mluvit". Bylo by snad možno stanovit isoglosu dnešního "holedbati se" (v RK je asi nutno transkribovat spíše "holedbati"). Dalo by se namítat, že je převzato z RK, ale zdá se, že je častěji slýcháno na severní Moravě a ve Slezsku. Byl by to opět nářeční prvek v Čestm., v ostatních sporných památkách se nikde toto slovo nevyskytá. Jiné etymologické výklady jsou mylné tím spíše, že se "padělatel" velmi dobře vyznal ve změnách, jimž podléhaly slabiky "tort, tolt, or a ol".

Tuča: Uvádí Machek⁽⁹⁷⁾ běžně, je též u Jungmanna.

Věcina: Základ "věce", patří-li sem, je doložen např. v Žalt. Witb.⁽⁹⁸⁾

Pachati = orati. Ano, kdyby verš "Mužie ...strojá ve Sněmech"⁽⁹⁹⁾ byl jasný! Ale při jednoduchém pravopisu RZ tu lze akceptovat pře třicet možných výkladů, zvláště čteme-li tu "ženy" nebo "žeň i" a interpretujeme-li "ruby" jako "šaty" nebo "sruby" nebo zářezy (rovaše, mnemotechnické črty podobné písmenům); tak i rukopisné "PASU" může znamenat nejen "ořou", ale i "pasou" nebo "střeží" a konečně i substantivum "pašu", tj. pastvu. Doznávám, že jsem sám několikrát kolísal ve výkladu tohoto verše. Nyní se mi zdá nejpravděpodobnějším čtení "Mužie pašu, žeň i ruby strojá". tj. "mužové strojí (organizují) pastvu, žeň a kácení lesa", neboť to byly asi hlavní a nejdůležitější práce starých Čechů a vůbec Slovanů v raném středověku. Vidět ve slovese "pašů" tvar ruského "pachati" (ač sloveso v nejstarší češtině asi také existovalo) není nijak nutné.

Hoj: Oj jako citoslovce je doloženo často.⁽¹⁰⁰⁾ Máme i "hojkati", patří sem snad i "hojný". Odpůrcům i obráncům zřejmě dosud unikl i přímý doklad pro "hoj", který je v Dalimilu.⁽¹⁰¹⁾

Sténati: vyvráceno vlastně i ve Sborníku, kde poukázáno na germánské jazyky, litevštinu a řečtinu. Trávníček⁽¹⁰²⁾ uvádí příklady ze slovenštiny a projevuje mínění, že tvar s -e- je starší, -o- že je forma novější, neboť "kdo stūně, zpravidla i sténá".

Bodry, bodrost: Bývalo čteno i "správné" "bedrost", a to vynikajícími odborníky, jak dokládá zpráva L. Piče po jeho nešťastném návratu z cesty po Evropě, kdy navštívil v zájmu RK hlavně francouzské paleografy. Pozoruhodné je, že stejná anomálie (rozhodneme-li se pro čtení "bodrost") je i v jugoslávských jazycích, kde bychom čekali "badry". Doklad by bylo možno vidět ve jméně psa Bodřika z pohádky, jež je nepochybně starší než nález RZK. Vysvětlení tohoto -o- lze najít několik. Buď je to výjimečná jerová střídnice, snad asimilace na dálku, snad tu hrála hlavní úlohu snaha o rozlišení slova od stejnozvukého "bedro", může tu být přechýlení ke slovu "dobry" nebo podobný hláskoslovný pochod jako u slova "teneto - tenato - tenoto".

Vědečtěji je věc vykládána u L. Sadnika⁽¹⁰³⁾. Původně tu byla přízvuková oxytona na -rò; jak se ve slovanských jazycích posouval přízvuk kupředu, nemohla tu vzniknout skupina "bd", ale stupeň, srbsky "bàdar, bàdra, bàdro, rusky bodro" (fem.sing.), ale bòdro. Přízvuk tu byl na kořeni ve slovech jako dobrý, modrý, mokrý, pestrý, ostrý, skorý, sporý, tedy většinou na -ò-, podle něhož se utvořilo i "bodry". Ve staročeštině existuje ovšem i "pstry, (pstruh)", ale to lze přece spíše vyslovit než "bdry".

"Bodry" je ovšem též doloženo ve sporné glose z Mater verborum.

Sbierati stanú: Odpůrci tomuto místu nerozuměli. Kdyby byl chtěl básník Jar. říci "začnou sbírat", byl by si zvolil sloveso "počieti" nebo "jieti sie", jejichž frekvence je v RZK nadmíru značná, kdežto "stanú" by tu bylo hapax legomenon, nehledě k tomu, že tu padaly na váhu i rytmické důvody: všechna tato slova jsou dvojslabičná a trochejského měření. "Stanú" (jako "přestaň, ustaň") tu značí "stále sbírají" a je to opět archaismus, i když by to bylo možné a snad náležité spíše participium. To by se však hodilo z prosodických příčin ještě méně. Víťame Komárkův podnět k podrobnému zpracování poznatků o slovanském infinitivu, ale bude zde třeba velké opatrnosti, neboť mnohá participia mohou být slovanského původu jen zdánlivě a byla by spíše vysvětlitelná jako kalky z latiny nebo z řečtiny, zejména po slovech smyslového vnímání; "zacházeje zezvuče nemeškáše" je však asi domácí.

Doklady na infinitivy po tomto slovese: "Přestaňte zle činiti; nepřestávej miešeti; oči plakati nepřestávajte".⁽¹⁰⁴⁾

Zmínky zaslouží též, že ozbrojenci znali participiální vazbu u tohoto slovesa, např. u Jungmanna čteme "Duchovník neustal modle se celou noc".⁽¹⁰⁵⁾

Jiskrený: Snad je toto čtení správnější než obdoba ruského "iskrenij", ač jeho existenci ve staré češtině nelze vyloučit. Slabikotvorná likvida je tu přepsána (ze starší předlohy?) způsobem obvyklým v RZ a v EJ (místo "jiskrný"). V MPKV čteme přepis "-ir", v MV rovněž; je to patrně způsob mladší.

Osobní jména v RZK

Počet "nedoložených a nemožných" OJ v RZK se proti Flajšhansovým námitkám nemálo snížil. Flajšhans vůbec nepřihlédl k Nekrol. Podlaž., ač jej sám vydal. K Záboji můžeme připojit podle J. Svobody i jiných odborníků v onomastice ještě "Zabud, Zamsta, Zamysl, Zavist, Zavid, Zabor, Záhoř, Záhost, Zaslav, Zabrat, Zálud". Zmínky zaslouží snad "průbojce" z nové češtiny. Staroslovanské jméno "Sebo" se vykládá spíše jako "Seboň"

Zbyhoň. Toto jméno působí potíže, ač první část složeniny je dostatečně doložena: Sbyslav, Sbyvoj, Sbylud, Sbyrad. Druhá polovina má obdobu v jugosl. Gonimir. Jméno může pocházet již z doby, kdy byly slovné kořeny spojeny spíše mechanicky, bez snahy o získání "nomen - omen".

Podle sklonění tohoto jména v RK je nutno akceptovat "Zby/nebo Sby-/hoň" jako "muž", nikoli "Zbyhon". Gebauer⁽¹⁰⁷⁾ zná formu "Hon" i "Hoň". Chceme-li, aby jméno mělo smysl, tedy můžeme interpretovat jako "Zby-hoň", tedy muž, který se dovede "zbýt" hany, honění, pronásledování, asi jako "Zbyhněv".

Kruvoj, Lumír, Lubor, Střevor, Vlaslav: souhlasím s odpůrci, že vymítání celých slabik v OJ je přinejmenším pochybné. Nedá se však také říci, že by bylo vůbec nemožné; v polštině jsou doložena jména jako "Pecava, Pesava (z Pecosava)", Goslav, Peslav, Raslav, Reslav, Wislav, (z Vitoslav), Sieslav.⁽¹⁰⁸⁾ Snad sem patří i "Slavoj" ze "Slavivoj"? Je znám i "Vlaslav" místo "Vlastislav", další polenismus v Čestm. Ale pro nejstarší dobu a pro jména Lumír a Kruvoj je třeba hledat výklady jiné. "Lumír" se mi zdá cizího původu. Buď je v něm skryt základ keltského "Ludomarus" nebo dokonce germánského "Liut" (tak bývá vykládáno třeba moravské místní jméno Ludgeřovice, - t zmizelo bez náhrady. Jméno bájného českého pěvce Lumíra by tedy pocházelo stejně z jazykového substrátu jako jméno předhomérovských básníků Musaios, Olen, Thamyris, Orfeus, jež také nedovedeme jednoznačně vysvětlit.,

Otázku na etymologii "Kruvoje" by bylo možno odbýt poukazem na množství jiných

záhadných etymologií v onomastice, ale je povinností každého badatele učinit v takovém případě aspoň pokus o vysvětlení. Výklady obhájců s komponenty "krupo-" nebo "kruto-" jsou nepřesvědčivé a je nutno hledat možnost jinou. Nabízí se ukrajinský kořen "keru-" nebo "keruval-" vládnouti. Ale nejslibnější je interpretace Mladenovova⁽¹⁰⁹⁾, podle níž je jméno skutečně spjato se slovem "krupý", ale základ je slovesný "kru-", řecké kruó, biji, tluku, k němuž přibyl starý labiální sufix, jako je k basi "drei" utvořeno "dřipati", ke kořenu "skei" pozdější "cep" a podobně. Jméno samo je tvořeno stejně jako žertovné staročeské "Čúkvas", kdo "čije hostinu".

"Lubor" je přímo doložen, ale Svobodův výklad⁽¹¹⁰⁾ Lubo - r (náruživý milovník?) se mi nezamlouvá; spíše tu vidím haplogii z Lubo - bor, milující boje.

"Střebor" je jméno etymologicky obtížné, ale lingvisté tu ještě nevyužili všech možností. Není totiž jisto, zda kořen "Stře" - je původní, mohly zde nastat hláskoslovné změny. S kořenem "čer, črie" bychom se asi nikam nedostali, ale nabízí se "Srědi - bor", z toho po vymítnutí komposičního vokálu a vložení epenthetického "t" "Středbor a Střebor", tedy "ten, kdo je uprostřed boje", Máme i jméno "Ubor", jsou "Mezibořice" apod., hláskoslovně je ovšem podobné též "Stremil" od základu "stryj"⁽¹¹¹⁾ a "Strelút", tedy "strýcemilný" nebo "se strýcem se svářící".

"Chrudoš" je podepřen nejen místním jménem Chrudim, ale i osadou Chrudichromy a Hájkovým jménem Chrud. Hosák a Šrámek⁽¹¹²⁾ uvádějí etymologii Machkovu⁽¹¹³⁾, podle níž je základem jména "Chrud", tedy drsný. Tím se dostáváme až na stanovisko podceňovaného T. Vardase⁽¹¹⁴⁾.

U vlastního jména "Št'áhlav" se odstraní všechny potíže, o nichž mluví Komárek, tím že rozložíme jméno na Sta-glav, ten, kdo si staví hlavu (je kryto jménem "Stamír"). Možná, že se i Štáhlavy tak jmenovaly, ale lidovým vtípem dostaly nový název (Tščá - glavy, hloupé, prázdné hlavy), který byl spíše na posměch.

"Trut" je dle Komárka celkem vyňat z podezření. Dodal bych ještě, že je tu nejspíše souvztažnost ke staročeskému "trutiti", tj. ubíjeti, hojně doloženému a souvisejícímu s latinským "trucidare". Výraz je velmi vhodný pro postupné stínání dračích hlav. Jiná možnost je ovšem stsl. "trōt", tedy "stráž". O nálezu štítu, na němž je zobrazen lukostřelec, ubíjející krokodila, se zmiňuje Poulik⁽¹¹⁵⁾. Malba je prý domácího původu.

Tento odstavec Komárkova pojednání považuji za nepřesvědčivý z několika důvodů. Předně bychom měli více respektovat básníkovu práva; kdybychom tak činili, nenapsali bychom, že "samozřejmě nejprůkaznější bude shoda tehdy, jestliže shodný prvek (lze se ptát: "shodný" slovným výrazem nebo logickou strukturou a smyslem?) není znám z češtiny staré". Kdyby znám byl, nevznikla by tím nová paralela? Dále: mluvit o "společném duchu slovanském, projevujícím se nejvýrazněji v oblasti národních kultur" by bylo jistě označeno za novoromantický přežitek, a přece je takových období mnoho (v přejímání lidových písní např.), aniž se kdo nad tím pozastavuje a obviňuje autora z falsátorství. Konečně důvody psychologické: je možno akceptovat, že geniální "padělatel" by látal své dílo tak naivně, že by jej mohl usvědčit kdejaký septimán, tvor v rukopisném sporu smutně proslavený? Konečně je zhoła vyloučeno, aby takovým vypisováním, kdyby na ně měl Hanka nebo kdokoli jiný vůbec čas, vzniklo dílo vysoké estetické hodnoty. V poklasické době se o něco takového pokoušeli Římané úpadkového období a tvořili tzv. "centones", hadříky, pseudopoesii, která povstávala prostě tím, že byly na sebe nanášeny citáty ze slavných předchůdců. V komparsu našich památek sem byla řazena (ale asi neprávem) PV, jíž bylo vytykáno, že začíná hrdou apotheosou Vyšehradu a končí "milým

pochládečkem a slavíčkem". Ale to by nás vedlo spíše k estetice problému.

Ve svých Poznámkách k vydání RKZ snesl Flajšhans asi 80 těchto shod - paralel z rozmanitých starších autorů od Homéra po Jungmanna. Tento výčet však zdaleka není úplný. Zahlédl jsem někde srovnání RZK s francouzskou hrdinskou poezií, oplývající dalšími paralelami, a Dolanský⁽¹¹⁶⁾ přinesl opět nové, takže se tím vším počet těchto "literárních krádeží" zvyšuje na několik set. Uvážíme-li krátkost našeho zlomku a technické problémy při "tvoření" takovýmto způsobem, dostáváme klasický příklad vedení argumentace ad absurdum.

Je zásluhou Komárkovou, že si toto nebezpečí uvědomil, a snad proto se omezil na citaci 56 dokladů, neboť "méně bývá více". Domnívám se však, že by bylo dobře i tyto paralely rozdělit pro větší přehlednost do podskupin. Členil bych je takto: 1) paralely běžné, obecné a tudíž neprůkazné, jaké lze shledat kdekoli a kdykoli, 2) paralely tak odlehlé, že se analogie nebo shoda vytrácí, 3) paralely závažnější, u nichž by bylo nutno zjistit jejich pravou genesi a 4) místa, která je třeba číst nebo vykládat jinak. Podotýkám, že shody jsou čerpány výhradně jen z Jungmannova překladu Miltonova Ztraceného ráje.

Podle toho by patřily do naší skupiny č.1) paralely 1, 2, 3, 4, 5, 6, 12, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 46, 47, 51, 53 a 56. Do skupiny 2) pak č. 7, 8, 10, 13, 14, 16, 17, 21, 25, 40, 42, 43, 44, 48, 49 a 55. Vážnější případy vidím v č. 9, 15, 18, 19, 20, 22, 23, 39, 45, 50, 52 a 54. Do posledního oddílu náleží č. 11, neboť je nutno číst v Jel. "těžkým mlatem", nikoli "těžným". Plyne to ze srovnání s rukopisem Jelena z XIII. století, opsaného na rubu MPKV.

Jistě nelze nikoho označovat za padělatele, objeví-li se mu v díle, jež se mu přikládá, taková shoda jako "těžcí meči po bocích jim visá" a "po boku mu visel meč", neboť je to výraz prostý, obvyklý, "kliše", jež patří do naší skupiny č.1), nebo naopak srovnáme-li dvě místa, která patří do skupiny č.2) a vůbec se sobě nepodobají: "udeřily zvuky bubnův" a "strážce udeří v troubu" (nástroj dechový!). Doufáme, že v příštím vydání Sborníku, dočkáme-li se, budou takové nepřesnosti odstraněny.

Výraz "skad" (Čestmír, "skad" je v polštině!) je snad dostatečně kryt podobnými "odtad", "kady" apod. "Vrchle" (podle "kupole") nepokládám za příliš průkazné, neboť třeba Kubín⁽¹¹⁷⁾ uvádí ve svém slovníčku z tohoto nářečí, blízkému jazyku Čestmíra, mj. "baziliška, belzebuba, opata, domova, fláka, kestřeva, neduha, bala (balík), omasta, t e s a (tes), netvora, odpora, omyla, pelyňka, podvala, strnada, vjezda, záměra a další"; takových přechylování rodů by se našly v nářečích stovky.

"Druhdy" znamená ve staré češtině skutečně "občas", ale základní význam je jistě jiný, totiž "ne ten čas, jaký je teď". Podobné je "jindy" (jiný čas), "někdy" (některý čas), "nikdy" (nijaký čas). V EJ čteme "učeník drug" tedy "jiný učedník", ve staroslověněštině ustrnulé "vъdrugyj" je: "v jiný den". "Umdlý" by bylo lze vyložit synkopou z "umdlelý", ale spíše je tu prothetické u-, které často předchází obtížnou skupinu souhlásek, jako v MJ "Elhovice" místo "Lhovice", slov. "omša" m. "mša", Kdo chce v tomto slově vidět něco hybridního, musil by stejně posuzovat i Husovo "najprvý"⁽¹¹⁸⁾. "Mdlý" a "umdlelý" má vůbec mnoho anomálií. V nářečí je doloženo "mudlý" a J.Hauptová⁽¹¹⁹⁾ zaznamenala ve stsl. textech místo pravidelného "mъdli" čtení "mali, nemъdli, medri a dokonce mъni".

Ostatní námítky

Jotaci v RZ při jednoduchém pravopisu ovšem nelze sledovat, ale věc má své obtíže i v

RK, který jako recitační text zřejmě obráží stav, jaký byl v době zápisu, tj. výslovnost, jíž se skutečně mluvilo v létech, do nichž klademe výslednou redakci RK, tj. do třetí nebo poslední čtvrtiny XIV. století. Jiná potíže je v tom, že "cie" lze číst v RK jako "če" i jako "čě", např. "rucie" může znamenat adv. "ruče" i duál "rucě". Psaní "ci" a někdy též "zi, rsi a si" ("i" je měkkící znaménko) je poslední fáze spřežkového pravopisu před Husovou reformou⁽¹²⁰⁾. Proti památkám z XV. století, kde se jeví leckdy v jotaci již úplný chaos, jsou v RK přece jen zákonitosti, i když je nutno uznat více odchylek od správné jotace, než připouštěl Flajšhans jako obhájce. Písař RK psal mnohdy tak, jak si zvykl. Např. "č" je transkribováno někdy "ci", jindy "c" a v dalších případech i "cz". Tato poslední varianta se vyskytuje hlavně na místech "obtížnějších", jako by se chtěl písař utvrdit v tom, že je to skutečně "č" a ne "c". Na vhodnějším místě dovedeme, že "i" je měkkícím znakem v RK pouze po této souhlásce, kdežto v MPKV slouží "i" jako diakritické znaménko i po jiných palatalisovaných souhláskách; o rukopisu Jelena z rubu MPKV platí totéž, a tak je pravopis RK a RU (jak se někdy tento druhý zlomek cituje) shodný jen zdánlivě, kdežto při hlubší analýze naprosto rozdílný.

Tvary zájmena "veš" jsou psány důsledně "vsie", ať je tam jotace náležitá nebo není. Theorie, proč tomu tak je, mohou být rozličné. Osobně se kloním k názoru, že to byl písařův zvyk, zmechanisovaná praxe, podporovaná jednak tím, že se slovo vyskytuje velice často, jednak snad starou tradicí, jež pamatovala ještě přibližnou výslovnost "vsj". K jotaci po l-, můžeme-li tento zjev tak nazvat, poznamenávám, že by bylo velmi nesnadné pro padělatele, aby zachovával správný způsob důsledně a bez odchylek, zvláště když uvážíme, že rok před nálezem RZ a RK byla objevena PV, jejíž usus je opět úplně jiný. Zde se skutečně "lie" vyskytuje běžně a "hyperarchaisticky", ač z toho nijak neplyne, že by tento text musil pocházet z počátku minulého století.

Odchylné -ie- místo -í- a naopak má doklady ze XIV. století, ba dokonce již z XIII.⁽¹²¹⁾ Na počátku XV. století je i zde značná libovůle, daleko větší než v RK, v němž, jak obrana jindy prokáže, je správné transkripce daleko více než odchylné, jež byla ovšem v rukopisné literatuře vždy mnohem důrazněji uváděna. Proto je i vedle "proměníše, svícezíše" daleko více imperfekt správných. Námitku proti tvarům "mutie" "kúřie" lze vyvrátit nejjednodušším způsobem: poukazem na RZ, jenž má důsledně jen "chodí, vojevodí, vnoří", takže o umělém archaisování nelze v RK vůbec mluvit. Zcela jinak je nutno se dívat na instrumentály typu "znameniem", které jsou v RZ, v RK, v MPKV i v EJ. Jsou to tvary náležité, starobylé, kdežto formy na -ím vznikly buď asimilací nebo analogií podle zájmeného skloňování adjektiv typu "pěši". Ve všech slovanských jazycích nelze akceptovat jiné tvary než původně difthongové. Stejně původní je asi též instrumentál "jiem, niem", který má starobyloou zájmenou koncovku, jež se udržela ještě u "tiem, jedniem, samiem a všiem". Pravděpodobně se uchovalo toto "-iem" déle tam, kde bylo chráněno ostatními pády, kdežto zaniklo, bylo-li v jiných formách -í-, tedy např. "tiem" podle "těmi", ale "jím" podle "jimi". Tvar v "Němciech" z RZ, transkribujeme-li správně, je asi odchylka podle "hadiech", ale stejně možná je analogie podle i-kmenů z původních "Němcъchъ"; theorie Stanislavova⁽¹²²⁾.

Nejdůležitější v tomto odstavci je však výtko Komárkova proti tvarům "nosíva, chodíva" místo žádaného -ie-. Věc probral K. již dříve⁽¹²³⁾ a je nutno si ji podrobněji povšimnout, neboť ukazuje důležitost RZK pro historickou mluvnici na jedné straně a občasně pochybení naší jazykovědy na straně druhé. Komárek se celkem přidržuje výkladu Zubatého⁽¹²⁴⁾, který pokládá tato slovesa za poměrně mladá, z 15. nebo 16. století, a dovozuje, že měla převážně tvary na -ievati, nikoli -ívati. Dokázali jsme již výše starobylost těchto útvarů a Z. sám připouští, že ostatní

slovanské jazyky mají -ívati. Diphthong podle něho vznikl nejspíše z imperfekta. To je nepochybně omyl, neboť tento čas byl ve stoletích, pro něž Z. akceptuje vznik těchto sloves, dávno mrtvý. Diphthong pochází buď z hyperkorektního psaní -ie- místo -í-, tedy ze zvrtné analogie, anebo - a to daleko pravděpodobněji - z přehlásky u sloves typu "sázeti", jež jsou velmi často iterativní a přehlásku v některých dialektech neprovedla dodnes. Gebauer⁽¹²⁵⁾ cituje ze známějších "nabiezieti, zabíjěti" (je i "zabíjati", dial), přičíněti, háněti, házěti, přicházěti, nakláněti, napájěti, púščěti a mnoho jiných. Od nich potom tvořena příponou -va- další jakoby "umocněná" iterativa. Přehláska tedy proběhla takto: vačeřat - večeřet - večeřávat - večeřievat, večeřívat. Slovanské jazyky, jež neměly přehlásku, nemají proto u sloves těchto typů žádné "-ie-".

Kdyby nebyl Zubatý považoval "cházieva" z RK za monstrum - ruské "chaživat" uvádí o několik odstavců dále bez tohoto potupného označení - byl by ho tento aorist přivedl ke správnému výkladu uvedeného zjevu. Zkratka: v RK jsou správné tvary "chodíva" a "nosíva" v Jelenu, (jehož vysoké stáří je nepochybné), jako ve všech slovanských jazycích; ale RK má již také tvary "správné" (dle Zubatého), ale ve skutečnosti odchylné, totiž "cházieva" a "vycházievasta" s provedenou přehláskou.

Psaní "u, v, w"

Jako motto k této kapitole by mohlo stát Weingartovo vyjádření⁽¹²⁶⁾ "Každý rukopis XIV. století má svůj pravopis". Matení variant "v-u-w" je ve všech stč. textech; v RK padá nepochybně na váhu východočeské nářečí, kde se dodnes mnohé "v" vyslovuje jako "u". Podezření některých odpůrců, že je tu vidět východočeský původ Hankův, Komárek odmítl. S tím souhlasíme, ale popírám jeho tvrzení, že ve psaní "v-u-w" není žádné pravidelnosti. Obrana pořídila statistiku, kolikrát a kde je užito toho kterého způsobu. Výsledek je zajímavý: ve čtyřech případech z pěti se pravopis RK řídí zásadami latinského pravopisu, totiž že "v" nebo "u" je kladeno tam, kde může v klasické i poklasické latině existovat "v", tedy hlavně mezi samohláskami, po souhláskách "b, d, g, k, l, r, n, s" a někde na počátku slov; v ostatních případech nacházíme obyčejně "w". Odchyly z toho pravidla zjišťujeme u skupiny -zv- patrně proto, že archetyp(?) RK psal "s" místo "z", a u "tv", kde bychom čekali spíše "tw". Písař si i zde svou praxi zmechanisoval. Možná pod vlivem častého latinského "tuus" nebo "perpetuus". Jinak je naše pravidlo zachováno v poměru "správného" psaní k "nesprávnému" takto: u skupiny, kdy "v" leží mezi samohláskami nebo na počátku slova, je poměr 1.297 : 294, u "dv" 14:0, u "kv" 2:1, u "rv" 9:0, u "lv" 1:0.

Že byl písař zvyklý na latinu, zračí se i v jiných pozorováních. RK nezná vůbec "y" (ani RZ, zato MPKV užívá tohoto znaku převážně), není tu ani "j", ale vždy "i". Proto také je "ř" transkribováno téměř výhradně jako "rs", jen výjimkou jako "rz" nebo "r", ač "uderiti" je nutno číst foneticky jako nepochybný moravismus.

Není tedy pravda, že tu písař "přestřelil v archaisování", a nevidím nic podezřelého ani na psaní "iich, iim" místo "jich, jim". Dotkli jsme se již vývoje náslovného "j-" v krajích, do nichž klademe vznik RK. Písař si patrně uvědomoval, že domácí výslovnost je "ich" a "istý" a chtěl tomu zdůrazněním správného "jistý" čelit i ve své grafické metodě. Ostatně jak jinak měl tato slova psát, je-li jeho usus "iednu" tj. "jednu", "ielen" = jelen, "iu =ju"?

V krátkém odstavci, týkajícím se skloňování v RK, pozastavil se Komárek nad těmito domnělými odchylkami nebo nesprávnostmi: 1) zbytek s- kmenů, 2) genitiv-akusativ, 3) lokál typu "srdeče", 4) gen, sing. fem. adj. typu "tej", 5) tvar "třiedeset".) Všechny problémy zde jen nahozené nelze řešit bez řádného průzkumu celého skloňování v RZK; obrana již v konceptu

tento rozbor pořídila. Zde jen velmi stručně: starý systém slovanských deklinací jmenných i zájmenných je v "pravých staročeských" památkách již v rozkladu a zvláště staré o-kmeny a u-kmeny se již téměř smísily. V těchto textech je poměr správných tvarů k allomorfním asi 4:1 nebo 5:1, ale v mladší části RK je zhruba 7:1, ve starší 10:1 nebo 11:1. Výtka, že je to otrocké napodobení zásad, jež hlásal Dobrovský (zásad správných) neobstojí z několika příčin: předně se neshoduje RZK jen s poučkami Dobrovského, ale také Hujerovými⁽¹²⁷⁾, za druhé jsou i zde tak četné odchylky, že o umělém jazyce není ani řeči, a konečně je v RZK mnoho tvarů správných v paradigmatech, o nichž Dobrovský ještě téměř nic nevěděl, hlavně u zájmen a ve jmenných deklinacích souhláskových.

Otázka u-kmenů

Kdysi byly činěny Rukopisům "závažné" výtky, jakoby "padělatel" vůbec neznal tuto deklinaci. Vůbec se nedbalo na to, že se novotvary vyskytují již ve staroslověnských i staroruských textech v míře tak hojné, že se někteří učenci (např. Diels⁽¹²⁸⁾) vůbec nezabývají touto skupinou jako samostatně paradigmatickou. Ale námitka je ještě více oslabena tím, že mnohá substantiva, jež sem byla řazena, patří asi jinam. Zcela nepochybně sem náleží např. podle Kurze⁽¹²⁹⁾ jen syn, dom (s výhradou, neboť v řečtině je "domos" o-kmen, v latině "domus" u-kmen), pol, vol, mir, čin, med" a snad i "san" (hodnost). S jistotou to prý nelze říci o substantivech "vrch" a "dar". Že sem nepatří "dol", dokázal Hujer⁽¹³⁰⁾. Vycházíme-li z tohoto výčtu, docházíme k závěru, že tato deklinace (v RZK bez dokladu) je v RK zastoupena pouze slovem "syn", od něhož je tu správný duál "syny", arci shodný s o-kmeny. Potom je tu "správné" adverbium "spolu", nikoli "spoly" nebo "spolem" apod., nehledě k adjektivu "ledovitý". U-kmeny se totiž zhusta charakterisují koncovkou -ový, ovitý; máme jen "synovský", ale ovšem jak "vrchovina", tak i "vršiti se" aj. Adverbia "domóv" a "dolóv" v RK jsou potom tvary buď sporné nebo docela chybné, neboť vznikly-li z ustrnulého dativu sing., zněly by patrně spíše "domu" a "dolu", jak i nacházíme v některých dialektech. Častý je v RK "vrch", skloňovaný podle o-kmenů až na Čestm, 16, 19, kde snad bylo škrabáno původní "na vrchu". Marně dosud čekáme, co řekne Ivanovova komise o rasurách v RK, neboť bez jejich objektivního prozkoumání nelze řešit ani otázku tzv. živočišného akusativu.

I-kmeny se skloňují v RZK velmi důsledně a správně. Totéž je třeba říci o různých kmenech konsonantických: s-kmeny tu mají některé zbytky v "pravých" stč. textech již nedoložené, vzorně správně jsou deklinována jména typu "den, kámen, rámě, přítel, křesťan, Tatařin".

Problém genitivu a akusativu u životných substantiv (v sing.) ustoupil v Komárkových stati do pozadí. Bývalo zejména vytýkáno, že u jmen zvířat se ve staré češtině dlouho udržoval původní akusativ, kdežto u jmen osob byl velmi brzy nahrazen genitivem. Dnes se ovšem musíme spíše ptát, proč tomu tak bylo. Rocher⁽¹³¹⁾ dovozuje, že u zvířat větších nebo člověku bližších bývá např. ve slovenštině častěji genitiv (u psů, koní apod.), než u zvířat ostatních. Stejná tendence je i v RK, jehož básník vidí přírodu oživenu. S Rocherem soudí podobně i Oberpfaller⁽¹³²⁾ a uvádí už doklady z Cis.Mnich. a z Žalt.Klem., zejména "zvěra, ješčera, lva, draksana, výra", odjinud "štíra" a "hada". Celkem jsem napočítal starých akusativů ať u zvířat nebo u lidí, ve starších básních RZK 16, nových, tedy genitivů, 10, ale v mladších částech kodexu je poměr obrácený, totiž 9:18. Ostatně lze vykládat spojení "hada potřietí" a "zabi tura" i jako genitivy, značící neurčitost nebo partitivnost (nějakého hada, jednoho z mnoha hadů). Mimo to se dočteme ve všech mluvnících ruských nebo staroslověnských, že se starý akusativ udržoval hlavně tam, kde celé spojení bylo učiněno zřetelnějším předložkou nebo privlastňovacím

zájmenem, tedy "uzříš krváceti vrah svůj Kruvoj" nebo "ženi na Zbyhoň", kdežto v EJ jsou ještě případy, kdy musíme subjekt i objekt lišit jen podle smyslu (sledova Iesus Petr). Rozumí se, že snaha o rozlišení stejně znějících tvarů byla hlavním důvodem vzniku tohoto genitivu, ač padala jistě na váhu i nutnost zdůraznit předmět jako část z více stejných jedinců (genitiv partitivní). Mladší básně RK ponechávají starý akusativ vlastně jen v určitých rčeních, v nichž se vyskytuje knižně dodnes, třeba "pro Bóh" a "na kóň".

Stejná tendence mizení tvarů starších v RK, postupujeme-li od Záboje jako nejarchaičtějšího k Ludiši a k Lyrice jako částem nejmladším - se projevuje též u rozvrstvení duálu při jménech i při slovesech. Je samozřejmé, že je dvojnásobné číslo v RZK zachováno daleko pečlivěji než v ostatních staročeských textech. Pozvolný zánik této kategorie nastal v XIII. a hlavně ve XIV. století. Pravých duálů k nahrazujícím je plurálům je v RZ 18 proti jednomu případu, ve starším RK je poměr 29:1 a v mladším RK již 42:13. Je nabíledni, že také koncovky duálu jsou stále stereotypnější.

V našem pojetí deklinací RZK jsou ovšem tvary "ti voji, ti vlci, ti muži, s těmi koni" apod. naprosto správné a pravidelné; při přísném a přesném pohledu na věc jsou právě formy "ti vlci, mušie, ty voje, s koňmi", častěji doložené ve XIV. století, novodobými odchylkami. Je ovšem chybné, odvolává-li se obrana na formy "vlci, muži" z 15. století, neboť to může být monofthongisované "vlci" ze staršího "vlcie". Instrumentál "koní" je doložen nezvratně v Otc.B 136b, patrně i v Alx. několikrát, jak odůvodníme na jiném místě hlubší interpretací textu.

Sklonění jmenných adjektiv jde ovšem ruku v ruce se svými substantivními vzory.

Flexe složených adjektiv i zájmen v RZK je ovšem opět daleko pravidelnější než v uznávaných textech. Uvádíme v rychlosti charakteristické rysy: Gen. sing. fem. zájmen je v RK důsledně "tej", tak i v EJ; v RZ a v MPKV jsou i žádané české tvary typu "té". Nesouhlasím s Komárkovým míněním, že tu jde o novotvar. Původní forma je ovšem "to/te/je" z níž objektivní zkoumání spíše vyvodí jako starší "tej" nebo "tėj" než "té". Obě tyto formy jsou ve staročeských spisech doloženy asi rovnoměrně, u adjektiv typu "dobřej" a "dobrėj" se zdá tento útvar podle dokladů starší než genitiv "dobré" nebo "dobře". Tvary s -j jsou opět zcela jasně východní, moravské a slovenské. Důkazem je známý zjev, že české "té" se zúžilo na "tý", kdežto na Moravě odpadlo koncové -j (ač ne ve všech nářečích) a "té" zůstalo. Proto také je v EJ, "iz téj godiny".

Dále je třeba si všimnout důsledného a správného původního genitivu posesiv "jich", nikdy "jejich". Záměna genitiv-akusativ u bezrodých zájmen je v RZK jen výjimečně (v Kytici). Dva nebo tři doklady na gen. "vša" od "veš" místo "všeho" jsou podle sklonění jmenného, ač také může jít o chybu písaře, který neporozuměl zkratce, jíž se zde často používalo. Obdobné doklady jmenného sklonění zájmen "náš"⁽¹³³⁾ byly prohlášeny za omyly - patrně z důvodů, jež jsme objasnili v úvodu. K početným případům, jež obrací námítky v pravý opak, patří výtky přívěsků k zájmenu "veš". Ty předně nejsou v RZ a v EJ vůbec; za druhé nejsou chronologicky homogenní, neboť třeba "veškery" je nepochybně novotvar, jenž se v RK nevyskytuje, kdežto starší "vešken" a "vešcek" ano; za třetí by byla námítka vážná jen tehdy, kdyby se skloňoval jen přívěsek a hlavní komponent nikoli, tedy kdybychom v RK nalézali pozdější tvary jako "všečen". V RK se však skloňují vždy obě části. Představme si falsátora z roku 1818, který by nejen znal tyto jemnosti, ale stačil by si je také při své chvatné práci uvědomit! Analogické novotvary typu "keho", odchylky jako "nikohého" nebo "mojho", ač některé velmi staré, v RZK nejsou. Není tu ani absolutní "jenž" pro všechny pády, které pochází nepochybně již z doby úpadku staršího jazyka, a ryzí správnost RZK se jeví také ve správném syntaktickém užívání zájmen "svůj" bez latinismů, grecismů a germanismů.

U číslovek se stále opakuje námitka proti tvaru "třideset" místo požadovaného "třiceti". Forma v Záb, jak je opět zřejmé, se jistě více blíží původnímu stavu, za nějž se považuje "třie desěti" ("desět" bylo pravděpodobně původně masc.). Tento tvar můžeme opět vysvětlit dvojitým způsobem. Buď je to nadmíru vzácný archaismus z dob, kdy "desět" bylo nesklonné; že tomu tak bylo, dokazuje latinské "decem" a řecké "deka", z něhož se až později vyvinulo "dekas", tedy desítka. Jiná možnost je, že je to opravdu "tři desítek", jak káral Flajšhans. Zde máme několik dokladů ze staré češtiny i jinde. Staročeské doklady jsou někdy z památek, které Flajšhans sám vydal: "tři bohóv nebo Hospodinóv říekati, tři chlebuóv"⁽¹³⁴⁾. Ve starosl. Nacházíme "дѣва ученикъ svojichъ" a v ruských bájích časté "tři devjat".

K tvaru "devětikrát": tvar pochází asi od připodobnění číslovky k následujícímu komponentu "krat", v němž se vidí gen. plur. od arch. "krata", tj. zářez. Doklady podobných tvarů např. "dvadčetikrát"; sedmdesátikrát; neděle devatinástá (ale vždy jen šestnáctá, sedmnáctá), devietidcát; tisícekrát.⁽¹³⁶⁾ Volnosti jsou i v stsl, jde nacházíme "дѣва krata, tri kraty i trikraty".

Komárek celkem přejímá výtku Flajšhansovu, že komparativy a superlativy adjektiv a adverbii jsou v RK tvořeny chybně. Správné tvary prý našel teprve Gebauer. Jak známo, mohou být tyto tvary jmenné a složené. V MPKV máme toliko složené (a správné); je s podivem, proč si "padělatel" komplikoval práci tím, že neutil také v RK tvarů složených. Mezi objevem MPKV a RK leží pouze jeden rok. Ve skutečnosti se má věc v RK takto: "Správné" jsou "najnížší z dola, síla viečše" a "hoře viečše"⁽¹³⁸⁾ - jistě velmi obtížné k "uhodnutí" 63 let před Gebauerem. Dále jsou v RK nezávadná adverbia, z nich ovšem některá "snadná", neboť se blíží nové češtině, některá však ošemetná: "blíže blíž, dále, najjistěje, najnížeje, trapněje, výš". U "najnížeje" se ovšem žádá "najníže", odchylka se vysvětlí kolísáním těchto tvarů. Dialekticky máme "šíře" i šířeji (doloženo)⁽¹³⁹⁾. Různotvary uvádí též Diels pro stsl.⁽¹⁴⁰⁾, např. "tiše i tiššeje, bolšše i bolššeje, vyše i vyššeje".

Zbývají tedy tři případy, nad nimiž je nutno se zamyslet: "najlútěje vedro" Jar.12,11, dále, "kto mi najplzněji" Lud.18, 29 a "pótka posledněje" Jar.13,7. Bylo by je možno vysvětlit spolu s Flajšhansem⁽¹⁴¹⁾ jako odchylky nářečního původu a doložit i ze staročeských spisů. Lidově i spisovně máme třeba od "snadný, snadno" nejpestřejší varianty: "snáz, snáze, snadněji, snadnějš, snadnějc", dokonce i "snázeji" a "snadnějši" jako adverbium. Nám však jde o hlubší proniknutí k jazykovědným souvislostem.

Vidíme, že v RK je na třech místech potlačen při tvoření komparativů a superlativů element -š-. Obecně se uznává tento morfologický vývoj: praslovanská koncovka byla v mužském rodě jъs a ějъs, ve středním -jes a ějes. Universálním znakem slovanštiny je ztráta souhlásek na konci slov, takže vznikly formy jъ, ějъ, je, ěje (první dvě pro masc., druhé pro neutra). Protože by hlavně tvar pro mas. byl nezřetelný, bylo k němu přisunuto ještě jedno jъ. Z toho potom dostáváme v češtině "chúzí" (chudší) nebo "bohatěji". Jer byl v tomto případě "napjatý" a přešel v -í-. Střední rod uchoval tvary původní: nově je, mъně tj. méně. Ale ve všech ostatních pádech má slovanština -š-, jež vzniklo palatalisací starého -s- tak, kde nebylo na konci slova, ale kde se připínaly koncovky počínající s j-, tedy sj = š. V "pravých" staročeských památkách se toto -š- objevuje n e n á l e ž i t ě i v neutru, v RK rovněž: místo "viečše" bychom měli žádat "viece" neboť původně nebyl rozdíl mezi adverbium tohoto typu a adjektivem v neutru. Původní neutrum je ve staré i nové češtině v adverbiiích, která starší jazykozpytci vysvětlovali jako vztahové akusativy, mladší jako nominativy. Je tedy možno pojímat v RK "trapněje", "najjistěje" a zřejmě i "posledněje" jako adverbia (trapněji, nejjistěji, posledněji nebo poslěze), i když byla přípustná i jako adjektiva, ale toliko pro neutrum (nom. a akus). "Najlútěje vedro", tvar zdánlivě

nejbizarnější, Komárkem pokládaný za "zrušení starého stavu", je tedy vlastně - aspoň mezi výše uvedenými třemi odchylkami - historicky nejsprávnější. Přisunuté "-j" lze vysvětlit dvojím způsobem: buď jako petrifikaci starého -jej nebo jako deiktickou částici, která může souviset se starým zájmenem ukazovacím "jen", vlastně "jъ", a plnit funkci jakéhosi postpositivního členu. To se zdá pravděpodobnější, neboť adj. je v přívlastku a jde o pojem již známý: "přetrpěli jsme to nejkrutější vedro". O tomto zdůrazňujícím -j mluví např. Stanislav⁽¹⁴²⁾ a uvádí doklady z moravských nářečí (nesmíme nikdy zapomenout, že Jar. je celý Moravský), ze slovenštiny i z dalších slovanských jazyků: "semkaj, henkaj, dneskaj, takoj, tukaj" (slovinské), "tutaj" (polské) atd. "Najlútějše", jak opakujeme, je jazyku "pravých" památek bližší, ale s hlediska historického vývinu chybné.

"Posledněje" by potom bylo "potom, postupně", jak již staří obránci vykládali. "Najplznějí" (nom.plur.masc.) je nejspíše novotvar podle nom.sing.masc. Znam tu dva doklady, z nichž jeden uvádí Gebauer (z Husa)⁽¹⁴³⁾ "doktorové ...jsú pilnějí". Dal by se ovšem i tvar "najplznějí" vysvětlit jako archaismus: jihosl. jazyky tvoří komparativy a superlativy běžně tímto způsobem.

Pozoruhodný je i záznam Kurzův⁽¹⁴²⁾, podle něhož jsou kratší komparativy bez vložky -ěj- hlavně u adjektiv na -k nebo u těch, jimž chybí positiv. V RK je toto pravidlo zachováno velmi přesně: blíže, dále, najníže, více, výše. Jinde jsou správné komparativy delší od positivů "jistý, lůtý, poslední, plzný a trapný."

Není tedy správné tvrzení, že v RZK je "starý stav porušen", ale naopak je tu jen jeden novotvar, a to ještě sporný, mezi přibližně dvaceti doklady správného stupňování.

Bez obsáhlého pojednání o slovese v RZK je proniknutí ke kořenům této mluvnické kategorie v našich textech nemožné. Kromě analýsy slovesného vidu, z níž jsme již podali několik postřehů, pokládám za nutné prozkoumat zejména

- sufixy jednotlivých osob a časů a změny kořenné,
- přecházení sloves z jedné "třídy" do druhé.

K první části: Pro řešení doby vzniku RZK jsou zvláště důležité praesens, imperfektum, aorist a opisné časování, ze způsobů pak imperativ. Nás zde zajímají zejména:

Koncovky praes., hlavně duálu. Sufix -ší byl již probrán. Omlouvám se při této příležitosti za trochu nesoustavnosti v této recenzi; je to způsobeno hlavně tím, že se snažíme sledovat Komárkovu studii odstavec po odstavci. 3.os.sing. je v RZK důsledně na -e, takže si maně vzpomínáme na nepřilíš uznávanou teorii Obnorského, podle níž jsou tyto tvary původní a konc. -t, nebo -ť sekundární (je doložena v EJ: "ostanet, buddet" a nepochybně i v jiných stč. spisech). RZK a slovanské sloveso vůbec by mohly být ovšem podporou pro starou aglutinační teorii, podle které jsou koncovky praes. vlastně původem osobní zájmena. Proto je asi v 1.os. plur. tak časté "-my" (převládá též v RK), mající obdobu v latinském "-mus"; proto je v 1.os. duálu "-vě" (starší než "-va", ač obé souvisí s duálovým zájmenem). V RK je rovněž toto starší "vě". Dále sem náležejí duálové sufixy "-ta, te, tě", z nichž poslední, vyskytující se v RK a snad v RZ, je hlavně v jihosl. jazycích a ve starosl. v Codex Suprasliensis. V "pravých" textech máme ovšem takřka důsledně jen "-ta", ač dokladů na "-te" obrana našla a Gebauer uznal několik a my k nim připojujeme aspoň jeden: "dva katy kněžnu trhati počeste"⁽¹⁴⁵⁾. Duál se chránil před vyhynutím tím, že se přimkl k výraznější koncovce "-ta", neboť "-te" a zřejmě i "-tě-" se mátló s plurálem toto "-tě" a vlastně i "-ta" jsou zřejmě též zájmeného původu. Odchytky od duálu u sloves jsou jen v mladší části RK, např. v Jah. "laskachom sie" místo "-vě" nebo "-va." Některé příklady na duálové koncovky "-te" a "-tě" v češtině bude nutné ještě ověřit, neboť se vtírá dojem, že nebylo

vždy postupováno s filologickou akribií a že se stále vyvozovaly umělé koincidence a Hankovými spisy a vydáními.

Imperativní koncovka "-i" je opět hojnější ve starších básních RK. Odchylné "sebeř" v RZ podepřeli již Palacký a Šafařík⁽¹⁴⁶⁾ staroslověnským "sedъte" a dokazovali, že imperativ na "-ъ" - dosud uspokojivě nevysvětlený - se nevyskytoval od nejstarších dob jen u sloves athematických. Dnes již víme o věci více. Předně se rozhojnil počet dokladů. Ve starosl. je i "viz", totiž "vižďъ", "bodъ", "nesъchotъ". Sadnik^(147, 148) upozorňuje na skutečnost jinak známou, že "bráti" míсило tvary thematické a athematické, neboť významově i tvaroslovně souvisí s latinským "ferre", u něhož pozorujeme stejný úkaz. Po přechodu přízvuku na 1. slabiku vznikla zde intonace novoakutová s dlouhou slabikou, tedy "běřeš", je i "můžeš" a "ídeš" s přízvukem i délkou na kořeni, ale původně bylo "mogò". Jsou tu pozůstatky velmi starého stavu a v stč.textech je "možeš" i "můžeš", pokud lze poznat z grafiky. K "bráti" je též archaický běloruský infinitiv "bercy". Je tedy imperativ "sebeř" dobře odůvodněn; patrně se má přepisovat "seběř".

Imperfektum je v RZK tvořeno důsledně od kmene infinitivního. Správné a původní tvary jsou "brách" nebo "dá(já)ch", kdežto "beříech, dajiéch a dadiéch" jsou novotvary, vzniklé na české půdě. Tato zákonitost, přísně zachovávaná v textech námi zkoumaných, je zárukou pravosti tím spíše, že Hankovi vrstevníci věděli velmi málo o jednoduchých preteritech, ba silný aorist vůbec neznali; ten byl objeven Šafaříkem teprve asi dvacet let po nález. Je - mírně řečeno - velmi překvapující, že ani obránci, ani odpůrci neoperovali s tímto časem. V RZK je silných aoristů více než padesát a jsou tvořeny všechny správně; skutečný padělatel by byl možná užil pro 3.os. nějakého "děle" od "dělati" a byl by se okamžitě prozradil.

Zkrácený infinitiv je v RK jen jednou (arci v mladší Kytici), nikde jinde se ve sporných památkách nevyskytuje.

Participium minulé typu "vymýtěno" je v RK jednou, v Jah., v básni mladší. Komárek je uznává, ale popírá možnost formy "rozvaděma bratry" v RZ od "rozvaditi". Dosavadní pokusy obránců o výklad tohoto tvaru nepřesvědčují. Osobně se domnívám, že je tu nezměkčená forma ze dvou důvodů: předně k odlišení od stejnozvukého (ale významově i etymologicky odlišného) "vaditi", tj. překážeti a 2) pro postnominální původ od "sváda" nebo "váda", tedy analogii. I v nové češtině se takto tvoří převážná většina těchto participií od obdobných základů. Snad i ve staré češtině byla taková tendence: třeba od "děditi" vždy "děděn", nikdy "dězen". Je-li jádro RZ z IX. století nebo ještě starší, mohlo by se uvažít, zda to není přechodný stav měkčení "dj" místo "z". "Vymýtěno" ukazuje na východočeský původ lyrických básní RK. Utěšený⁽¹⁴⁹⁾ uvádí tvary "souděný, nasaděný, zahoděný, poškoděný, prozraděný, ztruděný, vrátěný, spotěný, vymlátěný, zakulatěný, poroutěný" (od "hroutiti", zřejmě velmi staré) a chytěný". Ze stč. jeden z nejprvnějších dokladů asi "ať ploděn budu"⁽¹⁵⁰⁾.

Hodně se psalo o tvarech RZK "zařve, zve, řvúcie" místo praes. "řěvu, zóvu" apod. Kmenostup u sloves tohoto typu bude jednou nutně důkladně rozebrat; zdá se, že jsou tu četné anomálie. Proč máme "zóvu a řěvu", ale naproti tomu u sloves stejného zařazení jen "rvu, žvu, ssu (ssaji)" a další? "Řuji" je nutno z této řady vyloučit neboť je to nepochybně jiné sloveso s jiným významem, i když je v některých stč.textech směřováno se "řváti". Myslím, že tu bude hrát opět velkou úlohu slovanská metatonie, tedy změna přízvuku. Pravdu má asi Weingart, že plný stupeň měl u sloves přízvuk na kořeni, oslabený na koncovce. Proto je "stěljо" (stelu), ale "pъгò" (pru, podpírám). Domnívám se, že tvar "řvu" je původní, s přízvukem na koncovce, ale po přechodu na kořenou samohlásku (přízvuk opět novoakutový jako u slovesa "bráti") se slabika zdloužila. Kromě toho je "řvu" foneticky obtížnější než žádaný delší tvar, a bylo by podivné,

kdyby se lidová výslovnost rozhodla posléze pro tuto variantu; zřejmě tedy bylo "řvu" aspoň v některých nářečích od pradávna. "Zařve" v RZ je asi starý silný aorist od jerového kořene; aorist bývá proti praesentu oslaben a nemohl v nejstarších dobách ani jinak znít, neboť "řvátí" tvoří dokonavý vid pouze prefixací.

Při úvahách o allomorfnosti u sloves, tj. jejich přecházení z třídy do třídy (přitom je lépe se přidržovat rozdělení Leskienova proti Gebauerovu) je nutno zaujmout zvláště stanovisko ke káraným tvarům "vytrže, tahú (praes.), doběhu, vzdújú, nepostigú (z EJ), plyje, nedoždech" a vlastně i „zvěsti". Do této skupiny náleží konečně i "vzprieci" (vzpřáhnouti), "viezti" (vázati) a možná i "káže" možná vlastně prastarý silný aorist "kaze" od předpokládaného "kazti" (kořen "kaz" je asi ve známém méně "Kazi"). V těchto "domněle starobylých" a "nedoložených, podle jiných slovanských jazyků konstruovaných tvarech" vidím jednu z nejpevnějších opor pravosti Rukopisů. Je přece obecně známo, že v době baltoslovanské jazykové jednoty - jak dokazuje hlavně litevština a lotyšтина - bylo takových primárních sloves většina. Byla obojvidová nebo bezvidová a teprve později se v tomto směru rozrůznila, přibravše kmenové znaky "-nu-" (ten nejčastěji), a také "-i-, -a-, -ě-, ova". I bez RZK má čeština - snad vedle srbštiny - nejvíce sloves typu „něsti", tedy zařazených do Gebauerovy i Leskienovy I.slovesné třídy. Běžně je doloženo třeba "súti" k pozdějšímu "sunouti" a "sypati", "léci" k "ležeti", "uléci sie" k "uleknúti se", "prieci" k "přáhnúti", "sieci" k "sáhnúti", "vrci" k "vrhati" a "vrhnúti", stsl. "kyti" ke "kývati" a "kýnúti", zbytek aoristu "hbe" ke "hnúti", "uspe" ke "spáti" a mnoho jiných. Je tedy samozřejmé, že čím jdeme dále do minulosti, tím nacházíme takových tvarů více - a tento předpoklad RZK skvěle potvrzují. Je proto třeba rozhojnit zásobu těchto sloves v našich mluvnicích o tato slovesa (uvádíme ve tvaru infinitivním): trci, teci (z teg-ti, táhnúti), vieci, dúti (k dunúti), plýti (k plynúti) žesti (ke ždátí) a athem. původní "věsti" ke "věděti". Blíže pojednáme o jednotlivých tvarech (slovesa trci a teci nebo táci k táhnouti jsou i jinde bezpečně doložena) v posledním oddíle naší recense.

S touto otázkou těsně souvisejí aoristy typu "máchnu, mknuchu, rozlétnu sie, vypadnuchu", participium "lsknula sie" a logicky domyšleno též "hnuchu" a "usnuch", ač proti těmto dvěma tvarům námitky nikdy nebyly. Nezbyvá než se pozastavit nad nevědeckostí prací odpůrců v tomto případě, kteří pro doklady zapomněli na systém, neboť "hnuchu" a "usnuch" je stejně "chybné" jako "máchnu" a rozdíl je jen ten, že ony aoristy jsou ve stč. textech doloženy, tento nikoli.

Zcela jinak se dívají na tyto problémy ruští a sovětsí učenci, kteří prostě uznají u slovesa kmen delší "táhnú" a kratší "tah, táh" a berou tvary, jež odtud vznikají, jako samozřejmost. Jak správně rozpoznal Obnorskij⁽¹⁵²⁾, byly důvody pro zavedení tohoto -nu- v praes. i v aoristu hlavně vidové, a proto si je český jazyk oblíbil zejména v lidové řeči. Kromě toho je aorist "rozlétnu sie radost" v Oldř. nepochybně dokonavý, kdežto žádané „rozletě sie" by zdaleka nebylo tak jasné, jak jsme zdůvodnili již u "priletiéše" v LS. Netřeba sni dodávat, že 1) v RZK je i od této skupiny sloves většina tvarů "správných", 2) je jich více ve starších básních. Ostatně jsou i ve stsl. formy, jež odpovídají (v aoristu) našemu "dotknul se, užasnul, zamknul" aj. Aorist "vstanu" v RZ je od "vstanúti" a tudíž zcela pravidelný.

Jedním z nejfrapantnějších příkladů nedomyšlenosti námitek proti RZK je dávný zmatek se slovesem "dátí", který se vlastně táhne v jazykovědných příručkách dodnes. Aby nebylo možné uznat za správné některé formy z RK, pocházející od "dajati", uznávalo se pro češtinu pouze dokonavé "dátí" od kořene "dad", tedy athematické sloveso, i když ve všech slovanských jazycích a náš nevyjímaje se obě slovesa dávno spojila. Máme samozřejmě již ve staročeských

spisech "pravých" imperativ "daj", duál je "dáta", ač od "dad"- by bylo "dasta", "daje" nestažené místo "dá" je dvakrát v Cis.Mnich, imperfektum "dáše" doloženo několikrát. Pozůstatky dávného rozdvojení jsou v češtině dodnes, jak dobře dokázal Dostál⁽¹⁵³⁾, neboť máme "to se nedá vydržet" (praes), ale "on mi nic nedá" (fut), první od kmene nedokonavého, druhé od dokonavého. K dokladům, které byly již dávno objeveny a citovány, připojuji aspoň dva: "chválu zdajúc" a "počě Němcóm do země nedáti"⁽¹⁵⁴⁾. První citát byl opravován na "zdávajúc". Proč, nemusíme opakovat.

Proto je také imperfektum "dách" v RK starobylé a správné, ba správnější než žádané "dadiéch", jehož obdoba se vyskytuje jen v nejmladších stsl. textech a které je vlastně "chybné", jsouc utvořeno od dokonavého kmene. "Dajú" v Záb. lze vyložit i jako praes. "dávají". Kromě toho by byl verš "Máti božia dodadiéše jim chrabrost" silně kakofonický a ovšem devítislabičný. V EJ je zajímavý aorist "dadech" (v RZK nikoli), známý z pozdější církevní slovanštiny.

Kromě toho se v RZK mísí ještě

- slovesa typu "žíti" (život) a "krýti". Novotvar "pleje" jen v lyrice, v Jar. správně "žive".
- slovesa typu "dělaju" a "mažu". Zde vytýkáno hlavně "tesajúciem" v Čestm. Těchto metaplastmů je v "pravé staročeské" literatuře mnoho, v RK jen dva. Odpůrci od svých příštích úvah jistě zařadí z Jar. "spáchámy" místo pravidelného "spášemy". Forem správných, z nichž zvláště upozorňujeme na "kárájúci", ne "kářúci" v RZ, je asi dvacet.
- Novější záměna tvarů sloves typu "uměti" a "trpěti" není v RZK ani jedna.

Slovesné vazby

Často bývá vytýkána rukopisům odlišná akusativní rekce u sloves, kde je ve staré češtině častěji genitiv. Některé výtky uplatňuje Komárek hned v kapitole, jak jsme ji nadepsali, jiné dále v textu. Za nejzávažnější případy zřejmě považuje "hýbati, ždáti, máchati, otstúpiti", poté i "sprositi, sebrati, střežiti" a "vypraviti něco".

Podle Ivanova⁽¹⁵⁵⁾ vzniklo nadměrné užívání genitivu ve slovanských jazycích z rozšíření jeho vlivu na jiné pády. Proto má neutrum, které je nositelem děje jen zřídka, stejný tvar pro akusativ i nominativ.

Otázka ovšem souvisí též s vývojem slovanské partitivnosti; původní rekce výše uvedených sloves byla akusativní, jak bychom mohli doložit z jiných jazyků. Některé ustrnuliny se vyskytují v jazyce dodnes. Tak "máchati meč" se Záb. je kryto prostým "máchati prádlo", při čemž jde spíše o pravidelné pohyby sem a tam, nikoli o "máčení"; pochybují, že Machkovo dělení slovesa na "máchati 1)" a "máchati 2)" je správné - aspoň v tomto případě stěží. Máme říkanku "třesu bez" místo "bezem" (v našich památkách se "třásti" a akus. nevyskytuje.) "Hýbati" (něm. heben s akus.) s akus. je archaismus, který nemusí být z latiny. Obránci citují obyčejně z Žalt.Witb. "Ruka tvoje nehýbaj mne". Domnívám se, že překladatel tohoto textu dbal natolik české stylistiky, aby se jeho výtvar nestal slohovým monstrem. Kromě toho je "nehýbaj nás žádný"⁽¹⁵⁶⁾ a pochybují, že účastníci vesnické rvačky, o níž je v textu řeč, hýřili ve svých projevech latinismy. U slovesa "ždáti" jsou nepravdělnosti způsobeny slovesem "žádati", pocházejícím od téhož kořene, a analogií předložkových vazeb u slovesa "čekati". Doklad na ždáti = čekati někde uvádí Machek⁽¹⁵⁷⁾ ("před komnatú") bez výslovně uvedeného předmětu.

K ostatním odchylkám vždy aspoň jeden doklad:

"Střežiti dráhu" - strěgoštei dušo mojo⁽¹⁵⁸⁾.

"Sebeř glazy" - sьbeřete izbyťky ukruchь⁽¹⁵⁹⁾.

"Sprosi kněžnu" - vьprosi i...⁽¹⁶⁰⁾. Prose své milé syny Hrad.⁽¹⁶¹⁾.

"Odstúpi naděja". Příímý doklad zatím nemám, spokojím se poukázáním na řadu stejně překvapivých vazeb, uváděných hlavně Gebauerem⁽¹⁶²⁾:

"čekati, dojíti(!), odejíti(!), užívati, potřebovati, dosáhnouti, poskytnouti, atd.

Porovnání stylu RZK s ostatní stč.literaturou

Povšechně jsme se již dotkli těchto otázek v úvodu. Naším názorem je, že v zásadě nelze na tomto poli hledat styčné body mezi národní nebo lidovou epikou a lyrikou na jedné straně a napodobivou, nepůvodní a mnohdy vlastně spíše naukovou poesii a prosou na straně druhé tím spíše, že se tu obhájci namnoze dostávali s deště pod okap, protože objevení některých podružných podobností a shod vedlo opět k vyvozování dalších paralel a koincidencí. (Žalt. Klem., interpolace k Leg.Prokop., připisovaná Hankovi, Milion). Obrana bude musit pořídít důkladný estetický rozbor RZK, neboť Sborník od toho zcela upustil; článek Votrubův a Řepkové⁽¹⁶³⁾ je spíše kompilačního charakteru. Stylistické prostředky jazyka Rukopisů mohou navazovat leda na českou a moravskou lidovou píseň nebo na středověkou literaturu téhož typu - slovanskou i neslovanskou - i když z ní máme zachováno nemnoho. Vždyť nikoho nenapadne, aby měřil Homéra podle klasické atické prózy, nebo, a to by bylo ještě drastičtější, novodobou českou poesii podle hospodářských a politických úvah dnešního tisku, které naplňují náš život asi tak jako náboženská themata obzor člověka středověkého.

O verši, přízvuku a rytmu a spřízněných otázkách se Komárek ve svém pojednání zmínil jen letmo, ponechávaje věc ostatním spolutvůrcům Sborníku. Obrana hodlá o tom pojednat ve zvláštním přídávku, protože tyto otázky jsou na rozhraní sféry lingvistické a stylistické. Zde tedy co nejstručněji: vzhledem k mnoha nepřekonatelným překážkám, vyplývajícím hlavně z nedostatku paralelních textů a ze skrovných nebo sporných znalostí dosavadní jazykovědy o staročeském přízvuku z XIII. století nebo z dob ještě starších mohou být naše výtěžky na tomto úseku jen velmi hypotetické. Nejpříjemnější se mi zdá theorie, že RZ, Záb., Čestm., Zbyhoň a Róže vznikly v době nebo na území, kde převládal přízvuk penultimový - na předposlední slabice - kdežto ostatní skladby jsou rytmisovány - rovněž v zásadě podle přízvušnosti - shodně s dnešním stavem. Občas se mi však jeví ten neb onen verš metricky správnější, akceptujeme-li zbytky posuvného přízvuku prehistorického. Jakobsonovy názory o mezislovném předělu jako hlavní zvukové dominantě českého verše nemohu uzнат a také ostatní výsledky, jichž se J. analysou RZK dobral, pokládám za pochybená. J. připustil, že autorem RZ je někdo jiný než skladatel Jaroslava a Oldřicha; ale ani tyto dvě básně RK nepocházejí od jednoho autora, jak obrana zjistila rozbořem caesur, rytmických volností a přízvukování předložek, nemluvě ovšem o moravismech Jar. (přehláška a další jevy). Jakobsonův požadavek, že český desetislabičný verš má obsahovat pátou thesi většinou "volnou" (tedy že jí zpravidla začíná slovo, např. "po zákonu svatu", nikoli "potlačenou" (uvnitř slova), tedy "rozli po útrobě", dochází naplnění jen ve skladbách rýmovaných, a to ještě ne vždy, kdežto u Machara a zejména Bezruče je poměr opačný, asi jako v RZ. Osmislabičné verše "Ludiše" se trochu blíží lidové písni, ale naprosto se neshodují ani s hankovou původní tvorbou, ani s verši interpolace Legendy o sv.Prokopu, ani s jinými staročeskými skladbami o téže metrické struktuře. Při rozbořech RZK po stránce prosaické jsme vycházeli z trojslabičných celků, jichž jsme však používali trochu jinak než jiní

badatelé na tomto úseku - a z některých ustálených rytmických skupin na začátku a konci veršů nebo spíše kól v jednotlivých básních, nevyjímaje Záb. a Čestm., psané "volným", arci ne novočeským veršem.

Poslední úsek Komárkovy stati je psán drobným tiskem a obsahuje řadu drobnějších připomínek k jednotlivým výrazům nebo syntagmatům RZK. Autor připomíná, že i tu je mnoho námitek, které se mohou kdykoli změnit v další důkazy novodobého původu textů; na druhé straně však jsou tu opuštěny nebo vysvětleny mnohé námitky, jež sloužily Komárkovým předchůdcům vlastně jen k dosažení legendárního "tisíce" chyb v Rukopisech. Pro utvoření ucelenějšího obrazu o jazyce RZK by bylo bývalo lépe, kdyby byly všechny tyto postřehy začleněny do příslušných mluvnických kategorií. Bylo by to přehlednější a zabránilo nebezpečí, že se bude pisatel a proto i recensent opakovat.

Souhlasím plně s Komárkovým míněním, že doklady, jež se později našly pro mnohá slova RZK, nemají stejnou váhu. Je však z toho nutno vyvodit důsledky i pro obranu. Nejmenší platnost mají shody jazyka RZK se současnou češtinou, protože ta mohla být o tyto lexémy obohacena teprve po nálezů RZK; závažnější jsou případy, kdy se příslušné slovo objevilo jako dialektické, zvláště když území tohoto nářečí odpovídá přepokládané provenienci našeho textu; nejdůležitější jsou ta slova, jež byla nalezena v jiných staročeských textech a která již z dnešní řeči vymizela. Pro první skupinu lze jmenovat třeba "kadeř" nebo "skadeřený", doložené v Leg.Kat., ale dosud živé; pro druhou třeba severočes. "posleda" nebo moravské "otpravit dělníka z práce", pro třetí "zývati" nebo "jarobujný" z Tkadl.

Až bude vydán pomalu vycházející Staročeský slovník, bude nástupce dnešních obránců čekat ohromná práce: zjistit, která slova dnes živá jsou a která nejsou doložena ve staročeské literatuře, bez ohledu na to, jaké stanovisko zaujme naše nejbližší příští generace k RZK. Jsem přesvědčen, že zbudou desetitisíce různých výrazů, jejichž původ bude sporný a k nimž z "pravé" staročeské literatury nebude obdoby. A bude-li někdy používáno zvlášť dokonalé výpočetní techniky, která vezme v úvahu počet těchto výrazů, pravděpodobnou dobu jejich užívání a snad též slovní zásobu jiných slovanských jazyků, jsem jist, že indexy a koeficienty budou odpovídat poměru "doložených" a "nedoložených" slov z RZK, pokud je možno vyvozovat při nepatrném rozsahu těchto památek v tomto směru obecně platné závěry.

Pro sémantiku RZK bylo dosud velmi málo vykonáno. Až budou zpracovány všechny staročeské prameny pro slovník, bude nutno zjistit u každého slova RZK 1) jeho etymologický význam (pokud bude ovšem nesporný nebo pravděpodobný), 2) jeho význam v RZK, 3) co značí ve staré češtině, je-li doložen a 4) jeho význam po roce 1817. Tato práce, kterou obrana teprve započala, vede zatím k výsledkům příznačným a velmi příznivým: velmi často se blíží etymologický, původní význam významu v RZK, i když se občas jeví též více kontinuity mezi dnešním stavem a RZK než mezi RZK a nepochybnými staročeskými památkami. V takových případech bude arci nutno zjistit historii, případně isoglosu každého takového sporného výrazu. Ze slov dosud nedoložených, ale přejatých lze také vytvořit tři skupiny:

- slova, jež přešla ihned do českého jazyka a splýnula s ním zcela nenásilně. Typ: holedbati se. Někdy je kontinuita v nářečí: posleda.
- slova, která se stala pouze knižními: stříbropěnný, jun.
- slova, která nebyla převzata vůbec: plzný, ot, jarobujný atd.

I v tomto dosud velmi nepropracovaném a povrchním thematu, které zatím nepřihlíží k významovým odstínům sporných lexémů, je důkaz pravosti, neboť není dobře možné, aby

některé výtvoř Hankovy byly přijaty a jiné nikoli, pocházejí-li z téhož a ze stejné "schopného" zdroje.

Jiné zkoumání, bez něhož se přátelé Rukopisů neobejdou, bude záležet v porovnání slovníku jednotlivých skladeb mezi sebou. Učinili jsme tak s epickými básněmi RK, protože jsou žánrově a obsahově značně příbuzné: vždy se líčí vítězný boj Čechů s nepřítelem. Zvolili jsme k tomuto pokusu Záb. Oldř., Čestm., Ben. a Jar. Jestliže dělíme počet výrazů, které se vyskytují pouze v té které skladbě (tedy jakýchsi "hapax legomen" v mezích RK) počtem řádků téže básně, dojdeme k těmto číslům:

Záboj	1,02
Čestmír	1,38
Beneš	1,40
Jaroslav	1,46
Oldřich	1,11

U Ludiše je tento index 1,20, ale pro stylovou odlišnost básně ji držíme stranou.

Z uvedených čísel lze abstrahovat tyto poučky:

- 1) každá ze zkoumaných básní má bohatý a svérázný slovník,
- 2) "Výrazově nejchudší" je Záboj, nejbohatší Jaroslav. To pochopitelně neznamená, že by autor první básně měl menší básnickou invenci než druhý autor. Důvodem prostě je, že Záboj je mnohem starší, kdežto Jar. vznikl v době kulturně nebo civilisačně již vyspělejší, při čemž však některá slova Záb., jež se stala trvalou součástí staročeské epické techniky, přešla do Jar., kdežto naopak se to pochopitelně stát nemohlo.

Drobnější poznatky Komárkovy, psané petitem:

Zaujímáme stanovisko k důležitějším z nich, pomíjějice zatím poznámky, jež Komárek nepokládá za důkazy nebo námitky proti RZK.

Břítiny: od "břit" břitký i břítiny, oba suffixy velmi plodné. Ožehavější dvojice je "plzký" a "plzný". O tom na jiném místě.

Mocná paže: Je to ovšem plurál neutra, protože tu jde o kolektiv lidí, nikoli o každého muže zvlášť. Slovo se vyskytuje v RK šestkrát a vždy je přesně odlišeno, zda je v duálu nebo v plurálu. Rod u částí těla často kolísá: kyčel, líc, paže - podle Machka původně masc. -hyždě, záda, prs (trojrodé) atd.

Zájmeno "si" zvrtné: Za nejstarší přímý doklad - prý nejistý - platí z Dalimila: počechu Němci měščené listy sláti//, jej za svého krále si (psáno "zi") do Čech zváti. Ve stsl. a staré ruštině, jak uvádějí mluvnické, bývá "si" (místo "sobě") při projevech citu, vyznačujících radost, bol, naděje apod. Bývá však i jinde, např. ty že postę se pomaži si glavę svoję Mat.6,17. Jinak soudí Berneker⁽¹⁶⁵⁾, vycházejce ze staré srbštiny i nové bulharštiny, kde "mati mi" znamená "moje matka". Užívalo by se tedy tohoto kratšího zájmena (enklitického) při vyjadřování blízkých, intimních poměrů a jeho funkce by se blížila funkci členu, případně i posesiva. Tomu by částečně odpovídalo i pojetí v RZK: vладыку si z roda vyberúce (ze svého rodu), RZ; podasta si rucě Záb. Ostatně je historická kontinuita tohoto zájmena dostatečně ověřena, novotvar to být nemůže. Ve staročeské literatuře dávána přednost zájmenu "sobě", které bylo asi jednak pokládáno za

spisovnější, jednak se lépe hodilo k rýmům. Přepisuje-li nově vydávaný Staročeský slovník správně, je doklad ještě "nadějchme si" ze XIV. století⁽¹⁶⁶⁾.

Ajta: O tom, že je nutno číst aj, ta, jak již dokázal Seykora, nelze pochybovat především pro počátek verše "Aj, ta sie valé..."⁽¹⁶⁷⁾. Nebylo by ovšem nic dávného, kdyby i souvislé "ajta" jako ruské a-i-da, tj. ajda, a-iza -ajza atd.

Hoj: Bylo již probráno, doklad uveden. Varianty v tomto slově jsou velmi bohaté: hej, haj, hůj atd.

Bujarost: z buje-jary stažením.

Tři sta pól sta: primitivní způsob počítání, spojující desítkovou soustavu se zlomky. "Tři sta padesát" by bylo metricky neúnosné, "tři i pól sta" by mělo hiát a nebylo by Staročechu asi ani srozumitelné. Podobný případ cituje V.V.Ivanov⁽¹⁶⁸⁾ полъ третѣя desete = dvacet pět. A co říci staročeskému "pátý nade dvěma dsát den"⁽¹⁶⁹⁾

Vojnóv: Podle van Wijka⁽¹⁷⁰⁾ jsou "vojin" i "vojmin" novotvary. To dobře zapadá do naší koncepce vzniku RZK. "Vojen" je ostatně doložen jako mythické jméno českého knížete. Ve staročeských textech je potíž v tom, že lze leckdy čísti "vojnjóv" i "vojínóv". Přesto unikl odpůrcům nepochybný doklad "Král svými vojny ležěše"⁽¹⁷¹⁾.

Kdě: Právě to, že bývalo "nikdě", dokazuje, že bylo i "kdě", z fonetických důvodů pravděpodobně dříve depalatalisované. Toporov⁽¹⁷²⁾ umísťuje toto slovo mezi staré lokály: "кѣдѣ, kudě, съдѣ, tudě, sjudě, indě, ondě, zadě, peredě, sredě, nyně, davě, дѣнѣ, noči, вѣнѣ, zimě, letě" a my dodáváme: "kromě, dlě". Po záporce se uchoval původní tvar déle (jako jsme viděli též u "če" a "niče"). Kromě toho je i "kdě" přímo doloženo, totiž ve vlastním jméně "Kděša". Svoboda je neuvádí, ale Hosák a Šrámek⁽¹⁷⁷⁾ je vidí v MJ "Kdousov", viz tam příslušné poučení.

"Na vrše" bylo probráno spolu s u-kmeny. Jména "vrch, sad a stan" nejsou uváděna jako nepochybné u-kmeny, ale "vrch" jím asi skutečně byl, jak plyne z litevštiny.

"Po"- viz náš nástin rozboru předložkových vazeb v RZK.

"Chorúhvy tu sboři na most vraziu" Verš je tu nutno takto přepsat i chápat. Jeden z důvodů osvětlíme při výkladu o slově "tábor". Přepis "sbory" by byl pro XIV. století ovšem možný, ale zde je nepochybně nominativ: Vojíni vrazili na most korouhve na znamení jeho obsazení.⁽¹⁷⁴⁾ Chyba vznikla přepisem ze staršího originálu, možná velmi archaického; v něm byly asi ještě nosovky, s nimiž si písař patrně nevěděl rady. Z toho plynou častější chyby a nejasnosti při 3.os.sing. plur. sloves typu "prositi", jako i zde. Ve slově "chorúhvy" bylo asi původně náslovné "h-".

"Zahaliti". Doloženo je "odhaliti" u Husa.⁽¹⁷⁵⁾

"Trčiu". Dost nejasné, snad souvisí s "trckati" nebo "trtati". Podle Machka⁽¹⁷⁶⁾ znamená toto sloveso pohyb na úzké prostoře, kde se lidé vzájemně strkají. To by se dobře hodilo k ději, jenž líčí nesnadný útěk Poláků, tísnicích se mezi cestou, branou a příkopem. Místní poměry tomu dodnes na jižním příchodu k Pražskému hradu odpovídají.

"Vytrže". Viz kapitolu o primárních slovesech, tamtéž i "tahú", Druhý z obou má dokladů několik, Trávníček⁽¹⁷⁷⁾ je uznává. První je podepřeno známým místem v Žalt. Witb. i jinde, kde je psáno "vytrzes meč"⁽¹⁷⁸⁾, což naprosto nelze vykládat jako "vytrēs meč", neboť "vytrhnout meč" je takřka terminus technicus v literatuře toho druhu. Nejde tam o "vytrfesení" meče s pochvy a jeho odevzdání nepříteli, ale naopak o jeho vytasení v zájmu víry. Celkový jazykový obraz RZK

je ovšem tak jasný, že "trci" je pro starší češtinu jisté i bez dokladu. "Trhnu" nebo "táhnú", stejně jako "máchnu, uleknú se, lehnu" a mnoho jiných jsou vlastně futura, takže je pochybné, zda je lze považovat za zástupce slovesné třídy a paradigmatu v pravém smyslu slova.

"Chyžice". Podle Bernekera⁽¹⁷⁹⁾ je "chyz, chyže" původní. Dodnes v moravských nářečích. Chyška v stč. textech značí nejčastěji "záchod" a -š- je asimilována k následujícímu -k-.

Však: Zájmenný archaismus, patří do skloňování. Platí o něm zhruba totéž, co o "sien".

Srazistě: Viz pojednání o duálových koncovkách.

Letadlo: Rozhodně popírám, že by slovo mělo "umělý vznik", jak praví Komárek na podkladě stč. slovníků a žaltářů, nebo dokonce že koncovka znamená nástroj nebo přístroj, jak tvrdili dřívější odpůrci. Funkce sufixu je různorodá a užívalo se ho i k vytváření výrazů zcela přirozených a lidových. Odpůrci si také nepovšimli výrazu "hemzadlo" (reptile - co se plazí, hemží se).⁽¹⁸⁰⁾ Podobně je tvořeno v nové češtině "fintidlo, třeštidlo, fňukadlo"; lidové poesii se více blíží "strašidlo, hýkadlo, rusadlo", v Igoru "větrilo" (vítr), na Olomoucku pozoruhodné "sramidlo" a žertovné "zlobidlo". Kromě toho věděli staří Čechové, že nelétají jen práci. Vedle "volatilia" jsou i novořecká "peteina úranú" rovněž z Nového Zákona.

Kotem: Ano, doloženo i v Dal.⁽¹⁸¹⁾ v "pravém" staročeském písemnictví existuje snad jen jako ustrnulý instrumentál, v RK ještě ve všech pádech. Tato a podobná slova přímo volají po detailním rozboru kmenosloví RZK. Je jasné, že v tomto archaickém jazyce najdeme více než v jiných stč. textech jména, jež se nám dnes zdají bez sufixu, případně tzv. "kořená", tedy taková, jež tvoří, jak jmenný, tak i slovesný základ. V dalších básních je deminutiv a odvozenin, zformovaných pomocí předpon a přípon, více než v básních starších; ať zkoumáme kteroukoli gramatickou kategorii, je tento "trend" vždy stejný. Z takových původních jmen proti nimž bývají činěny námitky, jmenujeme vedle "kot" i "ot, jun, čaroděj, vid, prask, Trut, déva, prapor, chod, tah, vid" a další.

Oberpfalcer⁽¹⁸²⁾ uvádí takových slov velké množství. Mnohá nám znějí nezvykle, ale byla nepochybně součástí české slovní zásoby odedávna. Jsou to např. "pich, polap, salep, blud, nákrm, nápoj, chod, tok, spor, pád, leb, tep, vzrůst, vývoj, doj, lek, mrk (súmrky v Záb.), šept, mrsk, lez, plaz, jech, drž, chvast, maz, mrd, mluv, nástud, vodpoč, bréč, kouk, plac, uvjer, vodotav, vejsk, obkus, zápor, mak, vejtref, oulek, odpros, zápor, zátóp, křap, vytyk, zkaz, ourk, klon, schop, oklam, ponuk, břisk, věrek, zvert, zov, zňuch, zbuj, beč, opoj, ochmet, pobosk, myk, žvak, sklíd, třas, šal".

Dřevo-drvo: Jsme rádi, že námitka zmizela, ale problém zůstává a dá se z něho mnoho vytěžit. Protiklad obou forem není morfologický, ale sémantický, jak věděl u Bartoš⁽¹⁸³⁾. "Dřevo" znamená ve starých i nových slovanských jazycích nejčastěji "strom", případně předmět již opracovaný, drvo je povšechný výraz pro "dříví" nebo "roští". Proto také máme školené dřevorubce a příhanou postihované drvoštěpy. Tento rozdíl je v RK zachovávan velmi důsledně; příznačné spojení, zatím jednoznačně nevysvětlené, jsou "všě dřeva" v Záb. (tj. všechny stromy, k nimž se kladly oběti, všechny domky nebo klády z rozbořeného hradu?). Důležité je také, že v našich textech není ani jednou užito slovo "strom", ač je jinak ve staré češtině máme; "dřevo" je však zřejmě starší. Jiná past, do níž mohl padělatel upadnout, je třeba výraz "město", kdyby ho užil v jiném pojetí než "místo"). Velmi důslednou výjimkou z našeho pravidla je "drvo" v Čestm., kde se vyskytuje pouze v této podobě, a to dvanáctkrát, takže nelze mluvit o náhodě, ale opět o důkazu slezských a polských vlivů v básni. Jiným dokladem je "posleda", Vlaslav m. Vlačlav, sypáše (sypiáše), chvrastie, kolkol a další.

"Prnúti". Sborník zde pravdu má i nemá. Správné je, že "prnúti" a "prchnúti" etymologicky nesouvisí, neboť první je od základu "per-" a druhé "pers-", z toho intensivum "prchati" a "prchnúti", vlastně "prch-ti", doložené i v RK, Lud., jiskry vzprchú, aor. Ale mylné je domnění, že "prnúti" bylo utvořeno podle "prchnúti", a špatně. Nemáme totiž jen kořen "per-" ve významu "přítí", ale i "per-" "letěti" (perut'), viz stsl. "perotъ naše duše kъtvorcu" aj. V EJ je "rozpr(e)nete sie" = rozletíte se, ač nevylučují, že v době, kdy staré "perti" letěti již zanikalo, mohlo se mást s "prchati". Nabízí se dále "peřej", valašské volání na ovce "pren" a další, i když kontaminace všech těchto kořenů se slovesem "práti" činí etymologické výklady značně pochybnými a spleťnými. Je tu i stsl. "въспреноті" vznésti se, české proud. Pro "přítí", contendere, se přijímá také kořen "prъčeti". "Prnúti" v Ben. je asi dokonavé.

Ale tyto spekulace jsou druhořadé; obránci RZK se tu mohou nechat zastupovat Vážným⁽¹⁸⁴⁾, který ve slovníčku k Alexandreidě s.v. "poprnúti" překládá správně "přiletěti", "přihnati se" "rytieřstvo k nepřátelóm poprnu". Že to není od "přítí", zapřítí (vrata aj.) je samozřejmé. V přechodné variantě "rozprnúti" značí sloveso v RK ovšem "rozprášiti". Také stč. připrnúti "přihnati se", náleží do této skupiny.

Na(d)divno vám sluchu. I toto spojení se dá vyložit více způsoby. Nabízí se překlad latinského "mirabile auditu", kde básník, který byl asi zároveň knězem, bojovníkem i účastníkem bitev ("srážajevě straně obě") asi naráží na nějaký theologický traktát: latinské supinum "auditu" bral asi za dativ a podle toho přeložil "sluchu". Ale ještě více se nabízí možnost, že je to velmi stará indoevropská vazba "kath holon kai kata meros", tedy vazba podle celku a části, známá ze staré indičtiny, z řečtiny i ze slovanských jazyků. Pojednal o ní V. Hrabě⁽¹⁸⁵⁾ a uvedl příklady ze staré ruštiny, např. "v tatbě lošadech" - v krádeži koní, doslovně v krádeži koních. Tak je i v řečtině "min bale stétnos", udeřil jej do hrudi, doslovně "udeřil jej hrud'", ve Védách⁽¹⁸⁷⁾. Tam abhréna vrstya gúhatho diví = deštěm z mraků, doslovně mrakem deštěm. Odtud vznikají ve slovanských jazycích vazby s opakování předložek- způsob to i v RZK velmi hojný. Ostatně máme i v RZK příklady této prastaré vazby, zejména "k Neklanu radostnu uchu" Čestm.⁽¹⁸⁸⁾ Snad i Jar. "Koho vy žizn trápí"⁽¹⁸⁹⁾. Další vývojové stadium těchto spojení je "na vzchod na pól"⁽¹⁹⁰⁾. A potom i pouhé opakování předložek s úmyslem pouze doplňujícím nebo zpřesňujícím. O tom pojedná obrana v chystané práci o slovosledu v RZK.

Nastojte: Ve významu "hle" doloženo i jinde: u Husa a ve slovnících⁽¹⁹¹⁾.

Hostajnov: "Hostayn" doloženo v listinách ze XIV. století. Jde o Hoštejn, osadu, která není totožná s vrchem Hostýnem⁽¹⁹²⁾.

Taterska cháma" Bylo již probráno v úvaze o jmenných adjektivech.

"Luna" je ovšem starší výraz než "měsíc", který etymologicky souvisí s lat. "metior" měřiti. Dříve si lidé povšimli měsíčního svitu a teprve později se začalo užívat měsíčních fází jako časové míry.

"Jun". Patří k nejstarší slovanské slovní zásobě dokladem je např. vlastní jméno "Jun"; sám jsme měl spolužáka toho jména. Slovo je dále skryto v botanickém názvu "Očún", které je zároveň dokladem pro "ota" ze Sněmů. "Očún" je tedy "ot-jun", tedy otec-syn: naši předkové si povšimli, že tato rostlina má plody na jaře(ot) a kvete na podzim(jun) a vymyslili pro ni velmi přiléhavé, básnické jméno. Ale i doklad, který potírá Komárek a který pochází z Leg. o sv. Jiří, je nutno uznat. Pravděpodobnost, že někdo napíše "gunu" místo "gmenu" je velmi malá, a protože je legenda dost volnou parafrází latinské předlohy, je tato volnost možná. Tak neb onak je zde "junu" lectio difficilior a s hlediska textové kritiky správnější než "jménu".

Děva. V Gebauerově neúplném slovníku je pět dokladů, nečitaje hrad Děvín. Těch je v Čechách i na Moravě několik.

"Sěje sie" svítí se - sloveso opět starobylé, patří k primárním, jež jsme výše vypočítali. Souvislost se slovem "sieň", pro něž marně hledány odlehlé etymologie, je nesporná. Stejně je tvořeno "dřeň" od "dřieti". "Síň" je tu ovšem ve starším smyslu slova, velká hradní komnata s krovem na sloupech, do níž vnikalo hodně slunečního světla.

Šuma: Kromě Šumavy je i MJ "Šumice".

"Obvlečena": Stejně jako "obvinúti, obrúbiti". Zejména však "obvlečena" 2x⁽¹⁹³⁾

"velím". Toto skloňování bylo před XIV.stoletím ve staré češtině zřejmě ještě běžné, viz ostatně též např. "u velí pokoř"⁽¹⁹⁴⁾. Později ustrnulo jako část adverbialních výrazů a zaniklo.

"S voji" - samozřejmý správný instrumentál.

"druh k druhu" jako "od silna k silnu, druha družie postúpati brání". Jmenné sklonění proto, že jde o neurčité osoby nebo o ustálené rčení jako německé "von Mann zu Mann".

"Čaroděj". Tvořeno jako "zloděj, koloděj, dobroděj" a další. Přímo doložen je výraz u Kubína⁽¹⁹⁵⁾.

Verše s paralelou z Milionu: Psychologicky nepadá vůbec v úvahu, že by falsátor téměř doslovně opsal toto místo z prosaického spisu do básně (aniž měl zapotřebí tvořit tak nesmyslným způsobem) a učinil tak své padělky patrnými. Problém je ovšem obtížný a podaných návrhů na jeho vysvětlení bylo několik; m.j. také theorie, že celá tato část Jaroslava je mladší, kdežto původním jádrem že byla pověst hostýnská. Při objektivním posuzování takových podezřelých míst se postupuje při obvyklé vydavatelské práci tak, že se dá místo do hranatých závorek jako pravděpodobná pozdější interpolace, jakých je ve světové literatuře na sta. Dále: nevíme, zda autor Milionu i Jar. nečerpali z nějakého společného pramene, nám dnes nedochovaného. Z některých narážek si lze domyslet, že autor Jaroslava byl sečtělý, vzdělaný člověk, znalý hlavně theologických spisů. Mluvnicky - sám o sobě - je text Jar. na tomto místě správnější než Milionu; viz např. "kteraký" v Jar. a "kerakey" v Mil. Kromě toho není takové štípání dříví na poloviny nic neznámého. Čteme také ve stsl., arci v jiné souvislosti: Povelěšę prınesti tręstije i rascęrivęše na dęvoje...⁽¹⁹⁶⁾.

Rozcepichu: Přikláním se k čtení "rozčepichu" - cep, súp, rozcepený. Podle Machka⁽¹⁹⁷⁾ je "čěpiti" stejného původu jako "štípati". Instruktivní článek s doklady napsal k věci F.Šimek⁽¹⁹⁸⁾

"slovesy". Zbytek s-kmenů, patří do rozboru skloňování jako celku. Tyto archaismy jsou v RK, jak je tomu i v mnoha jiných starých textech, pouze v plurále. Je zajímavé, že "padělatel" odlišil i správné s-kmeny od přejatých. Ve stsl. čteme také "oko", "očese", ale to je nepůvodní, v RZK nic takového není, ale jen "nebesa, dřevěsa a slovesa".

"svět" je kryto novočeským "závěť". V Klaretu čteme nejasné "zvyet". Ve stsl. "svęтъникъ" je ráde.

"helmice". Jedno z nečetných slov, která jsou v RZK cizího původu. Patří sem ještě "kapla, kapitule" (jen v nadpisech) a "tábor", nepočítáme-li starší přejaté výrazy, jimiž snad jsou "oř, cválati" a podle některých "haněti". RK tedy vznikl ve své největší části v krajích, kam nedosáhla německá kolonizace, resp. před jejím rozvinutím.

"Střemech": Komárkův i Flajšhansův poznatek, že tu jde o odchylku proti očekávanému "střemenech" nebo "střmenech", by byl správný, kdyby byl původní tvar tohoto slova skutečně

"střemen". Ale mohlo být též "strъmъnъ" od "strměti", a potom by byla stará česká forma podle Jerového pravidla "střmen" jako je dnes, gen. ovšem "střemna" atd. Jerové pravidlo platí v RK poměrně přísně.

"vojevodu". Tvar nestažený, původní. Samozřejmě jsou i vlastní jména "Vejevoda, Vojvodík" a nemusí být z polštiny. Některé doklady u Ign. B.Maška⁽¹⁹⁹⁾. Jistě tu působila i stará složená jména: Vojmír, Vojslav, Vojtěch a další.

"četný". Ježto původní význam slovesa "čísti" je "počítati", je výraz dostatečně vysvětlen. Námitka patří do kmenosloví, protože archaičtější typ jazyka předpokládá i větší monumentalitu a méně nejen sufixů, ale i prefixů. "Četný" je více než "početný", neboť předpona "po-" zmírňuje celkový význam, intenzitu pojmu. Slovo samo je doloženo v Gebauerově slovníku, kde znamená "početní, matematický", význam jistě odvozený.

"S Tatařiny". Jedna z nepočtených odchylek u sklonění tohoto typu. Výjimky arci hojně doloženy ve staročeských spisech XIV.století. Jinak jméno "Tatařin" a "křesťan" obě dost ošemetná pro sklonění, jsou deklinována velmi pravidelně.

"Srazúce, oklučúce aj." Když hájil Gebauer EJ, shromáždil na 30 dokladů této analogie⁽²⁰⁰⁾. Místo "-iee-" je "-úe-" podle většiny slovesných tříd a vzorů. Námitka odpůrců, že tu jde o adjektiva, nikoli participiální výrazy, neobstojí, neboť tyto tvary jsou zhusta provázeny předmětem, např. "Sud' škod'úce mně, dal v rúhotu potlačujúce mě, čiňúcí divy". Dokonce máme i "nespiúcí" ve starobylé Leg.Jid. (Gebauer na uvedeném místě). Odchylna je nadto hojnější v textech moravských, k nimž Jar. patří nepochybně.

"Vlci, muži" jsou náležitě nom.plur. Je zajímavé, že "mužie" máme již v RZ. Tvar snad vznikl nejdříve ve vokativu, aby bylo možno odlišit singulár od plurálu.

"Vterý". Tak v RK, ale v RZ "vtorý". Věc je podle mého názoru dost malicherná a stačilo by poukázat na "úterý" a snad i "vteřina", nehledě k moravským a slezským nářečím. Ale zde je nutno si povšimnout poměru zájmen, resp. číslovek "vterý" a "druhý" v RZK. Ono je vždy číslovka, toto vždy zájmeno až na jeden případ, arci v mladší skladbě (v Jar.)⁽²⁰¹⁾. "Tako druhým třetí...vlozichu kopie". Podle tohoto rozlišení je dlužno chápat deset případů, kdy je v RK užito číslovky "vterý" a v RZ "vtorý" a 17 míst s "druhý". Systém je proveden až na jedinou výjimku tak důsledně, že by jej ani nejgeniálnější padělatel nedovedl v roce 1818 napodobit. "Druhý" ve významu "jiný" též v EJ.

"Otstúpi naděja křesťany". Pomýšlel jsem na původní význam ot -stúpati, jako by naděje "šlápnutím odrazila křesťany", ale je to násilné a zcela cizí básníkově dikci. Na jiném místě tohoto článku jsme již uvedli analogické případy stejných nepravidelností. Doplnuji ještě doklady, citovanými Hausenblasem⁽²⁰²⁾. Neviděl jsem spravedlivého otstúpena⁽²⁰³⁾ "člověk otbžžen" u Husa.⁽²⁰⁴⁾

"Jeseň". Patří tam, kde probíráme "četný". Nejstarší pojmenování u starých Slovanů, vyznačující roční období, je jen dvojí: zima a léto, k nim přidána ještě Vesna a jeseň. A ještě později došlo k dalšímu podrobnějšímu vymezení; v ruštině je "jeseň - jesenica", tj. žádaná "podjeseň". Básník asi myslí říjen - listopad, kdy se dni nejvíce krátí. Stejně neznali staří "dopoledne" a "odpoledne", i to jsou pozdější pojmy - a v RZK se nevyskytují. O tom Zwiegincew.⁽²⁰⁵⁾

"drúce sie". Ve starém stadiu češtiny bylo asi obtížné činit rozdíl mezi "dřieti" a "dráti". Obé je z kořene "der", resp. "dr-" již modifikované. Citovaný Oščádalův doklad (u Komárka) je

použitelný, neboť dalo-li se říci "dřítí se do manželství", nebylo nemožné ani "dřítí se k Olomouci". Je též termín "práva sie vydrieti".⁽²⁰⁶⁾

"zaprieti". Toto sporné místo s uměle konstruovanými násilnými koincidencemi není těžké rozřešit. Není důležité, co věděli nebo nevěděli obrozenci, ale smysl tohoto místa. Ve staré češtině sice existuje "prietiti", ale to se pojí s dativem a znamená "dátí se do pře, sporu"; má spojitost se stsl. "přetiti", které se pojí zásadně s dativem a značí "obořiti se na někoho" (na zlého ducha) nebo "pohroziti někomu", případně i "zakázati někomu", potom následuje obvykle věta spojková. Ale toto "zaprieti" je od "zapřetiti", slovenské "pratati", "upratovati". Význam je jasný: týž, jaký má moravské "zadělati", tedy "zavřítí, zacloniti, zatemnití". Trochu se toto sloveso blíží českému "zandati" o němž bude tu ještě řeč. Rozumí se, že se toto sloveso pojí s akusativem. Střednice za nosovku je správná. "Tma dala zákaz očím zapáleným proti sobě" je něco umělého, snad skutečně "novoromantického" a básnickově dikci naprosto neznámého.

"vrcha" - gen. Viz odstavce o u-kmenech. V.V.Ivanov cituje doklad "po ledu" (dativ) místo "po ledovi" již z 11.století.⁽²⁰⁷⁾

"Náspy vrhú". O germanismu není řeči; jde o házení hlíny a kamení tak, aby vznikl násep. Dalo by se vyložit jako tzv. prolepsis, která je také v Čestm. "zrači sie kořist Neklanu radostnu oku" (tj. "takže se rozradostnilo", jakési "hysteron-proteron"). "Vrhú" je asi nedokonavý aorist.

"tábor" S vývody Komárkovými nemohu souhlasit - leda s tím, že tato námitka, kdysi téměř rozhodující, byla degradována mezi "méně podstatné". Předně opouštějí etymologové, byť velmi váhavě "husitský" výklad slova "tábor". V Machkově I. vydání Ethymologického slovníku se ještě na něm trvá, ale v II. vydání je již i druhý výklad akceptován jako možný. Nehodlám tu opakovat starší obsáhlé vývody obhájců: že je toto slovo v RK čtyřikrát, ale jen v Jar., že je ho užito vždy jen o vojsku tatarském, nikdy křesťanském, i když básníci skoro stále líčí boje a válečné výpravy, nebo že vítězný pochod tohoto slova až do Španělska, severní Afriky a Sibíře je přes všechnu úctu k "božím bojovníkům" přece jen nepravděpodobný vzhledem k Žižkovu neúspěchu na výpravě do Uher atd. Zredukuje-li se problém na otázku, zda se tu míní "vojenské ležení" nebo "jízdni voj Tatarů", je věc jednoduchá a snadno zodpověděna. Našemu vkusu se zdá synekdocha nebo metonymie "pozdvihlo se celé vojenské ležení" něčím samozřejmým. Tyto trópy jsou dnes běžné a lze je členit podle různých dalších kritérií, třeba: "Napoleon vpadl do Ruska" (pars pro toto), "Francie napadla Německo" (Totum pro parte) a pod. Ale básníci RZK se tak vyjadřují velmi zřídka, autor Jar. vůbec nikdy. U nich jsou pojmy vždy jednoznačné, jasné a konkrétní, i když také dovedou oživit věc neživou nebo zvláště zdůraznit část pojmu, k níž mají citový vztah nebo která vystupuje v ději do popředí. Mnohdy, mají-li užít abstrakta, zápolí s určitými obtížemi (opač chody - naši kroci = tažení) aj. Zkrátka: dojde-li až na metonomii nebo synekdochu, je obraz vždy názornější, živější a plastičtější než sama skutečnost, nikdy naopak. A také si básník nedovoluje žádné logické skoky. Proto říká "sboři chorúhvy na most vraziu". "I by leskem naplněna hora", nikdy "naplnila se hora". Je proto absurdní, že by se tábor jako řada stanů (je možné, že ve významu "tábor, ležení" je v Jar. užito (chámův) "stan", protože chán asi měl k dispozici stanů několik, tím spíše, že se tábor táhl "do nedozíráma daleka") pozdvihl. To by básník líčil zemětřesení, nikoli ranní probuzení lidí a koní, a vůbec už není možné, aby se stany "rozestoupily ve tři proudy". Stejně by mohl říci jen současný spisovatel, že "prapory" (vojska) vtrhly na most, tj. "oddily".

Tatarovóm: Doloženo je "hodovón" místo "hodów", ač Gebauer později od tohoto čtení upustil⁽²⁰⁸⁾. Správně vyložil tyto odchylky - v RK je ještě "bohovóm" v Záb.-van Wijk⁽²⁰⁹⁾ jako novotvary, ovšem velmi staré. Vznikly tam, kde se slovo vyskytovalo převážně v plurálu. Ve

stsl. je častěji "židovóm". Tento předpoklad je ve všech případech splněn. Podle Flajšhanse napsal Hanka i "brkovy" místo "brky", dokázal tím naprosto jasně, že neměl tušení o tomto pravidle.

Vzdál: Machek⁽²¹⁰⁾ uznává - asi právem - původní tvary "dála" a "dálъ" jako paralelní. Stejně je nutno hledět na subst. "šír" a "výš", nikoli jako na novotvary podle vzoru "kost", k němuž by přešly od vzoru "duše", ale jako na původní i-kmeny. Zdá se - podle RZK - že v nejstarším stadiu českého jazyka byla tato deklinace značně rozšířena. Odtud je i dvoumorfnost "daleký" a "dálný", "široký" i "širý", "vysoký" a "vyšný". Kratší formy jsou často zastoupeny ve starobylém Čestmíru.

Jěchu sie náspy rozkotati: O nedokonavosti slovesa viz výše. "Jieti sě" s akus. je doloženo podle Gebauera⁽²¹¹⁾ na pěti místech, zejména v Dal.

Smáhše: (a "hrnúše") Jde o zvláštní neologismus, utvořen snad z důvodů metrických. Rozhodující jsou zde doklady: "schovše, tázše ot nich hodiny", snad i "wzdwyesse sie", není-li aorist.⁽²¹²⁾

Chvalno: Jako vlastní jméno je doloženo "Chvalný". Je též "nechvalno" v RZ.

Pahuba: Předpona "pa-" znamená vždy něco odporného, zvrhlého nebo nepodařeného. Máme např. paběrek, paděra, pahrбек, pahorek, paroh, pajed', pastorek, pacholek, pačes a další. Proto je i "parob" v Záb., je i panožka a ovšem padělek. Slovo je doloženo, a ne jednou: v Žalt.Klem.⁽²¹³⁾ a v Greg.zlomcích⁽²¹⁴⁾, vždy ve významu "clades", pohroma.

Vražba: Kromě místního jména v Hankově kraji je prý totéž označení na Nepomucku. Stejně tvoření jmen ve všech slovanských jazycích. Vyskytuje se i v ruštině: k věci I.V.Gorelova⁽²¹⁵⁾, která je uvádí mezi vzácnými slovy, "doloženými méně než pětkrát". Celkem cituje 21 podobných slov, mezi nimi česká: "hudba, prosba, svatba, stěelba, tvorba".

Hlasonosnú oběť: Proč je tato námitka "velmi závažná", je-li slovo doloženo v obdobné formě v jiných stč. spisech (hlasonošúci) a proč by nemohl znát autor Jaroslava latinské "vociferatio", existující již v době klasické?

A věky věkoma: Zřejmý kultovní archaismus. Původně tu byl asi jer, který se držel tak dlouho, až se stal nesrozumitelným a byl nahrazen. Připomínka, že se slovo objevuje jen v Žalt. Klem. a ostatní žaltáře že se liší, je pravdivá jen částečně, neboť "na věky věkoma" je doloženo několikrát⁽²⁹⁶⁾. A je zřejmě nadmíru staré místo "až až". Tak i "u" v RZ.

"Vzdujú": Doloženo ve stsl. "dujo". K "dúti" patří "dunúti" a ke slovesu "dmouti" je "dmýchati". Jsou to různá dvě slovesa, jak dokazuje řecké "thyó" (ths-jó) pro první a litevské "dumpti" pro druhé. Je tu ovšem i významový rozdíl, i když se v jazyce XIV.století nezachovával, stejně jako se smísila obě slovesa. "Douti" je spíše spontánní, jako lat. "flat, ubi vult", "dmouti, dmýchati" se vztahuje na určitý účel. S tímto názorem souhlasí Trubačev⁽²¹⁷⁾.

"Blsky" Dvojslabičné čtení takových slov je již ve XIV. a XIII.století možné a doložené. Rozdíl mezi "fulgur" a "splendor" je v básnické skladbě jistě nevelký stejně jako mezi původními slovesy "blštati" a "bliskati". Jerové pravidlo (stejně jako u slova "Blsketi") zachovávané zde přísněji než u dokladů uváděných Gebauerem⁽²¹⁸⁾.

Lesní rohy: Že jsou u Slovanů doloženy nejrůznější strunné i dechové nástroje od nepaměti, není třeba odůvodňovat. Staří Čechové jistě znali vedle rohů zvířecích též "roh hojnosti", dále roh, z něhož byl vyléván posvátný olej na hlavu panovníkovu při korunovaci - jistě bylo užíváno rohu i k varovným a jiným signálům v hradní a strážní službě a pro les byly snad tyto nástroje

zvláště uzpůsobeny, aby se jejich slyšitelnost zvýšila. Koho znepokojuje německé "Waldhorn", může se ostatně uchýlit k jinému výkladu. Šmilauer⁽²¹⁹⁾ pojednává krátce a výstižně o širší syntaktické funkci staročeských adjektiv: jimi se nahrazují instrumentály (rána bičová - chceme-li, "Peitschenhieb" jako "Waldhorn" (předložkové pády) slib bázlivý (z bázně učiněný) nebo příslovce (silná milovnice = silně milující). Může tedy znamenat "lesní roh" jako "polní nářadí", (Feldgerät) jak roh, kterého se používalo při lovu v lese, tak i roh válečný, který právě zazněl z lesa k vojenskému signálu. Krajina kolem Olomouce je zalesněna na některých úsecích dodnes.

Srážajevě straně obě se zdá nasvědčovat, že básník byl bojům osobně přítomen (srazili jsme se, obě strany). Opravuji malý omyl Sborníku: nestažené tvary v RK nejsou tři, ale čtyři: srážajevě, poznaje, podvíhaje a ždaje. K tomu přichází ještě "naríkaje" v RZ. Tyto formy jsou jedním z důvodů, proč vykládám tvary "nabiera" raději jako aoristy, nikoli historická praesentia, neboť bychom měli více těchto nestažených tvarů.

Rachet: Snad je "rachet" původnější než "grochot". Podobné dvojice uvádí Utěšený⁽²²⁰⁾: rád, Račany a druhotné hrejčí, rozinky-hrozinky, lomoz-hlomez a další. Tak i v nářečích moravských.

"Uh": Ve formě "u" doloženo několikrát u Husa⁽²²¹⁾. Zde je to však spíše napodobení tatarského pokřiku.

"Mohúci" je dostatečně kryto již slovy "všemohoucí" a "nemohoucí" stejně jako domnělý rusismus "nevzmožno", který je úplně pravidelnou odvozeninou od "vzmoci se". Ostatně je i samostatné "mohúci" dosti časté v stč.spisech, ovšem ve smyslu náboženském.

"nastřelený". Známé z českého sportovního názvosloví, ovšem v jiném významu. Na Moravě je v lesnické terminologii "nastřelený" běžně místo "postřelený" a pochybuji, že je to překlad německého "angeschossen"; spíše výraz původní.

Češie: Jako "Uhřie, šiřie (švagři), predikateřie, vlcie, židie, črtie, chrtie, ohařie, biskupie, črvie, psie" a hláskoslovně nejspíše "mnišie"- jedna z odchylek proti správnému sklonění substantiv v RZK; takových "chyb" je v RZK okrouhle 10%, v ostatních staročeských textech podstatně více.

Siehodlúhý: Mluvili jsme již o povinnosti lingvistů podat řádný přehled o změnách nosovky "ę" v RZK a dalších památkách, které k nim patří. Zde je -ie- nepochybně proto, že v době vzniku Jar. bylo ještě primární sloveso "sieci" živější než novodobé "sáhnouti", je to tedy stará analogie. Tvary již modifikované "dosíhl, přísíhl" jsou časté⁽²²²⁾ a v jihočeském nářečí existuje "síha" dodnes. Pokud by se někdo pozastavil nad způsobem složení: je to metaforické kompositum, vzniklé srovnáním, které se v ie. jazycích nejčastěji vyskytuje ve formě "bahuwrihi" (mající mnoho rýže), zde však spíše "karmadharaja". V češtině i v jiných slovanských jazycích byly shledány např. tyto složeniny téhož typu: stříbro-, medo-, kuro-, mlnije-, zvěro-, vorono-, mrako-, pso-, volo-, lýko-, črepo-, zlato-, vrano-, kozjo-, čunko- volko- a další.

Krajiny: Neklaniny: Ano, koncovka -in je v nejstarším českém jazyce běžná i pro mužské o- a jo- kmény a neživotné ženské -a kmény. Proto je i "sieň papežinu" a "letorosty palminy" (EJ). Odpůrci žádají "Neklanovy", ač koncovka "-ov", sounáležitá nepochybně s u-kmény, je v o-kmenech stejně "nenáležitá" jako v a-kmenech, kam však také proniká. Nejvíce dokladů, vztahujících se k těmto otázkám, najdeme ovšem v toponomastice. Tak máme zejména: gluchъ, polsky Glušin, гълкъ, Hlučín i Hlučov, Losiny, Okrouhlna od okrogľъ; Premyslov i Přemyslín, Gněvin, Jenin, Janin i Janov, Karnin, Krnín i Krnov; Lehnin od lenъlíný; Klopina od klopъrast;

Květín, osada Veličina od Velík, Štědronín od Štědroň a mnoho jiných. Vybrali jsme taková jména, u nichž je původ z tvrdých nebo měkkých o-kmenů nepochybný. Jinak se ovšem udržuje v našich onomastických studiích snaha o převádění jmenného základu na a-kmeny nebo i-kmeny stůj co stůj: třeba Veleslavin na ženské jméno Velislava, Hodonín na "Hodoňa" apod. Další doklady na koncovku -in pro o- a jo- kmeny lze najít např. u Trautmanna⁽²²³⁾, Seliščeva⁽²²⁴⁾ (Rachmanin, Sokolino, Ramčina), Zubatého⁽²²⁵⁾ (vojín, starin, ljudin, dělatelin, žitělin, vrstogradarin, petelin, (jeden z kohoutů), druhovia - druh. Oberpfalcer⁽²²⁶⁾ se domnívá - asi neprávem, že tento suffix je plodný v naší souvislosti jen ve východních nářečích: ujcina, švagrina, testina, korhelina, golina, kozlina, Uhřina. J. Jireček⁽²²⁷⁾ soudí, že "-in" bylo hlavně při femininech: "bratina glava, po smrti otčinoj". Tento požadavek by byl všemi doklady z RK i EJ splněn. Tak nebo onak jde o tvoření slov velmi staré a plně zapadající do jazykového obrazu RZK i EJ.

Plzný, plzeň a Plzeň: Spor o rukopisné "plzný" a "plzeň, dle odpůrců chybně vytvořeno Hankou od po - lъza ("polehčení?!") jako by padělatel neznal etymologii tohoto ruského slova a nevěděl, že je složeno z prefixu, který je nutno od základu oddělit, se táhne dějinami rukopisného sporu jako červená niť od samého počátku. Pokus Flajšhansův považovat "polza" již za ustrnulé a další modifikace jako celek schopné je ovšem nezdařilý. Naskytla se možnost vycházet od slova "plod", které vyhovovalo sémanticky velmi dobře, neboť "ploditi" je ve staré češtině velmi běžné a znamená i "podporovati, býti k užitku", ale neznáme zánikový systém "pld", od kterého by bylo možné vyjít, neboť "plný" sem zřejmě nepatří, stejně jako "plst". Je tedy třeba hledat jinou etymologii a opřít se při ní o vlastní jméno "Plzeň", jemuž se Komárek ve své studii vyhnul.

Jsou čtyři výklady jména "Plzeň" a žádný nevyhovuje: 1) od něm. "Pilz", hřib, 2) od citovaného po-lъza; 3) od "Plzen", člověk plazivý (podle Profouse) a 4) od "plznúti", ruské Opolzeň, něco, co stojí na kluzké půdě. Poslední možnost spolu s krátkou historií předchozích výkladů u Kůsta⁽²²⁸⁾. Výklad z "plznúti" je jistě nejlepší, ale není u Kůsta doveden do konce. Předně je nepravděpodobné, že by někdo stavěl hrad na kluzké půdě, a potíže činí také ruská předpona ve slově "Opolzeň". Potížím se vyhneme, jestliže tu akceptujeme lexikální metaforu: "plzný", původně "klouzající", potom "šťastně, hromadně klouzající" a posléze "užitečný, prospěšný". Takový sémantický vývoj není ničím zvláštním. Třeba latinské "laetus" je původně "žirný, tučný", ale běžně "veselý". O těchto metaforách dobře F. Novotný⁽²²⁹⁾. Máme však bližší případy v češtině: drahný, původně co potřebuje velkou "drahu", potom "veliký, dlouhý, značný". Tak i "běžný" dnes ve významu "častý", stč. "přěplovný" jako dnes "oplývající", v němž je rovněž motiv plavby, klouzání, "valný", původně co se dobře valilo, potom "silný, početný", "vlivný" od "lítí, lívati", "pádný" od "padati", později "silný, prudký", a slovenské "vplyvný" od "vplývati" a snad i další. Tomuto výkladu napomáhá skutečnost, že Plzní protékají čtyři řeky, kdysi jistě mohutnější než dnes, též polské město Pilzno a řeka Pilznica, germánské "filusna". Je i lašské "jedním plzem", tj. hromadně, stč. "plznovec" = sklep.

Ještě pádnějším dokladem je slovenské "polz" nebo "poloz", část pluhu (snad i "pluh" sem patří, ovšem sekundárně). Ve východolašském nářečí je "pluz" i "spluz" s velárním -l- a k tomu rčení: "Pivo mi pluží, to mi pluží" - tj. jde k duhu, prospívá. V polštině "plużyć" (zastaralé) má týž význam. Hláskoslovná změna je v laštině obvyklá: žuč i žluč, čun i člun, muva i mluva, kadlub, slúp. Jinak, např. v srbochorvatštině, je "plužić" "orat pluhem"⁽²³⁰⁾.

Konečně sem patří i stsl. "oplazosъдъ", s nímž si etymologové nevěděli rady; význam je však odedávna znám, totiž "člověk tvrdého, otužilého, otrdlého srdce", tedy nakonec pravý opak, než Kůst viděl v ruském "Opolzeň".

K rodu jména "Plzeň" připomínáme, že podle nejstarších dokladů je fem., nikoli masc., jak plyne z archiválií; na dobré cestě k výkladu byl též Ertl (u Kůsta na uv.místě), který viděl v Plzni" hojnou náplavu dřeva apod."Pilzni" - frugalis, sporná glosa v Mater verborum.

Pohovte: Další důvod pro severočeský původ Čestmíra, neboť Trávníček⁽²³¹⁾ cituje kladské "vyhovit". "Hoviti" je i v chodštině. Pro stsl. doložil ve významu "prositi" Vaillant.⁽²³²⁾

Vyšňu jako zeměpisný název je ovšem doloženo mnohokrát a z toho plyne jasně archaičnost výrazu. Tvoření jmen od kořene "vyš-" se však projevuje i v jiných oblastech: OJ Vyšohlid, jméno ptáka "Vyšohnědek" (Klaret).

Spředa Starý problém, zda existovala dříve substantiva toho typu, která se změnila v předložky, nebo tomu bylo naopak, se zdá zásluhou RZK rozřešen spíše ve prospěch první teorie. V RK je "spředa, vpředě, zdola" několikrát. Zachovávání starého sklonění o-kmenového není však nějaká umělá manýra, neboť jednou je i "vpředu"⁽²³³⁾ v mladší skladbě.

Širý: Poměru tvarů "šír-širě, šířka, výš, výše, výška, dál, dálka" jsme se již dotkli. Námitka proti slovu "širý" a snaha navázat zde na adj. "čirý" neobstojí, protože obé má zcela jiný význam i v etymologii. "Čirý" souvisí s gotským "skeirs" a znamená průhledný, prostor, skrze nějž je vidět, na němž nic není, ale co nemusí být "širé", a naopak. F. Mareš⁽²³⁴⁾ právem cituje verše z Leg.Kat.⁽²³⁵⁾, kde je výslovně uvedeno "čirě" a "širě" s příslušnými oposity. Obdivuhodný Marešův filologický cit, který osvědčil dále při osvětlování rozdílu mezi "širý" a "široký", lze ještě věcně doplnit. V sufixech bývají leckdy obsaženy kořeny sloves nebo jmen, jejichž původní význam se později setřel. Tak ve slovech "široký", "hluboký" a "vysoký" asi vězí základ "oko" a význam všech uvedených výrazů byl "to, co se dá do výšky, šířky a hloubky okem změřit". Širý je tedy "nezměrný" a totéž lze analogicky říci o "dálný a daleký", "hlubý a hluboký", "vyšný a vysoký". Je "nebeská výšina", ale vždy jen "Českomoravská vysočina" atd.

Dlužna obět'... Jsme vděčni Sborníku, že je opět o jednu námitku méně, ale věc si žádá rozbor neslovesných vět v RZK. Možná, že tím nezískáme dalších nezvratných důkazů pro pravost Rukopisů, ale neužitečná taková zkouška není, protože jí lze dosvědčit různost stylů dochovaných básní. V RZ převládají věty s vypuštěnou sponou, v Záb. je hodně vět eliptických, tedy takových, v nichž je vypuštěno jiné sloveso než sponové. Odpůrci ve svých příštích pracích si tohoto zjevu patrně též povšimnou a užijí ho proti Rukopisům, protože ve staročeských textech uznávaných je takových vět poskrovnu; hojně se však vyskytují v lidovém vyprávění. V jiných textech (Alx. apod.) jsou takové případy, ale téměř vždy je možno doplnit chybějící sloveso z předešlé věty. V Jelenu není ani jedna věta neslovesná a rozdíly v konstrukci těchto vět lze zjistit při porovnání každé jednotlivé skladby zvláště velmi markantně. Jakýsi primitivismus dikce, ovšem velmi monumentální, je v Záb. proti ostatním básním velmi nápadný.

Neže Přímo doloženo v Hrad., ale původní podoba této spojky je samozřejmá.

Zezvuče nemeškáše: Tato participiální vazba, vyjadřující hlavně časové vztahy, je asi původní, ne snad přejatá z cizích jazyků, ale společná indoevropské syntaxi, jak plyne např. z řeckého "fthanó grafón" "píši dříve", ale "fthanó grapsas" napsal jsem dříve, doslovně "předstihuji napsav". Dokonavý vid i význam slovesa "meškati" nevysvětlují jako Komárek "nepřestal pět", ale "neopominul způsobit hřmot", snad úderem meče o štít apod. Ve slovese "meškati" je asi ukryto slovo "mžik", tedy "omrknouti se". Doklad pro tento význam "meškati": msta nemešká na ně připadnutí⁽²³⁷⁾.

Lánie: Ve významu "štěkot" původní, neboť i "láje" jako smečka psů (nejen jako "nízký dav") je ve staročestně doloženo. Ač Machek uznává dvojí sloveslo "láti", není to asi vzhledem

k příbuznosti významů nutné.

Chvrastie: Jestliže se tato forma (Hurasten - Chvrasten) objevuje v Kosmovi, může být tím spíše v Čestm., jehož jádro je jistě mnohem starší než Kosmova kronika. Umělý archaismus Hájkův nebo Hankův to ovšem není, spíše další polonismus v Čestm., neboť máme i "Chvraščany" v polských archiváliích, ale v českých jen "Chrašťany"⁽²³⁸⁾.

Sypáše: Původní vulgární výklad Hankův "sypati" by byl vzhledem k naturalismu nebo spíše naturismu RZK a Čestmíra zvlášť snad možný. Týkal by se trhavých pohybů těla, které je v agonii. Ale mnohem lepší je interpretace "sypáše", uspávala. Komárek sám poukázal na polské "sypiąše" v témž významu. Je i ruské "neusypajemyj" (o červu, který neumírá) a další odvozeniny. Aorist "uspech" je i ve staré češtině.

Nižní: Kromě zeměpisných názvů je doklad i v Ev.Ol.⁽²³⁹⁾ "najnižnější".

Krahuji: patří do kmenosloví, opět původní podoba, kdežto "krahujec" je již odvozeno a specifikováno. "Krahuji" totiž se vykládá různě, může to být jestřáb, sokol i luňák. Slovo je doloženo, a to v názvu zaniklé moravské osady Krahuji⁽²⁴⁰⁾.

Třas osiede: Nelze přece upírat - ustavičným poukazováním na nedoloženost nebo jazykovou cizotu některých slovních spojení proti uměle vytvořeným staročeským normám - básníku z XIII. století nebo ještě z dřívější doby právo na samostatnou dikci a smysl pro poesii. Proč neuvést obdobná spojení z ruštiny? Zde se nabízí: "Stracha napade na ňa i trepetъ ot lica ruskych vojъ"⁽²⁴¹⁾. Podobně se projevoval i autor Igora. Shody a rozdíly uměleckých prostředků ruské a staročeské epiky bude nutno zpracovat v samostatné úvaze.

Jedenie divá: Kořen divъ je běžný v toponomastice a svědčí pro něj i složeniny s "divo-". Ke spojení samému lze opakovat to, co jsme řekli k "lesním rohům". Vnucuje se srovnání se staročeským "košík mlsný", jak uvádí Šmilauer⁽²⁴²⁾.

Zviesti: Patří částečně do naší úvahy primárních slovesech s RZK a v EJ, i když z řady trochu vybočuje. Tvary od starobylého perfekta (jež se ovšem někdy vysvětlují i jinak) "vědě" jsou sice dávného data, ale ještě starší a původnější jsou formy "viem, viesi, viesti" pro praesens. "Viesti" naprosto není vytvořeno uměle Hankou nebo Dobrovským k "siesti". Předně říká Dobrovský doslovně "Monendus est luctor mesine auctoritate codicum nihil statuiscie" a za druhé se tu jeví u odpůrců stejné uhýbání od pravdy jako ve výkladu tvarů "dáše" a "dajú". Ne na "siesti", ale na "jiesti" mělo být poukázáno, vždyť obě slovesa jsou athematická. Nemáme jen infinitiv, ale také aorist podle "jiesti", totiž "poviech" a stsl. ustrnulé "vě", pro něž byly hledány velmi nepravděpodobné výklady, ač je správně vyložil již Račků⁽²⁴³⁾. Patří sem dále ukrajinské "wasti", jež má obdobu v dalších ruských i středoslovenských dialektech. Stanislav⁽³³⁰⁾ říká bez okolků: "Původně zde bylo zviesti" (Jmenovaný zde otiskl příslušnou část z Dalimila⁽²⁴⁵⁾). Buď je nutno upravit "zviesti" na "zvěděti" nebo "siesti" (jak je v rukopisném podání) na "seděti". Tradované "siesti" a "zvěděti" se ovšem nerýmuje. Písaři bylo srozumitelné "siesti", ale ne "zviesti", a proto je opravil na "zvěděti".

Káže na Střebora: "Kázati" znamená ovšem původně "ukazovati". Archaismus zcela vlastní jazyku Rukopisů. Lze ovšem vyložit též jako "volá", případně jako latinismus "dá zavolat", latinské "vocat" nebo "convocat". "Kaž" ve významu "volej", arci s jinou vazbou, je doloženo⁽²⁴⁶⁾.

Uondána: Na pěkném, s obvyklou bystrotou psaném a mnoha doklady opatřeném článku J.Zubatého⁽²⁴⁷⁾ je jeden kaz: protirukopisný odstavec, který je tu koncipován s příděchem

nenávistné ironie - a to vždy kalí zrak i rozmysl. Námitka chce říci, že verš "a tak uondána běsta" by mohl být ve středověku obscénním se vztahem na Veleslavínův doklad "undati = cacare". Předně nejsem přesvědčen o tom, že "undati" sem patří. Může být spojeno s latinským "unda" (voda, vlna) a vzniklo by slovo stejně "makarónské" jako "montiti = lháti". Dále je nutno mít na mysli, že ne každá předpona by mohla mít u tohoto slovesa, ať je jeho etymologie jakákoli, obscénní význam. Postavíme-li vedle sebe, jak to činí též Zubatý na uvedeném místě, slovesa "ondati" nebo "onditi" a "dělati", vyplyne nám jasně, že im obscenis může být pouze verbum simplex, dále předpony na-, vy-, snad po; doklady nemusíme uvádět. Za třetí se zdá, že je rozdíl mezi "onditi" a "ond'ati", tedy s "d" a "di" proti tvrdému kořenu, který tuto příhanu neobsahuje. A za čtvrté: kdyby bylo možno středověké "uondati" takto vykládat, bylo by slovo dávno zmizelo na základě známého jazykového zákona o tlumivosti (o ní Novotný⁽²⁴⁸⁾), jež záleží v tom, že místo původního významu, nesoucího se do sféry pohlavního života nebo vyprazdňování těla, nastoupí výraz opisný, mírnější, který však brzy jde touž cestou jako slovo původní. Tak vznikají řady jako třeba "kurva" "nevěstka" - "holka z ulice" apod. Ale slovo "uondati" žije dále a každý je chápe jako běžné synonymum za "unaviti se", slovenské "ukonať sa". Bylo by bývalo pro českou filologii užitečnější, kdyby byla za dlouhá léta své jinak plodné a významné existence provedla řádný jazykovědný rozbor RZK, protože bychom se nyní nemuseli zdržovat odklizením smetí, které kdekdo pokládal za svou národní povinnost na Rukopisy "naondit".

Hlahol: Proč se náhle stsl. "glagol" (u "golgol"), z něhož je význam "slovo, řeč" nepochybně sekundárně odvozen, zbrání proti RZK? Slovo je tvořeno onomatopoicky a podobně jako polpol - plápol, porpor - prapor. Je tudíž "hlahol, zvuk" starší a původnější než odvozený smysl "řeč". Ostatně lze citát interpretovat i takto: Zazněla řeč trub a kotlů (proti řeči zápasníků a pořadatelů).

V chladnú zemiú: Slovanské jazyky mívaly předložku "v" i tam, kde se nám to zdá cizí a nezvyklé. Ze stsl. Známe spojení "v moře, v horu, v pout", i když zde všude očekáváme "na". Snad by bylo možno se odvolat i na básnickou licenci: autoru možná tanula na mysli "chladná země" jako "chladná tráva", z níž se rozšíří nepříjemný pocit po celém těle. Nejspíše je tu však hlavním důvodem metrum: skladatelé končili myšlenku zároveň s veršem a dovolovali si k tomuto cíli volnosti, spíše než by se utekli k nebásnickým "vycpávkám" veršů.

Unavena: Není doloženo jen "naviti", ale i naše unaviti. "Kněz unaviv sie chodbú; unaveni ot duchov nečistých"⁽²⁴⁹⁾.

"Obzíra": "obzřieti" je doloženo⁽²⁵⁰⁾.

Pláčem holubíným: Zbytečné konstruování shod s ruštinou, neboť je to běžné a zde dokonce i "správně staročeské" posesivum k i-kmenům, k nimž "holub" patří dokonce jako vzor. Spíše bychom se mohli ptát, proč není v archaickém Záboji jmenné sklonění "holubin", ale zdá se, že si instrumentál tito básníci u adjektiv tohoto typu neoblíbili. Snad se vyhýbali stejnozvukům, např. zde "pláčem holubinem", ač "krajiny Neklaniny" by mohly být naopak pokládány za zárodek asonancí a rýmů.

Najnížeje: Viz kapitolu o stupňování adjektiv a adverbií.

Varyto: Slovo, které si vyžádá ještě hodně filologické práce. Z řečtiny pochází "barbitos", ač i to je cizího původu. Hláskoslovná změna při přepisu cizích slov je správná: Varavas - Barabáš, staroruské "vat" z řec. "batos", nějaká dutá míra. Východiskem zkoumání by mohlo být snad i slovo "warda" - "harfa"⁽²⁵¹⁾. Kromě toho se nemohu zbavit dojmu, že je "varyto" někde přímo doloženo, snad ve slovenském textu ze 17. Nebo 18. Století.

Úsilno: Námitka padá, neboť dokladů pro význam "násilný" je v stč. Mnoho. "Úsilé rtóv; úsilny rucě; daj nám, Bože, srdce, jehož by jedno úsilé nepřemohlo; úsilé mých bratří tichú myslí sněsti"⁽²⁵²⁾ úsilny muky; muž úsilný.

"Vesna, Vesno": není doloženo jen v moravských nářečích, ale i v Žalt. Witb.⁽²⁵³⁾, jehož vydavatel Gebauer (tamtéž) poukazuje přímo na slovo "Vesna" v Žalt. Kapit. Víme také, jak toto "vesno", které není v žádném jiném slovanském jazyce, vzniklo: ustálil se nejdříve bezpředložkový lokál "vesně" a když tyto útvary vyhynuly, bylo slovo vzato za neutrum a přejmenováno na "vesno" podle "léto" a "jaro".

"Bíti se v čelo" není rusismus, neboť "bíti čelem" (o zemi na pozdrav) je zřejmě orientálního původu a něco zcela jiného. Bíti se v prsa nebo v čelo je křesťanský i pohanský náboženský úkon.

"Rozhrušichú": Etymologie z polského "gruchati" i "gruchnutí" jsme si ovšem povšimli. Sloveso asi souvisí též s litevským "grusti", tj. roztloukati na kusy. Význam se znamenitě hodí do souvislosti. "Krušiti" patří etymologicky zcela jinam. Hanka znal?

Bratř: Je žádáno "bratřie", je to však správný starobylý i-kmen jako "druž, kněž" apod. Nepochybný doklad pro "bratř" je v Mandevillu⁽²⁵⁴⁾, ale Gebauer prohlásil za omyl⁽²⁵²⁾. Čeština byla velmi bohatá na výrazy tvořené tímto způsobem. Oberpfalcer⁽²⁵⁶⁾ cituje porůznu "bedač, žebrač, bohač, hnilač(lenoši), hornač, krutač, lodač, podlač, zbojnič, psovač, mojat'(moji lidé), mlad', otroč, draň, papluž". Některá z těchto slov jsou asi velmi stará (mlad'), jiná novější.

"Pěnce": Zachováno zřejmě v MJ Pěňčice a v OJ Pěňčík.

Rozkosem: Věcně se jistě lépe hodí výklad "různými cestami" než "(k) rozkošem". Slovo "kosý" je známo z různých variant "úkosem, pokosmo" užívá zvláště Štítý⁽²⁵⁷⁾. U něho jsem zahlédl též podobné "oklikem".

Úporno králu: Jako "odpor" nebo "vzpoura" jistě není toto slovo nic nevysvětlitelného nebo ojedinelého. Spojeno s dativem (incommodi?).

Parob: Předpona "pa-", jak již uvedeno, zesiluje a dává slovu smysl "mrzký otrok". Podle Machka⁽²⁵⁸⁾ nesouvisí vůbec "rob" a "robě", takže by byla etymologie odpůrců a snaha o spojení obou slov vůbec bludná. Staré je zřejmě i "robotěz". "Padělatel" se moudře vyhnul kořeni "rab", neboť to by mohl být rusismus. Není tedy "parob" novotvar, ale výraz velmi starý. K předponě pa- se dá ještě uvést vulgární "pabl", které je sice velmi hrubé, ale duch jeho tvoření, smíme-li tak říci, je týž jako nálada rozhněvaného Záboje.

Nohu v krok a ruku v braň: Byl by to jistě básník velmi bídny, který by lálal Záboje (prohlašovaného kdysi za největší českou epickou skladbu vůbec), i z takových zdrojů, jako byly německé vojenské povely z XIX. Století. Ostatně se tu nemluví nic o pochodu, neboť Luďkova výzva je spíše míněna jako výstraha k připravenosti. Kázeň a organisovanost starých germánských bojovníků je několikrát písemně doložena. Uvádím méně známý citát z Isidora z Beje⁽²⁵⁹⁾. Tito severští národové, štít vedle štítu, v těsných řadách zde stáli jako ledová hradba, urostlí, s nesmírnou silou v údech, nepohnutě, neotřesitelně; nebylo je možno ani prorazit ani rozehnat ohromnými shluky jízdy; železnou pěstí shora dolů, z celého srdce vedli své údery.

Krupobitie: Vedle "hradobitie" jsou i jiná komposita toho druhu, např. "vlnobitie"⁽²⁶⁰⁾.

Tasiti: slovo staré, neboť už u Husa⁽²⁶¹⁾ je ve významu přeneseném: "Vytasí se z nich mnohý..." tj. s důvody takovými a takovými.

Zbrocesta: Kořen "broc-" je doložen, a to v místních jménech typu "Brocno", jehož

etymologii uvádí Profous⁽²⁶²⁾. Stsl. "brošt" = purpura, v botanice kořen červený, rubis tinctoria.

Luděkova prsy: Flajšhansova námitka je podivná. Že tu máme duál, je na první pohled zřejmé ("prsy... sie roskočista"). Rod je ovšem mužský a tvar správný. Doklady ze XIV. Století pro tento rod např. Modl⁽²⁶³⁾ "svými prsy" a dat. "prsóm". Zřejmě bylo v češtině od pradávna heterogenní a snad tu padá na váhu i to, že jde o prsa mužská, čemuž v normálních stsl. a stč. textech nebývá.

"Neupúšcej búřit": čtení je nejisté, neboť -t je škrabáno. Text byl tedy původně opisovači nesrozumitelný. A opět se zdá, že tu byla kdysi nosovka, totiž "-e", prose. Participium by tu bylo náležité.

Opěti: starší než "opět". Obdobné archaismy v EJ, ale v mladších RK jich zákonitě ubývá.

V tomto odstavci Komárkových poznámek je hodně námitek, jež byly již souvisle probrány výše, např. "rozepě, zvěsty, divá, sup. vyhubit, širý" a další.

Srdice: Námitka je lichá a nebyla by nikdy vyslovena, kdyby zde byla provedena od počátku přesná hermeneutika textu. "Srdice" totiž není a nemůže být zdobnělina, protože logické schéma tohoto odstavce, skládajícího se hlavně z irrealních souvětí podmínkových, je jednoduché a důsledné: každé předvětí se týká krahujece (masožravý noseč, ostré drápy, srdice udatno) a tam nejsou zdobněliny na místě. Ruský bohatýr ovšem, i když ho země stěží unáší, má "silušku", v české poesii tomu tak není. Odchylnost tvaru místo "srdce" lze různě vyložit, nejpravděpodobněji analogií podle "srditý", srditi se (zlobiti se) a zároveň jako metrickou licenci, neboť počet slabik je tu zachováván velmi přísně do schematu celkem pravidelného, od ostatních básní RK značně se lišícího. Že uměl básník tvořit zdobněliny správně, dokazuje třeba Jelen⁽²⁶⁴⁾, kde je náležité "srdéčko". Obdobně bývá vytykáno chybné deminutivum "zemica", že to znamená "panstvíčko". Ale to je slovo spíše zveličené jako novočeské "babice, palice", stsl. a staroruské "vodica" (svěcená voda), též vřdovica a ovšem i stč. "ručicě" v Alx., kterou jeden bojovník ut'al druhému⁽²⁶⁵⁾, nikoli "ručku", ač se to přepisuje z vydání do vydání. "Slunce" a "srdce" jsou snad od původu deminutiva, ale tento významový odstín se dávno vytratil stejně jako u rodinných vztahů: "ot-otec, stryj-strýc, uj-ujec, máti-matka".

"Braně": Je nutno číst takto, nikoliv "braň je", už proto, že v RZK je takřka důsledně vždy "jest"; uvedená úprava je i stylisticky nevhodná. Pro tvar "braně" podle "duše" znám doklad z počátku 15. století⁽²⁶⁶⁾, nevěda, zda je nejstarší.

Věza: Věc je zcela jasná. Je to přechodník přítomný od primárního "viezti", vlastně "vézti", analogická odchylka ve střídnici za nosovku místo žádaného "vaza". Je samozřejmé, že tento kořen původně mohl znamenat jen a jen "vázati" a že "pletení" nebo "vyšívání" je odvozené.

"Mútný": místo "smutný", tvar původní, neprefixovaný. "Mútití" "vodu" i "mysl" je ovšem běžně doloženo i mimo RZK.

Dráp: Rozvětvenost slovesných tvarů "drápati, drápnouti, drápiti" a dokonce "drapkati", řecké "drepó" dokazuje, že je to původní kořenné jméno v prvotním významu "věc, která drápe", tedy celý pařát, jak Komárek správně konstatuje.

Viola: patří do naší úvahy o latinisujícím psaní písmen "v,w,u". Tak i zde.

Kyprý; zemica: Etymologie slova "kyprý", které má souviset s litevským "kuplus", košatý, i když se mi nezamlouvá, odpovídá jistě spíše významu dnešní "kypré země". Také zde je v ostatních stč. spisech "kyprý" jako "rychlý" ve významu odvozeném. V převážné většině mluvníc a slovníků čteme "kyprý" = "foraminosus", průlinčítý". Lépe je vyjít ze slovesa "kypnoti", jako

máme "trnouti" z "trpnoti", "tonouti" z "topnoti" a další. U Klareta je "kyprý" "recens" s obojím možným překladem. "Kypký"⁽²⁶⁷⁾ je "prudký, kypící hněvem". Slovinsky "Vse je kipelo v něm" je "byl velmi rozezlen". Sekundárním vývojem - jako "kyprý-rychlý" vzniklo i bulharské "kiper" - "hezký". O významu a tvaru "zemica" viz od poznámkou "srdice". Znamená tedy "kyprá zemice" "zemi bohatou, rychle vyhánějící rostlinstvo", případně i jakoby "košatou", načechranou.

Pochlád(e)ček: Známe z novější a nářeční češtiny přes dvacet výrazů podobně tvořených, tedy s předponou "po-" a zároveň se zdrobňujícím sufixem. Komárkův výklad vzniku slova "jíti do chládku" je nesprávný. Nejde tu o hypostasi - zvěcnění předložkového výrazu, ale o skutečný oslabující prefix; čeština je v tomto směru neobyčejně plodná. Upozorňuji aspoň na dva nejdůležitější doklady: pro starší češtinu "pomlsek"⁽²⁶⁸⁾ a z nářečí (spolu s ruskou modifikací) "podarunek, podarunok, ale i rus. podarok". Máme i "pomenší, pokratší, podelší, povětší", patří sem i "počerný" aj.

Dále je třeba, aby konečně zmizela vyvozovaná koincidence s Písní pod Vyšehradem, kde žádný "pochládeček" není. Dosud se špatně rozumělo jak příslušnému verši, tak i celé úvodní sloce PV. Básník tam totiž říká - volně upraveno - toto "Jako stojí Vyšehrad po strach cizincům (aby jim naháněl strach, stč. "po" s akus.), tak je pod skalou - idylicky - vyrostlá "síla chrastí" po chládeček mil, aby skýtala chládek. Tím odpadá i zdánlivá stylová nejednotnost PV.

"Doběhnu": Opět jedno ze základních sloves, od něhož při rozvoji vidového systému odvozeno durativní "běhati" a dokonavé "běhnúti", ač je samozřejmě lépe odvozovat všechny kratší tvary od "bieci", jak činí ruští a sovětští lingvisté. Odkazujeme v této souvislosti na "běhlú ženu", kterou cituje Němec⁽²⁶⁹⁾; tím sice není ještě dokázána přímým dokladem existence slovesa "bieci", ale - v hlubších souvislostech uvažováno - nemohlo nebýt. Ostatně jsem četl i přímý doklad: Ve Flajšhansově slovníčku k RK⁽²⁷⁰⁾ "zlí zabyehú" (3.os.praes)⁽²⁷¹⁾.

"Přižech": Archaické bez vkladného -d-, které zde původně nebylo. ("ždímati" je novotvar, vzniklý až vývojem). Na slovu není nic hrubého, neboť prapůvodní význam je "stisknouti v chuchvalec" i jiné významové odstíny u Machka⁽²⁷²⁾.

Bolný: je doloženo v kladském nářečí⁽²⁷³⁾.

Parohama: Zde vznikl omyl, neboť mně dostupné fotografie i vydání mají zřetelné "parohoma". Metaplasmus podle a-kmenů je ovšem ve XIV. století možný a v "pravých" staročeských spisech dosti častý, ale jazyku RZK by to bylo vážně na újmu. Správné čtení je i v rukopise RU (MPKV + Jelen).

Těžný: Bylo by možno vysvětlit z komposita "obtížný", ale je to zřejmý písařský omyl místo "Těžký" (viz též RU). "Těžký mlat" je doloženo v RK ještě dvakrát, "těžký" v jiné souvislosti rovněž dvakrát.

Leží - leže: I zde je nutno konfrontovat s Jelenem ze XIV. století starší rukopis RU. Sloveso je tu zřejmě dvakrát, ale poprvé jako praesens "leží" (bezprostředně po vraždě), po druhé jako nedokonavý aorist "leže", kdy tělo již prorůstá dub svými kořeny.

Žalniem: Je nutno čísti takto, nikoli "žalním" a opět je záhodno dát přednost čtení RU.

Usvědevsí (pomrzavsí, rozkvetavsí): O tvarech těchto veršů podali již obránci dobré výklady. Byla tři slovesa od kořene "svod": "usvěditi, usvadnúti" a "usvěděti" se zanedbanou jotací (jak je časté ve východočeském nářečí), a to máme zde. Naprosto nesdílím názor Komárkův, že tu měla být spíše participia sloves dokonavých. Naopak, neboť básník tu dokázal skvělý smysl pro vidové odstíny: děj je komplexní, uzavřený, ale slovesné tvary zároveň

dokazují, že probíhal delší dobu: odkvétání, mrznutí a vadnutí se neděje rázem. "Pomrzavši" je patrně moravismus, neboť tam se dodnes říká "zmrzati" jako nedokonavé. Z těchto důvodů je tu také užito složeného preterita, neboť děj trvá z minulosti do přítomnosti. Už proto by si Róže zasloužila vysokého ocenění.

Analogických dokladů znám několik: "Tři králové poklekavše... ukazováchu"⁽²⁷⁴⁾. Čas sie blíží k tomu, hodovavše jíti k domu, jědše dáti mísu druhú"⁽²⁷⁵⁾.

"Pýtati": Je-li doloženo v stč. jen "vzpýtati", patří toto sloveso opět k archaismům RK.

Rukopis Zelenohorský

Objev Ivanovovy komise, že RZ je palimpsest, jehož spodní písmo pochází snad z XIII. století, řeší, jak již bylo řečeno, některé hláskoslovné problémy této památky ve vztahu k chronologii vývoje nosovek, přehlásky a jerace. O tom bylo mluveno v příslušných odstavcích a nebudeme se vracet ani k uváděným rusismům, takže zbývá jen několik postřehů k dílčím otázkám.

Ot, otný: Tvrzení, že tato slova vytvořil Hanka nebo jiný padělatel na základě primitivní etymologické úvahy, nezdá se mi objektivní. Je třeba znám prudký odpor Dobrovského proti těmto slovům, prý směšným, jako by Čechové mluvili v nejstarších dobách jen v kořenech bez koncovek⁽²⁷⁶⁾. Pro "ot" sneseno několik dokladů z nářečí, z jiných slovanských jazyků i z nápisů. Zdá se, že "ot" byl otcem rodu, "otec" hlavou rodiny.

Zbožiem: Bylo probráno při skloňování. Trávníček⁽²⁷⁷⁾ i Vážný⁽²⁷⁸⁾ vycházejí z tvarů na -iem jako pračeských i pračeskoslovenských.

Rodný bratr: Je nutno prošetřit glosu MV, spornou, kde se toto spojení i s "rodnou sestrou" též vyskytuje.

Mezu: Totéž. Gebauer⁽²⁷⁹⁾ tento tvar ještě uvádí a pokládá za nepřehlasovaný k "mezi". Domnívám se, že je to spíše duál "mezú" proti lokálu sing. "mezi". Protože bratři i jejich nároky jsou dva, hodí se sem číslo dvojné.

Chrabr: má být po zániku jeru jednoslabičné, ale jádro básně vzniklo patrně v době, kdy byly jery ještě živé, jak dosvědčuje opětovaná předložka i předpona "se".

Kněžna: Námitka neobstojí, protože požadovaný výraz "kniení" neznamená původně "vládkyni", ale "manželku knězovu", "kněžna" pak jeho dceru. Novější "knieže" ke dítě knížecí, "knížátko". Libuše opravdu není vládkyni v pravém smyslu slova, také rozepři nesoudí přímo, ale přenechává rozhodnutí shromážděným lechům, vladykům a kmetům⁽²⁸⁰⁾. Ostatně je ve staročeských spisech již doložena i "kněžna" jako "imperatrix", např. v Passionálu⁽²⁸¹⁾ a v Klaretovi. O všech těchto otázkách psal způsobem dodnes aktuálním Jireček⁽²⁸²⁾.

Tetvy Popelova: Podle Palackého a Šafaříka⁽²⁸³⁾ doloženo v místním jménu "Tetvice". Výjimečně z oblasti koincidencí: o možnosti vkládání posesiv mezi genitiv určovaného substantiva a jméno určované nevěděli nejen Palacký a Šafařík, ale ani Šembera, který z této base napadal EJ. Hanka četl "Jetvy". Takových míst, kde Hanka nechápal ani nečetl správně Rukopisy, je asi sedmdesát a dokonce jich ještě přibývá: podle nejnovějšího čtení (snad Střemchova) je třeba v Čestm.16,11 nikoli "vet ti zbraně", ale "vésti zbraně", spíše však, myslím,

"vést i zbraně pójdi".

K etymologii uvádím též keltské "deva-du" a "teva-tu" ve významu "silný, mocný". Kořen je patrně i v slovenské "Detvě"⁽²⁸⁴⁾.

Sprosi: Doklady s akusativem byly již citovány. Předponu lze vyložit dvojím způsobem: buď je to fonetický přepis místo "Vzprosi", nebo spíše je zde "s-" za indoevropské ^xsu - pěkně poprosila. Podle Machka nalézáme toto "su" ve slovech "šťěstí, sličný, zboží, smetana, směti a smrt".

Utr: Tato stará předložka nebo příslovce s bezpředložkovým lokálem po něm následujícím je doloženo ve staroslověnštině, ale pokud vím, není ani v Ass. ani v Ostrom.Ev., které byly jediné Hankovi a ostatním možným padělatelům v době nálezů RZ dostupné. Předložky bylo užíváno, jak se zdá, při vroucnějším citovém vztahu. V češtině je dochována ve slově "útroba".

Jejá: Správné čtení i výklad podává první možnost z obou, jež uvádí Komárek. Jde o adaptaci, možná grafickou, původního "jejé". Věc patří částečně do skloňování, částečně do rozboru střídnic nasálů. Je možné, že v nejstarších dobách nastala u nich změna nejdříve v polohách dlouhých stejně jako ve většině slovenských nářečí, kdežto v polohách krátkých se skutečně nosovka "e" rozštěpila do dvou řad. Svědčily by proto právě tvary RZ "jejá" a "strojá" proti "světě Vyšehradě" a "pozákonu svatu". Je stěží možné, že by někdo na počátku XVIII. století znal střídnic za nosovky - tyto hlásky objevil teprve Vostokov asi dvacet let po nálezů RZK - a věděl, že v historické době musí akceptovat (kromě občasných výjimek, pramenících z analogií) "svatu", ale "světě" a "čeledina".

(J)ideže nebo spíše jiděže: Zjištění, že toto slovo je ve staré češtině nedoloženo, nám nepomůže. Je nutno rozebrat souvětí v RZK, zejména však hypotaxi, v níž se neustále setkáváme se zájmeny a spojkami tvořenými z původních interogativ (kořen "ku") a demonstrativ (kořen "jo"). Stojí proti sobě: "ký, kteraký, kto - jenž; kda, kdy, kdaže, kdyže aj - jeda, jegda; kamo - jamo; zvlášť časté a zvlášť přesné "kako, kaký - jako, jaký; dokud - doňudž" apod. Kořen "jo" má své oprávnění tam, kde vztah obou vět je reálný, jedna je souběžná s druhou (v latině by byl indikativ), kořen "ku" bývá častěji tam, kde věta je závislá na ději věty řídicí (v latině bývá konjunktiv). Výjimky z tohoto pravidla, jež ještě Gebauer neznal a Zubatý si jen částečně uvědomoval (oba spíše jen počítali ve staročeských spisech frekvenci zájmen "který" a "jenž") jsou v RK a v EJ nepočtené; RZ je po této stránce snad nejpřesnější slovanský text vůbec, jaký je možno si představit. Není třeba dokazovat, že o těchto věcech neměl nikdo tušení kolem roku 1818. Domnívám se, že tehdy bylo třeba "kaký" považováno za starší než "jaký" prostě proto, že v nové češtině neexistuje. Je to vidět třeba z Lindovy modlitby ke Svantovitovi, kterou složil starou češtinou, jak si ji představoval, ve své Záři nad pohanstvem⁽²⁸⁶⁾. Zde se proti tomuto pravidlu zřetelně chybí - vedle mnoha jiných závažnějších prohřešků.

Pije: bylo probráno na vhodnějším místě. Nejstarší doklad v stč. spisech na plný tvar je snad v Žalt.Brn.⁽²⁸⁷⁾, pol. XIV. století.

Krkonoší: Protože etymologie jména "krkonoše" je dosud sporná, nelze se ke koncovce s jistotou vyjádřit. Šmilauer⁽²⁸⁸⁾ vychází z tvaru "Korkonos..." a podle výkladu Vasmerova⁽²⁸⁹⁾ je v názvu skryto slovo "krč", tj. palivové dříví. Potom by druhá polovina jména byla starý i-kmen "nosjъ" a smysl: hory, nesoucí palivové dříví" s náležitou koncovkou plur. na -í.

Une (lze také číst "juné") Jireček⁽²⁹⁰⁾ uvádí asi 20 jmen místních i osobních s tímto kořenem: "Uněj, Unka, Unětice" a mnoho dalších.

Vltorečných: Odsudek Komárkův se mi zdá unáhlený. Nikde není psáno, že toto kompositum souvisí přímo s "Vltavou", neboť máme v laštině "vltati", tj. prýštiti, které může, ale také nemusí se jménem největší české řeky souviset. Kořen "vlt" je doložen v několika jménech slovanských vod⁽²⁹¹⁾ a patří sem patrně i polský "Wawel" i jiná známá jména. Nešťastný Hanka odvozoval toto kompositum od "léto", jsa k tomu snad sveden stereotypním začátkem ruských letopisů ("v léto...", tj. roku...) a od "říčňý" tedy "zpcený, vyprahlý".

Rozvaděma: (jak jsme uvedli, možná "rozvad-jema"). Snad by mohlo existovat i sloveso "rozvaděti" ve významu téměř shodném jako "rozvaditi" (srv. "svářeti se" i "svářiti se"). Koncovka -em místo -en asi vznikla opět z přepisu staršího textu, v němž bylo patrně užito zkratky.

Rozenia dle svého: Domnívám se, že tu nejde ani o stáří, ani urozenost (a nejméně ovšem "porod", který tu viděli odpůrci bez zřetele k mnohostrannosti významu "rozenie"). Smysl je nejspíše "původ". Na nejčestnějším místě seděli možná - šlo-li o větší společnost - nejstarší z rodu, za nimi "rodní" synové, pak bratrance a levobočci. Podle W.Scotta (Wawerley) zasedali v tomto pořádku ještě v minulém století skotští horalé, seskupení do svých rodů (clanů), jejichž příslušníci, mimochodem řečeno, nosili vedle zbraní i malé, snadno ovladatelné strunné nástroje (vartya?).

Věščbám vitzovým: Vitz = Svantovít? Toto místo je temné a zasloužilo by crux philologorum. V žádném případě nejde ani o věštby, ani o hrdinské písně. Tradičních představ o Libuši - věštkyni (při tom může tanout na mysli i Vergilius jako "pius vates") je nutno se zříci, protože nic takového se nehodí do kontextu. "Věštby" jsou tu zřejmě soudní výroky. Kromě toho běžně přijímaná konjektura "vítěz" není asi správná. Zkrácené názvy toho typu jsou hojné v polštině: Radzk, Redzk, Budz a další, od dob velmi starých⁽²⁹²⁾. Příklady u Tazsyckiho. Kloním se k názoru, že verš je nutno ponechat v této podobě a buď jej ponechat jako o slabiku kratší nebo akceptovat zaniklý jer - snad ve slově "věščbám".

Proglédati: Asi novější přepis staré nosovky. O jaké doklady se můžeme opřít? Jestliže o památky ze XIV. století, tedy "ohledy" v Leg.Kat.⁽²⁹³⁾.

Se bratroma: Považuji návrh na čtení "se, bratroma" (hle...) za méně vhodný než tradiční čtení. Předně je to zbytečná veršová výplň, jaké v Rukopisech sotva najdeme. Kromě toho tu mohla být prothese a čtení "se hbratroma", i když se to zdá překvapivé a podivné. Ale pro "bratra" je předpokládán indoevropský pravev "bhrātara", lat. "frater", řecky rovněž ("fratér"). K věci pro první informaci J.Stanislav⁽²⁹⁴⁾ a s dalšími odkazy na literaturu. Je i doklad ze staročeštiny⁽²⁹⁵⁾ a před "pán" se předpokládá toto "h-" běžně. To vše není arci nutné, neboť tu mohly být všude ještě jery: Ve Friz. čteme "se nebesse, se sopirnikem (soupeřem), se zlodejem".

Moje výpovědi: Jediná odchylka proti pravidelnému duálu v RZ. O tom, že dvojná čísla mizela nejdříve u zájmen, jedná Šachmatov⁽²⁹⁶⁾ a V.I.Borkovskij - P.S.Kuzněcov⁽²⁹⁷⁾.

Směřil: Možná, že se novodobým výkladem text opět neprávem modernisuje a humanisuje. Ve stsl. značí "směřiti" též "pokořiti" a je možné, že Libuše neříká: "dohodněte se s bratry a smiřte je", ale "udělejte s bratry pořádek".

Glasy - správně glazy: Podle Komárka je toto parlamentní hlasování absurdní. Ale zdá se, že tu byl dosud rukopis špatně čten. Obránci se již téměř dotýkali prstem pravdy, neboť si všichni uvědomovali, že tu jde o nějaké hmotné předměty, které byly sbírány do osudí a počítány. Poukazováno na jantarové kuličky různých barev "glaesum"⁽²⁹⁸⁾. Ale máme i ve staré češtině slovo "hlazec", odtud "oblázek", základem je "hladký", doloženo u Klareta a jako základ MJ u

Šmilauera⁽²⁹⁹⁾. Také Zwiegincev⁽³⁰⁰⁾ cituje k tomu materiály ze staroruských archiválií. Metaforickým přesunem nabylo slovo "glaz" v ruštině smyslu "oko". Předloha, z níž byl RZ přepisován, zřejmě nelišila "z" a "s", písař již neporozuměl originálu. Hlasovací kaménky se daly snadno počítat a užívalo se jich patrně od nejstarších dob, neboť stačilo určit "většinu", o níž se snad v RZ také mluví, tedy rovnost - nerovnost odevzdaných kuliček. Z toho asi též opis "glasy číslem preglédati", tedy stanovit vzájemný poměr jejich počtů.

"Vstanu, máchnu": bylo prohovořeno v úvaze o vidových a časových poměrech v RZK.

Jarým turem: srovnávací instrumentál je všeslovanská zvláštnost, doložená i ve staré a nové češtině, nářečí v to počítaje. Komárkova připomínka, že některé zdánlivé případy zde citované jsou ve skutečnosti instrumentály "způsobové", je zcela správná, ač ještě A.Gregor⁽³⁰¹⁾ sem řadí i případy jako "přišla sem mladým děvčetem" neprávem. A přece lze rozdíl mezi oběma druhy instrumentálu snadno vymezit. Tam, kde jde o doslovné pojetí, máme instrumentál způsobový, kde jde o srovnání, instrumentál srovnávací. Někdy ovšem není také jisto, jak hlavní slovo vyložit ("Krev potůčkem teče" může a nemusí být srovnání). Zcela nepochybné doklady, odpovídající sousloví "jarým turem", jsou např. "Dům hořel drtem"⁽³⁰²⁾; "bylo sie tobě zdiu za právo postaviti" Dal.⁽³⁰³⁾ "baby skřietkem k čertu vzletie"⁽³⁰⁴⁾; "stát pánečkem", porůznu v dialektch "namedlete ten satin bílém prádlem"⁽³⁰⁵⁾. Pěkně je vidět rozdíl mezi oběma pojetími ve rčení "Toulali se vagabundama". Je instrumentál způsobový, jestliže se tuláky skutečně stali, srovnávací, jestliže se jim jen podobali.

"K nim sie zmijsa vnorí": Tuto variantu považuji za správné čtení: archaismus je v tom, že zájm. "jen" je tu vztažné bez "že", způsob nepříliš častý ve staročeské literatuře. Tak i v Záb. "Dvba syny, její hlasy přecházesta v mužská..." "Vnořiti je správné, "vznořiti" zbytečné. Na podporu tohoto čtení též Os. jméno "Vnor" a osada "Vnorovy".

Zapodobno: jako "zavěrně".

U-už(e): ve stl. je "u" doloženo. Jasně je, že "už" je ze staršího "uže", a to zase je zesílené "u". Příklonka zde nemohla být, neboť by činila verš o slabiku delším.

V Němc(i)ech: Jak již bylo řečeno, buď analogie podle o-kmenů nebo podle i-kmenů.

(J)iskati pravdu: Akusativ vždy míří na celkek, genitiv na části, případně na něco povšechného, neurčitého. Zde jde o "právní případ" zcela určitý, proto je akusativ na místě. V biblických stč. textech nebo vůbec památkách mravoučného nebo náboženského zaměření bývá genitiv - kromě důvodů, které jsme již objasnili - také proto, že se tato tvorba kloní k reflexi a k didaxi a nemluví tudíž mnohdy v pojmech konkrétních, ale spíše povšechně míněných, v obecných sentencích, kde je objekt teprve hledán nebo chápán partitivně.

Doplňk: přehled opuštěných námitek proti RKZ, nové námítky

Tento odstavec připojujeme pro potřeby obrany, případně jazykového rozboru vůbec, aby obhájci věděli, jakou cestou se dále ubírat a měli přehled o tom, které dosavadní námítky - a mnohé z nich byly kdysi pokládány za velmi významné - jsou autoritou nepochybně vynikajícího odborníka Mir. Komárka odsunuty stranou. Není tím řečeno, že se jimi nebudeme v připravovaném úplném rozboru RZK a přidružených památek zabývat vůbec, protože mnohé z nich nás přivedly k objevování a řešení stěžejních problémů sporných textů.

Dosud platily Flajšhansovy "Poznámky" k vydání RKZ z roku 1930, pořízenému jinak se

vzornou filologickou přesností a pečlivostí, za soubor snad všech námitek, které byly kdy proti Rukopisům vneseny. Níže uvedené sestavení zahrnuje z nich ty, které Komárek buď zcela opustil, nebo za neprůkazné uznal, případně sám úspěšně vysvětlil a příklady ze staročeského písemnictví doložil. Je ovšem též několik námitek nových, které uvádíme v závěru a z nichž jsme již k některým zaujali stanovisko na předchozích stránkách.

A. Opuštěné námítky:

- 1) rozkacený nedolož.
- 2) sie chasa mu (slovosled)
- 3) si - sobě
- 4) hovořiti, hovor,
- 5) OJ Oldria jako zkrácené
- 6) bujná hlava
- 7) chrabrý
- 8) prapor m. praporec
- 9) na vrše m. na vrchu
- 10) mlčie, kúřie atd.,
- 11) projasňuje sie
- 12) vše tichúnko nebo všetichúnko
- 13) po jutře - po jutru
- 14) hlása otvořiti
- 15) cválati
- 16) hromný
- 17) rozlétnu sie aor.,
- 18) vlastice m. vlastce
- 19) dlúhým tahem
- 20) vyprostitel
- 21) gen. plur. "muž"
- 22) kot
- 23) pleňúcím m. plenícím
- 24) dřevo-drva, ne drvo-dřevo aj.,
- 25) nastojte = hle
- 26) "ne" ve významu "ale"
- 27) luna
- 28) obvlečena
- 29) ňadra m. nadra
- 30) děva

- 31) vypadnuchu m. vypadechu, vypadú
- 32) voji, správne prý "vojmi"
- 33) do řad - v řady
- 34) rachot - hrochot
- 35) oheň búrě m. búrný
- 36) jarobujný
- 37) postúpati (kupředu)
- 38) odoleti
- 39) po sobě hnachu
- 40) ande = a onde
- 41) u povodňu
- 42) bystrá kopie
- 43) noc rozvalí sie (hrubé)
- 44) stanu - spr. stanovi (dat.).
- 45) mknuchu sie - mčiechu sie
- 46) dodáše m. dodadiéše
- 47) juž juž
- 48) vzdál
- 49) rosný
- 50) Věstoň nedolož.
- 51) skvrno nedolož. Schandfleck
- 52) chvalno a nechvalno
- 53) sie = ona
- 54) chlumský
- 55) na plecech m. duálu
- 56) dščevý m. deštivý, deštný
- 57) břeskný
- 58) draket
- 59) uh, citosl.
- 60) hadlivě
- 61) podáše m. podadiéše
- 62) tesajúciem - tešúcím
- 63) dajú m. dadie
- 64) úže - húže
- 65) v sěmže
- 66) dlužna oběť

- 67) vsedni, imper. chybný
- 68) chybějící spojka "ale"
- 69) poznaje m. pozná
- 70) červený má být jednoslab.
- 71) dada m. dav
- 72) vzprieoci inf. nemož.
- 73) nižní
- 74) lsknula sie
- 75) Morena
- 76) nesžen m. nežžen nebo nesejžen
- 77) hluk
- 78) úpěchu m. spěchú
- 79) skadeření
- 80) páni
- 81) kotli
- 82) mužie jako oslovení
- 83) zemanka
- 84) děvicie m. panna
- 85) Srpoš, Spytibor nedolož.
- 86) gen. mečí
- 87) v chladnú zemiú, rusismus
- 88) hrdivý
- 89) akus. diva tura
- 90) opěšalý
- 91) Bolemír, Lubor nedolož.,
- 92) zevzni jako aorist
- 93) hluboký les
- 94) ot muža k muži, ot silna k silnu
- 95) Zdola m. zdolu
- 96) baťa v jiném významu než "starší bratr"
- 97) cuzí = německý
- 98) hlasy přecházesta v mužská
- 99) s prsú
- 100) lisí nedolož.
- 101) dýmем jest nám velenie
- 102) krupobitie

- 103) potvoro hadóv
- 104) tasi meč
- 105) bēs v tě
- 106) chopi svój mlat - germanismus
- 107) udatý
- 108) Luděkova prsy
- 109) Svoji křídle
- 110) šedý m. šerý
- 111) dobúří pomsta
- 112) nebojú sie (jak četl. Fl.)
- 113) bohovóm
- 114) němý les
- 115) tobě srdice bylo - latinismus
- 116) krátké věty ve Zbyhoni
- 117) úsvětě - úsvitu
- 118) přide (přijide)
- 119) zemicě
- 120) vymýtěno
- 121) v pochládečce m. -ku
- 122) záchod - západ
- 123) bolný
- 124) tlupa
- 125) kamének nenadjidech m. gen. záporového
- 126) v zimě m. zimě
- 127) leťal
- 128) pravopis "rs"="ř" jen tam, kde se "z" píše jako "s".

RZ

- 129) sesypavši m. ssuvši
- 130) oplákavši, vyplákavši
- 131) Trut
- 132) Vítězovým
- 133) rozřěšiti
- 134) nebudete-li m. "pakli" a pod.
- 135) rozmyslechom m. -i-
- 136) poganěnie
- 137) desky

B. Námitky nové nebo obnovené:

- 1) trčíú
- 2) velím
- 3) druhý ke druhému - druh k druhu
- 4) kto rozplaka hlasy - moderní
- 5) ny pozýva m. nás pozýva
- 6) neže m. správného dřieve než
- 7) zře krváceti, neupúščeť búřit - žádána participia
- 8) zbraně m. zbrani (plur.)
- 9) hlahol = řeč, nikoli "zvuk"
- 10) v zemiú pade m. na zemiú
- 11) ženi m. žeň, imper.,
- 12) parohama m. parohoma
- 13) těžný
- 14) bě sie sdiati, žádán vid nedokonavý.

Shrnutí

Naším cílem bylo vyjádřit stanovisko k stati Miroslava Komárka "Jazykovědná problematika RKZ" v VII. části Sborníku ČSAV "Rukopisy Královédvorský a Zelenohorský", Praha, 1969. Studie uvedeného autora vyniká podle našeho názoru větší objektivitou, systematičností a samostatným řešením některých sporných otázek proti ostatním oddílům Sborníku, které se zdají spíše kompilačního charakteru.

Ani práci Komárkovu, ani naši recenzi nelze ovšem považovat za úplný lingvistický rozbor RZK, neboť taková analýza, kterou obrana Rukopisů připravuje, musí postupně a organicky probrat všechny gramatické kategorie textu, tedy pravopis, hláskosloví, kmenosloví, morfologii a syntax.

Pravopisem a hláskoslovím se RK hlásí do druhé poloviny XIV. století, ale ostatní mluvnické jevy jsou starší. Přitom nejde o umělé napodobení pravidel vytyčených Dobrovským, protože jazyk RK je plně důsledný ve všech jednotlivostech včetně těch, které poznala a vysvětlila teprve nejnovější lingvistika; odchylky se ovšem vyskytují, ale je jich v zásadě méně než v uznávaných stč. památkách XIV. století. Kromě toho je možno ve všech kategoriích statisticky dokázat, že některé básně RK, totiž Zábój, Čestmír a Jelen jsou staršího původu než ostatní části kodexu. "Jaroslav" je moravský, "Čestmír" jeví mnoho styčných borů s nářečím kladským a polštinou. Jádro RZ pochází z IX. nebo X. století, ale jeho přepis, zkoumaný v minulých letech methodami exaktních věd, je mladší a je nutno jej datovat - pokud jsou k tomu spolehlivá kritéria - nejspíše do století XIII.

Rozbor Rukopisů nelze provést bez zřetele k ostatním sporným památkám připisovaným Hankovi, tj. Mil. písní krále Václava, Písní pod Vyšehradem, glosám Evangelia sv. Jana, Libušinu proroctví a sporným vpiskům slovníku Mater verborum. Všechny tyto texty se od sebe i od RZK nápadně liší a byly vytvořeny v podmínkách dobově, krajově a stylově různých, takže naprosto nemohou pocházet od novodobého padělatele. MPKV a MV jsou psány jazykem středočeským, RK - kromě uvedených nářečních prvků - východočeským.

Jak Komárek, tak recenzent přihlížejí až na druhém místě k tzv. koincidenčním chybám, tj. k domnělým omylům, jichž se dopouštěl předpokládaný padělatel Václav Hanka; je totiž mnohem více neshod mezi jazykem RZK a učením Hankovým i Dobrovského než paralel.

Námítky proti RZK dělí Komárek na závažné a méně významné. Recenzent zachovává jeho logický postup, i když to může vést ke zdání nesoustavnosti a k nebezpečí opakování některých dokladů a důvodů.

Jmenných adjektiv v přívlastku, jichž od starších básní k mladším zákonitě ubývá, je užíváno v zásadě tam, kde tvoří se svým substantivem pojem, jenž je tím již dostatečně určen nebo toto vymezení nepotřebuje, jinak jsou v RZK převahou adjektiva složená, tedy se "členem".

Adverbia na -o byla i ve starší češtině hojnější, jak plyne z dokladů. Jejich ubývání vysvětlujeme s Trávníčkem jako adverbialisaci doplňku.

Komposita v RZK (hlavně adjektiva) jsou "epická" a způsob jejich tvoření těsně navazuje na OJ a MJ; ve XIV. století a v mladší části RK mizejí. Spojky "a" a "i" ukazují svou frekvencí na starší stav, neboť "i" je mnohokrát častěji zastoupeno než "a", které má spíše význam odporovací. Zájmeno "sien" je naprosto správně skloňováno, ač ještě Gebauer uvádí některé tvary jen jako předpokládané; proti "ten" se vztahuje na předměty bližší a v důrazové podobě se objevuje spíše před jménem, k němuž patří, v nedůrazové (v EJ) za ním podle výzkumů

Kurzových. Zájmeno "če" je kryto tázacím i vztažným "pročež" a vyšší frekvencí tvaru "česo" proti "čъso" ve stsl. Důkazem existence tohoto archaismu je i gen. a dativ "čeho, čemu", nikdy "čho, čmu" proti doloženému "jho, jmu". Kondicionál "válel bysi" je tvar lidový, neboť v běžné řeči bylo nutno lišit 2. osobu od třetí. "Píješi" (nutno čísti s dlouhým vokálem) má starobyloou koncovku "-ši", která není specifická pro stsl, ale vyskytuje se i v textech bez theologického zabarvení (Novg. listiny). Je všeslovanská a rozšířila se od sloves typu "trpěti" a "prosití" do všech slovesných tříd. V RK je již střídána mladším "-š". Dlouhý vokál "pí" je pozůstatkem těžké base "pci" jako "bci", "bíti" a plný stupeň "-pi-ju" lze vysvětlit i napjatým jerem před "j". Střídání "i" a "j" v násloví (idu, imě) vysvětlujeme smíšenými prvky česko-moravskými v oblasti, kde RK vznikl, a mnohé dialektické výrazy i doložená předpona "iz" v stč. dosvědčují existenci tohoto přechodu měkkého jeru v "i" pro větší území naší vlasti, než se obyčejně předpokládá.

K vokalizaci předložek: "Ku" je starší než "k, ke" a zůstalo před retnicemi z fonetických důvodů. V RK je občas i před jinými souhláskami. Spojení "u vše" místo žádaného "ve vše" je opřeno o tvary jako "uvnitř, uzmouti" a může pocházet i ze staršího přepisu "Oldřicha". Jerace sama je v RK provedena s počtem odchylek ne větším než v ostatních stč. textech, důsledný je i systém předložkových vazeb, neboť proti "v" stojí pravidelně "z", proti "ma" vždy "s" nebo "ot". Předložka "po" se pojí v RK častěji s lokálem, v RZ, v EJ a PV s dativem a akusativem. RZK činí rozdíl (zcela neznámý např. Šemberovi) mezi "dle" z pův. "dělja" a "dle" ze starého lokálu "dlě", který byl teprve v pozdějších textech zpřesněn přidáním prefixu "ve" a "po".

Imperfekta od sloves dokonavých jsou v RZK vždy jen o ději průvodním, ne hlavním, a dají se začlenit mezi čtyři hlavní druhy: při ději opakovacím a modálním, dále jde-li o dokonavá slovesa jen zdánlivě a posléze hybridní, nepravidelná, vysvětlitelná tím, že jednoduchá preterita v lidové řeči mizela od dob velmi starých. Slovanské jazyky tvořily běžné aoristy od slov iterativních, tvary "nosíva" nebo "chodíva" jsou správné, "cházieva" a "vycházievasta" mají žádané "-ie-" místo přehlásky. Slovesný vid v supinu (stejně jako např. v záporném imperativu) ukazuje vývoj od komplexnosti k nekomplexnosti, od původního vyjadřování výsledků děje k pozdějšímu zdůrazňování jeho průběhu. Akusativ při supinu je tam, kde je supinum bráno za tvar slovesný, genitiv, je-li ustrnulé ve formu jmennou. Domnělé rusismy v RZK lze vysvětlit domácí proveniencí nebo pozůstatkem z dávné slovanské jazykové jednoty. Z osobních jmen činil potíže "Kruvoj" (od slovesa ^χkru-ó = bítí, krušiti), "Zbyhoň" (jihosl. "Gonimír"), "Střebor" (snad "Srědi-bor") a "Šťáhlav" (správné čtení "Staglav" jako "Stamír"). Paralely z jazyka obrozenců, zejména z Jungmanna, Komárek sám zredukoval a jejich počet jsme dále snížili asi na dvanáct případů, u nichž bude ještě nutno pátrat po Jungmannových pramenech.

Z námitek "ostatních" nebo z jednotlivostí Komárkem uváděných vyjímáme jen nejdůležitější:

Pravopis "u-v-w" není uměle archaizovaný, ale latinisovaný, neboť "w" stojí ve čtyřech případech z pěti tam, kde klasická i středověká latina nemohla mít "v". Ve skloňování RZK je poměr "správných" tvarů k odchýlným asi 7:1 v mladších básních, 10:1 ve starších. Obdivuhodně přesně je provedena deklinace všech druhů zájmen a substantivních kmenů souhláskových. U-kmeny, jejichž počet je ve slovanských jazycích v době historické nepatrný, nemají v RK nápadných metaplasmů. Ve stupňování adjektiv a adverbii je jediný novotvar "najplznější" (nom. plur. masc.), zbytek vytýkaných forem jsou ve skutečnosti archaismy (najlutěje-j vedro) nebo tvary správné. V časování se projevuje větší bohatost koncovek u duálu a přesnost v jeho užívání. Imperfekta jsou vytvářena výhradně od kmenů infinitivních, neboť jejich vznik od kmenů presentních je novotvar, vzniklý až v pozdější době na české půdě. RZK (i EJ) mají větší počet

primárních sloves (dúti, plýti, vytroi, teći, viezti, vzprieći, stici, sieti a vlastně i věsti) než novější stč. texty. Participum "vymýtěno" je z východočeského nářečí, "rozvaděna", nemá-li se číst "rozvadjema" z RZ je dáno denominativním původem slovesa. Formy "řvu, zvu" místo žádaného "řěvu, zóvu" mohou svou existencí sahat až do dob před vznikem novoakutových intonací se zdloženou kořenou slabikou. Aoristy typu "tisknuch" jsou známy i ze stsl. textů a povstaly asi pro výraznější vidové rozlišení. Sloveso "dāti" vzniklo míšením tvarů od základu "da-jó" a "dad", první je dostatečně doloženo (Cis.Mnich., Leg.Kat., Dal. aj.). Allomorfnost sloves v RZK, tedy přecházení z jedné "třídy" do druhé, je mizivá.

Řádný sémantický rozbor RZK dosud nebyl proveden a bude nutno zjistit zejména historii významu každého slova RZK ve vztahu k významu etymologickému, staročeskému, dialektickému a novočeskému. Rozdílný je slovný výraz jednotlivých skladeb RZK a tím spíše se jeví odlišnost od ostatních sporných památek.

Poslední díl Komárkovy práce je psán drobným tiskem a obsahuje autorovo stanovisko k jednotlivým výrazům i syntagmatům RZK, o nichž byl dosud veden spor. (Asi 150 dosud vznášených námitek proti pravosti Rukopisů Komárek sám vysvětluje, pomíjí nebo uznává za neprůkazné, ale naproti tomu uvádí sám nebo obnovuje asi 15 námitek, jež recenze z převážné většiny probrala v hlavním textu).

Zajímavější a těžší problémy jsou zejména:

Zvratné zájm. "si" doloženo v Dal.; prastarého původu, sloužilo hlavně k vyjadřování poměrů vlastnictví a citových vztahů, tak i v RZK. "Kdě" je starý lokál, dokladem je OJ "Kděša" a petrifikace ve stč. "nikdě". "Vojnóv": "vojen" doložen např. v Alex. Sporný verš v Oldř. je třeba číst a interpretovat "Chorúhvy tu sboři na most vraziú" (spíše "vrazie"). Letadlo není umělý tvar podle lat. "volatilo", viz "hemzadlo, strašidlo, hrkadlo, rusadlo". Hoj doloženo v Dal. Cerr. přímo. Dřevo-drvo: první značí věc určitou, tvarovanou nebo opracovanou, druhé "dříví". V Čestm. pouze "drvo". "Prnúti" nesouvisí s "prchati" ani s "přieti" ale je od "perti", létati. Doloženo v Alex. i jinde ("příprnúti" přihnati se). "Nadivno sluchu" buď podle lat. "mirabile auditu" nebo starobylá vazba "Kath' holokai kata mōros", dosvědčená i pro slov. jazyky. "Jun, děva, prask, prapor, krahu, ot" a další - slova z nejstarší slovní zásoby všech Slovanů, mnohá z nich kořená; ve XIV. století ovšem většinou s předponami nebo příponami. Zdůrazňujeme nutnost řádného rozboru kmenosloví v RZK. Vterý, v RZ vtorý: důsledně jako číslovka, kdežto "druhý" je v RZK takřka vždy zájmené. Zapřieti zraky (tma) nesouvisí se stsl. "přetiti", tedy "obořiti se na někoho, pohroziti" (s dat.), ale od "přetiti" (slovanské "pratati") tedy jako mor. "zadělati", zacloniti. Tábor: význam "jízdni vojsko" je pro RK samozřejmý (nikoli "vojenské ležení"), neboť trópus "totum pro parte", takto tvořený, není epikům a lyrikům z RZK znám. Tvary "Tatarovóm, bohovóm" (obdoby doloženy v stč. a ve stsl.) jsou možné jen tam, kde se nominativu užívá převážně nebo výhradně v plurálu. Lesní rohy: vzhledem k rozšířenější syntaktické funkci adjektiva ve staré češtině vykládáme jako "rohy z lesa znějící". Siehodlúhý: Výjimky ze zákonitých střidnic nosovky "e" jsou v RZK nepočtené. Viz i nářeční "síha". Krajiny Neklaniny: místo "-ovy", archaická koncovka, v toponomastice u všech Slovanů. Plzný, plzeň a Plzeň: Není od poz-ilza, ale souvisí s "poloz, polz", část pluhu, sanice, líha; lexikální metafora jako třeba stč. "přěplovný" = oplývající, bohatý a další příklady ze staré i nové češtiny. Doloženo přímo v polštině a laštině: "to mu pluží n. puží" (jako "žuč, žluč, muva, mluva, čun, člun") znamená "prospívá". "Pilzni" frugalis, sporná glosa v MV. Širý, vyšný, nižní: Doloženo hlavně jako MJ. Jde o pojmy, které nelze měřit "okem" (sufix "-okъ" ve "vysoký") snad souvisí se slovem "oko". "Dlužna obět" dokazuje nutnost rozboru neslovesných vět v RZK, jejichž

charakter je v jednotlivých skladbách značně rozdílný. "Zezvuče nemeškáše" znamená nikoli "nepřestal pět", ale "neopomenul zahřmotit", vazba je správná, asi praindoevropská. Zvěsti má oporu v ukr. "wysti" a ve sporném verši v Dal. bylo původně jako rým k "siesti". Aoristy typu "viech" dokazují archaičnost tohoto infinitivu, staršího než "vědět". Uondána: obscénní význam slovesa nepadá v úvahu, předpona tomu brání, kromě toho i běžný zákon o tlumivosti. Vesna má doklad v Žalt.Kapit., "vesno" je nářeční novotvar podle starého lokálu "vesně" a podle "jaro, léto". Srdice - zemice: nejsou deminutiva, spíše slova zveličená jako "babice, palice", v stč. "ručiče, vdovicě", staroruské "vodica" - svěcená voda). Kyprý od "kypnoti", původně bujný i "košatý", stč. "rychlý" je odvozeno a druhotné, může být i "recens", čerstvý. Pochlád(e)ček jako "pomlsek" u Husa, deminutivní koncovka spojena ještě se zeslabujícím prefixem. Takových případů mnoho ve všech slovanských jazycích. Koincidence s PV odpadá, neboť tam je nutno číst "po chládiček", aby byl poskytnut stín.

Rozkvetavši-pomrzavši-usvědění: Děj komplexní, trvající, ale uzavřený; citujeme analogii z Leg.Jid.

Jednotlivosti z RZ

Kněžna dcera knížecí, proti kniení = manželka knížete, "knieže" původně dítě knížecí, knížátko. "Kněžna" ve významu "imperatrix" u Klareta.

(J)ideže nebo -ěže: syntakticky správné, jde o věty původně demonstrativní; rozdíl proti větám interogativním (v RZ se projevují zájmenem "který") je v našich textech zachovávan velmi přísně; zejména protiklad "jaký" a "kaký" je poučný. Gebauer a Zubatý si jej ještě plně neuvědomovali. Vletorečný: může, ale nemusí souviset s "Vltavou". "Vltati" lašsky "prýštiti, prameniti". Doloženo v několika názvech vod u Slovanů. Věščby Vitzovy je temné místo. Mínen snad Svantovít. Doporučujeme - podle některých polských zkrácených jmen tohoto typu - neměnit na "Vítězovy". Jarým turem: instr. srovnávací, slovanská zvláštnost: v češtině staré i nové doloženy jak instrumentály "způsobové", tak i srovnávací. Glasy je nutno přepisovat "glazy", písař neporozuměl své předloze. Nejde o "hlasování" v moderním slova smyslu, ale o jantarové kuličky uprostřed provrtané. "Hlaz(ec)" doložen u Klareta a v MJ, též ve slově "oblázek".

Závěrem konstatujeme, že zevrubná analýsa RZK po stránce filologické i v součinnosti s ostatními zúčastněnými vědními obory je nutná k zaplnění mezery v našich vědomostech o staré češtině v údobí od počátku vzniku slovanských "dialektů", tedy od X. století, po století XIV., jehož středočeské památky (psané ovšem jazykem knižním, stylisovaným) jsou nám již známy. RZK i další domnělá falsa v zásadě přesně odpovídají v tomto směru změnám, které v těchto stoletích v jazyce nastaly a které byly zásluhou téměř dvěstěleté filologické práce zjištěny.

V Malé Morávce dne 12.8.1972

Dr. Julius Enders

Citace

(U spisů slovníkového charakteru neuváděno podle stránek, ale podle hesel: s.v. = sub voce, pod heslem).

- 1) Čs. akademie věd, řada C, sv. XIII-XIV, 1970.
- 2) Sborník, str. 256.
- 3) Sborník, str. 257, nn.
- 4) F Mareš, Pravda o Rukopise Královédvorském a Zelenohorském, Praha 1931, str. 179, 273 a jinde.
- 5) M. Komárek, Hist. mluvnice česká I, Praha 1958 - (úvod K. Horálka).
- 6) otištěna naposledy V. Flajšhansem, Rukopisy Kr. a Zel., Praha 1930, str. 71
- 7) uved. spis., str. 6 nn.
- 8) F Oberpfalcer, Jazykozpyt str. 392 nn.
- 9) W.Porzig, Das Wunder der Sprache, Berlin 1957, str. 21 nn.
- 10) H.Paul, Prinzipien der Sprachgesch., Halle 1920, str. 177.
- 11) M. Hattala, Obrana RK, Praha 1911, str. 27 nn.
- 12) J. Zubatý, Studie a články II, Praha 1954, str. 331
- 13) A. Habovštiak, Studie ze slovanské jazykovědy, Praha 1959.
- 14) Tyto konjektury postupně otištěny: J. Gebauer, Historická mluvnice česká III, 2, Praha 1958, str. 173, 295, 10, 12, 131, 100, 150; týž spis III,1, str. 465; Staročeský slovník, Praha 1970, s.v. "hod" a "dajati".
- 15) u F.Mareše, uv. spis 167
- 16) blíže o tom M.Komárek, Sborník 258
- 17) Sborník, str.210
- 18) F.Trávníček, Hist. mluv. česká III., skladba, Praha 1956, str. 96
- 19) J. Bauer, Vývoj českého souvětí, Praha 1960, str. 228 aj.
- 20) V. Jagič, Archiv f.slav. Philologie 18, 1896, str. 593
- 21) V. Flajšhans, Nejstarší památky jazyka a písemnictví českého I, Praha 1903, str. 7
- 22) J. Dobrovský, Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache, nově vydal B.Jedlička, Praha 1936. Citace je ze str. 193, 194, 195, 196, 199, 200, 205, 205, 219, 223, 224, 225, 226, 226, 230, 231, 232, 233, 238, 252, 252, 173.
- 23) K. Hausenblas, Vývoj předmětového gen. v češtině, ČSAV, Praha 1958, str. 87 nn.
- 24) F. Trávníček, Hist. mluv. českosl., Praha 1930, str. 299
- 25) V. Šmilauer, Úvod do toponomastiky, Praha 1966, str. 347
- 26) V. Vážný, vyd. Alexandreidy, Praha 1963, slovníček s.v. "občávati"
- 27) M. Komárek, HM česká, Praha 1958, str. 53
- 28) Gramatyka historiczna jaz. czeskiego, Varšava 1957, str. 63

- 29) V. Vážný, Hist. mluv. česká II, Praha 1963, str. 126
- 30) V. Vondrák, Vergl. sl. Gr., I-II Göttingen 1900-1908, str. 79
- 31) uvedeny u J.Kurze, učebnice jaz. stsl., Praha 1969, str. 86
- 32) A.A. Šachmatov, Istor. morfologija rus. jaz., Moskva 1957, str. 56
- 33) HM IV (vyd. Trávníčkovo), Praha 1929, str. 328
- 34) I.B.Mašek, ČČM 67, 1893, str. 444
- 35) A. Vaillant, Manuel du vieux slave, ruský překlad, Moskva 1952, str. 238
- 36) Skladba, str. 128 nn.
- 37) Povest vremennyh let 47
- 38) Jan Hus, Šilom 5
- 39) V. Šmilauer, Příručka slovanské toponomastiky 1970, passim
- 40) J.Š.Kubín, Lidomluva Čechů kladských, str. 79
- 41) V. Flajšhans, Podrobný seznam slov RK, Praha 1897, s.v. "a" a "i"
- 42) J. Vlček, Dějiny čes.lit. III, Praha 1960, str. 485
- 43) O. Jespersen, The Philosophy of Grammar, Kodaň-Londýn 1935, str. 26
- 44) J. Bauer, uv. spis str. 80
- 45) Sborník, str. 227 nn.
- 46) HM III, 1, str. 512
- 47) Vydání RZK z r. 1930, str. 29
- 48) J. Kurz, Issledovanija po sintaksisu stsl. jazyka, Praha 1960, str. 121
- 49) J. Kurz, uv.čl. str. 277
- 50) Š. Kul'bakin, Grammatika cerkovnoslav. jaz. po drevnějším pamjatnikam, Petrohrad 1915, str. 136
- 51) K. Brugmann, Grundriss d. vergl. Sprachwissenschaft II, Strasburg 1897-1916, str. 359
- 52) str. 231
- 53) A. Belič, Ist. srpsko-hrvatskog jezika II 2, Bělehrad 1951, str. 144
- 54) Arch.Č. XIV, str. 358
- 55) V.V.Ivanov, Istor. gr. rus. jaz., Moskva 1964, str. 370; V.I. Borkovskij a P.S.Kuzněcov, Ist. gr. rus. jazyka, Moskva 1965, str. 312
- 56) uv. spisy str. 187 a 103
- 57) A. Vaillant, uv. spis str. 52; N. van Wijk, Gesch. der altkirchensl. Sprache, Berlin-Lipsko 1931, str. 164
- 58) F. Pastrnek, Tvarosloví jaz. stsl., Praha 1912, str. 112
- 59) V. Machek, Česká a slovenská jména rostlin, Praha 1954, str. 59
- 60) verš 34
- 61) J. Hrabák, Dvě legendy z doby Karlovy, Praha 1959, str. 40
- 62) Sborník str. 234

- 63) HM I., str. 56 nn.
- 64) P. Vyskočil, *Studia palaeoslovenica*, Praha 1971, str. 397
- 65) F. Trávníček, HM čs. str. 48
- 66) R.J. Afanesov a V.I. Borkovskij, *Paleograf. i lingvističeskij analiz Novgorodskich berestjanych gramot*, Moskva 1955, str. 81
- 67) Ol. Ex. 19,2
- 68) M. Komárek, *Poznámky a doplňky ke Gebauerově HM I*, str. 731
- 69) M. Vasmer, *Russisches etymolog. Wörterbuch*, Heidelberg 1953-57, s.v. "къ"
- 70) O fonetických náležitostech vokálu "u" např. B. Hála, *Úvod do fonetiky češtiny*, Praha 1962, str. 180
- 71) HM I. 429
- 72) St. Herodes, *Starosl. predlogi, Issledovanija po sintaksisu stsl. jaz.*, Pha 1963, s. 337 aj.
- 73) V.N. Toporov, *Lokativ v slavj. jaz.*, Moskva 1961, str. 169
- 74) V. Machek, *Etymologický slovník jaz. českého 2*, Praha 1968, s.v. "po".
- 75) I.B. Mašek, *uv.čl. str. 232*
- 76) *Doklady jsou postupně: Alx. BM 150; Žalt. Pod. 30,21; Dal. C42, ostatek z archiválií.*
- 77) *Starosl. slovník (právě vydávaný), s.v. "въ" A 4*
- 78) *Leg. o papeži Silvestrovi, vyd. Cejnarovo, v.59*
- 79) B. Delbrück, *Vergl. Syntax der idg. Sprachen*, Strasburg 1893 II, str. 261
- 80) J. Maslov, *Voprosy slav. jazykoznanija I.*, Moskva 1954, str. 68 nn.
- 81) *Sborník str. 212*
- 82) J. Gebauer, HM IV, Praha 1929, str. 546 nn.
- 83) B. Stanislav, *Dějiny slovenského jazyka*, Bratislava 1967, II, str. 435
- 84) Tyto čtyři doklady postupně: Dal C 126a; Otc B 131 b 291; Pas. Klem. 63,2a; Hrad.121b360
- 85) A. Dostál, *Studie o vidovém systému ve starosl.*, Praha 1954, str. 477 nn.
- 86) Alx V 684; Bud.173; V 1936; H 233
- 87) C.P. Obnorskij, *Očerki po morfologii rus. jaz.*, Moskva 1953, str. 35
- 88) M. Weingart, *Praslov. vokalismus*, Praha 1919, str. 113
- 89) Otc. 112a, 169a
- 90) *uv.spis s.v. sědovati a protekovati*
- 91) Hrad.143a, Alx. BM 2,19;
- 92) *Leg. Kat. "darmo zýváš". v.2.195; Machek ES 2 s.v. "pelášiti"*
- 93) F. Trávníček, *Studie o českém vidu slovesném*, Praha 1923, slovníček
- 94) *Prvních šest dokladů z Ben.Mat. 22,3; Mat.10,34; Mat. 10,35; Jan 4,2; Luk.1,17; Mat.12,42. Dále Hus, Post.58; Symb. s.v. . Athanasia, Žalt.Witb. 188 o vydání Gebauerova.*
- 95) F. Oberpfalcer, *Jazykozpyt str. 247*

- 96) A.M. Seliščev, Vybrané práce, str. 60
- 97) ES s.v. "déšť"
- 98) Žalt.Witb., slovníček k vydání Gebauerovu
- 99) RZ, Sněmy v.2
- 100) Hus, Post. 31;Štít.Bud.206
- 101) Dal.Cer.67 B
- 102) HM čs., 413
- 103) L. Sadnik, Slavische Akzentuation I, Wiesbaden 1959, str. 100 nn
- 104) Štít. Bud. 110; Chir 124a; Hrad 37b
- 105) Překlad Chateaubriandovy Ataly z r.1814
- 106) J. Svoboda, Stč.os.jména a naše příjmení, Praha 1964, passim
- 107) Stč. slovník s.v. Hon
- 108) W. Taszycki, Onomastyka, Vratislav-Krakov 1958
- 109) S. Mladenov, Gesch.der.bulg.Sprache, Berlin a Lipsko 1929, str. 194;
- 110) J. Svoboda, uv.spis str. 171;
- 111) J. Svoboda, uv.spis str. 87
- 112) L. Hosák a R. Šrámek, místní jména na Moravě a ve Slezsku I, str. 326
- 113) V. Machek, Studie o výrazech expresivních
- 114) T. Vardas, Rukopisy jsou pravé, Olomouc 1938
- 115) J. Poulík, Pevnost v lužním lese, Praha 1967
- 116) Dolanský, Neznámý jihosl. pramen RKZ, Praha 1965
- 117) J.Š. Kubín, uv. spis
- 118) Hus, Mravní průpovědi
- 119) J. Hauptová, Studia palaeoslovenica, ČSAV Praha 1971, str. 115
- 120) F. Trávníček,HM čs., str. 105
- 121) HM I 191, Hom.Opat.
- 122) J. Stanislav, uv.spis II, str. 121
- 123) Sborník str. 242
- 124) J. Zubatý, Listy fil. 42, 1915, str. 227
- 125) HM III 2 str. 336 nn.
- 126) M. Weingart, Vývoj čes.jaz., Praha 1918, str. 10
- 127) O. Hujer, Slov.deklinace jmenná, Praha 1910
- 128) P. Diels, Altkirchenslawische Gr. 2,1963
- 129) J. Kurz, uv.spis str. 58
- 130) O. Hujer, uv.spis str. 132
- 131) K. Rocher, Gramatický rod ve vývoji českých deklinací jmenných, Pha 1933, s. 20 aj.

- 132) Rod jmen v češtině, str. 125 a 74
- 133) J. Gebauer, HM III,1, str. 487
- 134) Žalt.Athan. 18; Ev.Ol.274a
- 135) Luk.19,29
- 136) Doklady jsou postupně: Klaret, Vocab. 676; Ev.Ol 231b; Ev.Ol. 297a; Dal.23,24; Kruml.75a, 385a
- 137) V. Flajšhans, Poznámky k RKZ 1930 - k Lud.18,29
- 138) Záb.20,29; Čestm.17,9; Jar.10,1
- 139) Brn.nauč.117
- 140) Diels,uv,spis 202
- 141) V. Flajšhans, Boj o Rukopisy, ČČM 70, 1896, str. 257
- 142) J. Stanislav, uv.spis II, str. 289
- 143) HM III 1, str. 308
- 144) J. Kurz,uv.spis str. 90
- 145) Pas.380,1; ostatní u Gebauera III,2,str. 18
- 146) F. Palacký a P.J. Šafařík, Die Ätosten Denkmäler der böhm.Sprache, Pha 1840, str. 78
- 147) uvedl Šachmatov, Archiv f.sl.Phil.,31, 1902, str. 495
- 148) L. Sadnik, uv.spis str. 107
- 149) S. Utěšený, Nářečí přechodného pásu česko-moravského, Praha 1960, str. 192
- 150) Modl.106 V
- 151) M. Weingart, Vokalismus, str. 172
- 152) uv.spis str. 33
- 153) Studie, 22 nn.
- 154) Leg.Kat.782 a Dal C 72
- 155) V.V. Ivanov,uv.spis str. 313
- 156) Brn.nauč.72
- 157) ES 2 s.v. "Ždāti"
- 158) Psalt.Sin.70,10
- 159) Jan,6,12
- 160) Marek,15,45
- 161) Leg. Prokop-801
- 162) Gebauerova HM IV, 331
- 163) Sborník str. 83 nn
- 164) citát u B. Havránka, Genera verbi ve slov. jazycích I, Praha 1928-1934, str. 100
- 165) E. Berneker, Die Wortfolge in den slawischen Sprachen, Berlín 1900, str. 106
- 166) Ben.Luk.24,21

- 167) Čestmír 14,18
168) V.V. Ivanov, uv.spis str. 361
169) Leg.Kat.3,507
170) uv.spis str. 189
171) Alex. V 1375 vydání Vážného
172) uv.spis str. 293
173) uv.spis s.v. "Kdousov"
174) Bližší odůvodnění B. Barašík dopisem
175) Desatero 70a
176) ES¹ s.v. třetí
177) HM čs. str. 400
178) Žalt.Witb. 34,3
179) E. Berneker, Slawisches Etymologisches Wörterbuch I. Heidelberg 1908-1914 s.v. "chyzь"
180) Žalt.Klem.I 103,25, o něco níže pod "volatile"
181) Dal. Doplněk 5,12
182) Rod... passim
183) F. Bartoš, Dialektický slovník moravský, Praha 1906 s.v. "drvo"
184) V. Vážný, uved. vydání Elex., slovníček s.v. "poprnúti"
185) V. Hrabě, Otázky slovanské syntaxe, Sborník brněnské syntaktické konference, Praha 1962, str. 177
186) Hom. Ilias D 480
187) Rigveda V,63,4
188) RK 18,8
189) Jar.12,6
190) Čestm.17,27
191) Hus, Dcerka 8; tamtéž, pozn.13; slov.Veleš.,s.v. Prochdedecus
192) Hosák - Šrámek, uv.spis s.v. "Hoštejn"
193) Modl.114 V a 117
194) Alex V 1292
195) Lidomluva, str. 79
196) Supr.270,5
197) ES².s.v. "štípati"
198) F. Šimek, Listy fil. 75, 1951, str. 267 nn.
199) uv. čl. str. 433
200) Gebauer III,2,str. 88

- 201) Jar.12,3
- 202) K. Hausenblas, uv.spis str. 53
- 203) Žalt.Witb. 36,25
- 204) Hus, Dodatek ke čtení 46
- 205) W. Zwiegincew, Semaziologia, Varšava 1962, str. 292
- 206) H. Jireček, Prove, Praha 1907, s.v. "svoboden"
- 207) V.V. Ivanov,uv.spis str. 26
- 208) Žalt.Witb. 80,4, Gebauer, HM IV, str. 357
- 213) Žalt.Klem. I,102,4
- 214) Greg.zl. 47b; 19,75 a 8; 140a19
- 215) I.V. Gorelova, Issledovanija po slovoobrazovaniju i leksikologii drevněrus. jaz., Sborník statí. Moskva 1969, str. 29 nn.
- 216) Gebauer IV, str. 396 cituje Žalt.Witb.36,29; Hrad 10b; Modlitby a legendy 20b aj.
- 217) O.V. Trubačov, Etimologija 67,1965,str. 385 v recenzi spisu "Základní všeslovanská slovní zásoba, Brno 1964
- 218) HM I., str. 167
- 219) V. Šmilauer, České historické tvarosloví, Praha 1954 (litografováno), str. 91
- 220) S. Utěšený, uv.spis str. 171
- 221) např. Páteř 82 H
- 222) Ev. Ol. 111a, 172a
- 223) R. Trautmann, Die Elb- und Ostseeslavischen Ortsnamen, Berlín 1948, str. 42
- A.M. Seliščev, uv.spis str. 50 a 73
- 225) J. Zubatý, Studie a články II, 1954, str. 284
- 226) F. Oberpfalcer, Rod... str. 186
- 227) Nákres mluvnice staročeské, Praha 1870, str. 62
- 228) V. Kůst, Jméno Plzeň, Listy fil. 74, 1950, str. 105 nn
- 229) F. Novotný, Latinská mluvnice III, doplňky, Praha 1946, str. 218
- 230) A. Kellner, Východolašská nářečí II., Brno 1949, str. 249
- 231) HM čs., str. 407
- 232) uv.spis str. 2921
- 233) Ben.6,31
- 234) F. Mareš, uv.spis str. 171
- 235) Leg.Kat.1848 nn
- 236) Pláč s.v. Marie, v.279
- 237) Žalt.Klem.VI
- 238) Hosák-Šrámek,uv.spis s.v. Chrašťany

- 239) 147 b
240) Hosák-Šrámek, uv. spis s. v. Krahují
241) Laur. 86
242) viz poznámku č. 219
243) F. Rački, vydání Cod. Ass., str. XVIII
244) J. Stanislav, uv. spis III, str. 331
245) Dal 237
246) Ev. Rajhr. Jan 4, 16
247) Naše řeč 4, 1920, str. 168 nn
248) F. Novotný, uv. spis str. 225 nn
249) Ben. Jan 4, 6; Luk. 6, 18
250) Otc. 188 A a jinde
251) Pass 465, 1
252) postupně: Žalt. Witb. 139; tamtéž 54, 4; Modl. 48 V; tamtéž 45 V; Otc. 176a, tamtéž
101a
253) Žalt. Witb. 92, 1, Gebauerovo vydání z roku 1880
254) Mand. 37a
255) Stč. slovník s. v. "bratř"
256) Rod... passim
257) Kn. o šašiech, passim
258) V. Machek, ES² s. v. "rob"
259) u F. Dahna, Kaiser Karl u. seine Paladine, Lipsko 1903, str. 26
260) Hus, Šilom. 6
261) Hus, Svatokupectví 102
262) A. Profous, Místní jména v Čechách I., 1948-1960, s. v. "Brocno"
263) Modl. 154V a 124;
264) 27, 25
265) Alx. V 1707 a jinde
266) Mand. 48 b
267) Slov. Catholicum Magnum Latino-Teutonico-Bohemicum s. v. strenuitas
268) Post. 51 E
269) I. Němec, Genese slovanského systému vidového, Praha 1958, str. 49
270) V. Flajšhans, Seznam slov RK... opravy a doplňky
271) Petrohr. Modl., ze XIV. stol.
272) V. Machek, ES² s. v. "ždímati"
273) J. Š. Kubín, uv. spis, slovníček, s. v. "bolný"

- 274) Kruml.108b
- 275) Leg.Jid.141
- 276) F. Mareš, Marnost bojů proti RKZ, Praha 1933, str. 40
- 277) HM čs.,str. 308
- 278) V.Vážný, Historická mluvnice česká II,1,Praha 1968, str. 18
- 279) HM X, str. 400
- 280) J. Šonka u M. Ivanova, Tajemství RKZ,str. 273 nn
- 281) Pass 336
- 282) J. Jireček, ČČM 52, 1878, str. 124 nn
- 283) uv.spis, komentář k RZ, LS v.15
- 284) W. Stokes, Urkeltischer Sprachschatz, Göttingen 1894, s.v. "vallas"
- 285) V. Machek,ES² s.v. "s" 3
- 286) otištěno u Flajšhanse, poznámky k vyd. RKZ, Praha 1930,str. 65
- 287) 35,9
- 288) V. Šmilauer, Příručka... s.v. "кѣркѣ"
- 289) uv. slovník s.v. "korč"
- 290) uv.čl.148
- 291) M. Rudnicki, Slavia occidentalis 12, 1933, str. 304 nn
- 292) W. Tazsycki, uv.spis str. 22
- 293) verš 12.
- 294) I., str. 60
- 295) Růž.zahr. 122
- 296) uv.spis 209
- 297) uv.spis str. 217
- 298) H. Jireček, Prove, Praha 1904, str. 68
- 299) V. Šmilauer, Příručka... str. 336
- 300) uv.spis 336
- 301) Listy fil. 75, 1951, str. 44
- 302) Z. Wintr, Obr.2,249
- 303) Dal.C,64
- 304) Mastičkář 146
- 305) A. Gregor na uvedeném místě

Poznámka: Citáty z RK jsou pořizeny podle fotografií rkpu, nikoliv podle vydání.